

శ్రీరస్తు.

శ్రీ జానకీ జానయే నమః

శ్రీమదఖిల భాషా భూషాయమాణ సంస్కృత

భాషాధ్యేతృజనానా మత్యంతోపకారాయ

శ్రీకాళిదాస మహాకవి విరచిత, సుబోధినీటీకాసహిత,

నళోదయాఖ్యోఽయం యమకగ్రన్థః.

దొ॥ నారాయణశాస్త్రిణా యథామతి సుపరిశోధితః

కల్యాణనగరవాస్తవ్య,

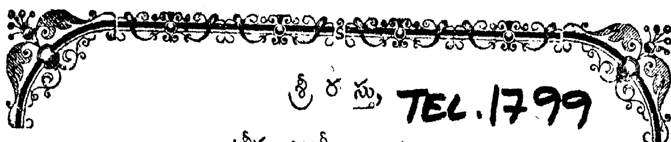
వాజపేయా * కృష్ణశర్మణా, స్వీయ

బెంగళూరు బుక్ డిపోముద్రాయంత్రే ప్రథమవారం

ముద్రాపితశ్చ బోభూయతేతరామ్.

బెంగళూరు.

నందననామసంవత్సర పుష్యశుద్ధ ౪ గురువాసరే

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నళోదయే- సవ్యాఖ్యానే- ప్రథమాశ్వాసప్రారంభః.

౧॥మూ॥హృదయ సదా యాదవతః పాపాటవ్యా దురాసదా
యాదవతః । అరిసముదాయాదవత స్త్రిజగన్మాగాస్స్మ
రేణ దాయాదవతః॥

—* వ్యాఖ్యానమంగళశ్లోకాః, *—

అగ్రేనిభిన్నమేఘాఘవిద్యుత్పింగసటాచ్ఛటమ్ । దిగంతరాన్ సురాన్వే
షిబాహున్నరహరింభజే ॥ నళోదయాఖ్యకావ్యస్యసాగరస్యేవ నౌరియం।
కృష్ణనామ్నావగాహాయవ్యాక్రియాక్రియతేమయా॥ *

—* వ్యాఖ్యానప్రారంభః. *—

అ॥ ప్రథమం తావత్కావ్యమారబ్ధుకామః కవిః తస్యావిఘ్నపరిస
మాప్తయే స్మృతిమాత్రేణసకలదురితాపహారిణిభక్తవత్సలేవాసుదేవేహృ
దయావధానమాశాస్తే ॥ హృదయేతి॥ పదవిభాగః॥హృదయ-సదా- యా
దవతః-పాపాటవ్యాః-దురాసదాయాః-దవతః అరిసముదాయాత్-అవతః
త్రిజగత్,మాగాః,స్మరేణ-దాయాదవతః॥అన్వయః॥ హేహృదయదురాస
దాయాః పాపాటవ్యాః దవతః అరిసముదాయాత్ త్రిజగదవతః స్మరేణ
దాయాదవతో యాదవతః సదామాగాః ॥అర్థః॥ హేహృదయ-మదీయాం
తఃకరణ, దురాసదాయాః-దుష్ప్రధర్షణాయాః-పాపాటవ్యాః-పాప
మేవఅటవీతస్యాః దవతః వనవహ్నేః- అరిసముదాయాత్ శత్రుసమూహాత్
త్రిజగత్ త్రైలోక్యంకర్మ-అవతః రక్షతః-స్మరేణమన్మథేనదాయాదవతః
పుత్రవతః, యాదవతః-యాదవః కృష్ణః తస్మాత్ తసిల్- సదాసతతంమాగాః
మాగచ్ఛ ॥సూ॥ నమాఙ్యోగ ఇత్యాడాగమప్రతిషేధః ॥ సమస్తపాపనాశ
కాత్ మన్మథపితుర్వాసుదేవాత్ హృదయకదాపిమాగచ్ఛేతి తాత్పర్యం॥

౨॥మూ॥ యోజని నాగోపీతశ్చచార యో వల్లవాంగనాగోపీతః।
భూర్యేనాగోపి తఽకంసాద్యో ద్వేషమేవ నాగోపీతః॥

వ్యా॥ య ఇతి॥ పదవిభాగః॥ యః-అజని-నా-గోపీతః-చచార- యః-వల్లవాంగనాగోపితః-భూః-యేన-అగోపి-ఇతః-కంసాత్-యః-ద్వేషం-ఏవ-న-ఆగః - అపి-ఇతః॥ అన్వయః॥ యో దేవో నా భూత్వా గోపీతః అజని- యః వల్లవాంగనాగోపీతః చచార- యేన భూః అగోపి- యః ఇతః కంసాద్ద్వేషమేవ నేతః- కింతు అగోపీతః॥ అర్థః॥ యః వాసుదేవః నా-మనుష్యో భూత్వా-గోపీతః గాం పాతీతి గోపః వసుదేవః తస్య స్త్రీ గోపీ దేవకీ తస్యాః-య ద్వా-గోపో నందః తస్య స్త్రీ గోపీ యశోదా తస్యాః- యశోదాయాః పాలకత్వేన మాతృత్వం అజని అపి రభూత్ ॥ సూ॥ దీపజనేత్యాదినా కర్తరి చిణ్-యః వల్లవాంగనాగోపీతః వల్లవాః గోపాలాః తేషాం అంగనాః తాసాం గోపీః దృష్టిః తయా పీతః అవలోకిత ఇత్యర్థః॥ని॥ స్వగే-మహ పశువాగ్వజ్రదిఙ్నేత్ర ఘృణి భూజలే। లక్ష్యదృష్ట్యా స్త్రియాం పుంసి గౌరిత్యమరః-చచార సంచచార-భూః పృథివీ-స్వభారభూతనరకాద్యసురవధాత్-యేన దేవేన- అగోపి రక్షితా-యః ఇతః హృదయసన్నిహితాత్-కంసాదుగ్రసేనసుతాత్- ద్వేషం శాత్రవమేవ, ఏవేత్యవధారణే-నేతః న ప్రాప్తః-అపితర్హి-ఆగః అపరాధం- శకటపూతనాదిప్రేషణరూపః-ఇతః ప్రాప్తః తస్మాద్దేవాత్ మాం గచ్ఛేతి పూర్వేణ సంబంధః- నందగోపసుతాత్ గోపస్త్రీపరివృతాత్ భూరక్షకాత్ కంసాదినాశకాన్మాంగచ్ఛేతి తాత్పర్యం॥ ❋

౩॥మూ॥ యదరిషు సన్నామానస్థితయో యదన్నస్సముదలసన్నామానః।
యత్ర స సన్నామాన స్యుర్భవభాజశ్చ పరితసన్నామానః॥

వ్యా ॥ య ఇతి॥ పదవిభాగః॥ యదరిషు-సన్నాః-మానస్థితయః- యదన్నం-ఉదలసత్-నామ-అనః॥ యత్ర-ససన్నామాః-న-స్యుః-భవభాజః- చ-పరితసన్నామానః ॥ అన్వయః॥ యదరిషు మానస్థితయః సన్నాః యదన్నమనః ఉదలసన్నామ- యత్ర ససన్నామాః పరితసన్నామానశ్చ నరా ఇతి శేషః-భవభాజో న స్యుః॥ అర్థః॥ యదరిషు-యస్య దేవస్య శత్రుషు-మానస్థితయః అభిమానబంధనా ఇతి యావత్- సన్నాః నష్టాః భవంతి-యదన్నం-యేన దేవేన ప్రేషితం-అనః శకటం-ఉదలసద్విపర్యస్తం-నామ ప్రసిద్ధా-యత్ర దేవే-ససన్నామాః-సమ్యక్ప్రణమనం సన్నామః-తమ్ ప్రహ్వత్వ ఇతి ధా

తోఽభావే ఘఞ్-సన్నామసహితాః సన్యక్త్వ త్రిధామసహితా ఇత్యర్థః- పఠి
తసన్నామానశ్చ పఠితానిసంస్తుతానిస స్తిశోభనానినామాని కేశవాదీని న్నైః
తేనరాః భవభాజః భవఃసంసారః॥ని॥ భవస్సంసారజన్మనోరితి యాదవః॥ త
ద్భాజఃనస్యుఃనసంభావ్యంతే సంభావనాయాంలిఙ్॥ తస్మాన్మార్గా ఇతి పూర్వే
ణసంబంధః- యస్యశత్రవ స్త్యక్త్వా గర్వా భవంతి- యచ్చరణకమలేన తాడి
తశ్శకటాసురఃపపాత- యత్త్రిధామాద్యన్నామపఠనాచ్చ జంతవస్సంసా
రాన్ముచ్యంత ఇతి తాత్పర్యమ్॥ *

౪॥మూ॥ సమనిందానవనాశంజనతాళికులంయథైవ దానవనాశమ్।
ద్విరదాద్దానవనాశంజగచ్చలభతే యతస్సదానవనాశమ్॥

వ్యా॥ సమేతి॥ పదవిభాగః॥ సమనిం దానవనా-శం-జనతా-అళికులం- య
థా-ఏవ- దానవనాశం-ద్విరదాత్-దానవనాశం-జగత్-చ-లభతే-యతః
సదా-అనవనాశం ॥ అన్వయః॥ సమనిం దానవనాజనతాయతఃశంలభతే
దానవనాశం- అళికులంద్విరదాద్యథాశంలభతే॥ అర్థః ॥ సమనిందానవ
నా-నిందాగర్హణే॥ని॥ కుత్సానిందాచగర్హణమిత్యమరః-నవనంస్తుతిః- నిం
దాచనవనంచనిందానవనే తేసమే సమానేయస్యాస్సా- సమనిందానవనా
జనతాజనసమూహః॥సూ॥ గ్రామజనబంధుభ్యస్తల్-యతఃయస్మాత్ శంసు
ఖంలభతే- దానవనాశం దానవనం మదజలం తదశ్నాతీతి దానవనాశం॥
శ్లో॥ అప్సుప్రీత్యాంధనేయజ్ఞమానసేగహనేఽశుచౌసప్తస్వేతేషు మేధావి
వనశబ్దంవినిర్దిశేదితి వరరుచిః-ఏవంభూతమళికులంభ్రమరజాలంద్విరదాత్
గజాత్ యథాశం సుఖం లభతే తథైవ అనవనాశం అవనే రక్షణే ఆశా అ
భిలాషఃయస్యనవిద్యతే తత్తథోక్తంఅనన్యరక్షమిత్యర్థః- జగచ్చ యతోదే
వాత్ దానవనాశ అసురనాశంచేతిసముచ్చయే- సదాసర్వదా _ లభతే
ప్రాప్నోతి తస్మాన్మార్గాఇతిపూర్వేణసంబంధః - యథానిర్ద్వంద్వోయోగి
జనోయస్మాద్వాదవాత్సుఖంలభతే-మదజలపానలోలుపం మధుపకులం య
థామత్తగజసకాశాత్సుఖంలభతే తథా దానవపీడితం త్రిభువనం యస్మా
త్ అసురసంహారేణసుఖంలభతే తస్మాన్మార్గాస్సంతీతి తాత్పర్యం

౫॥మూ॥ అస్తిసరాజానీతేరామాఖ్యోయోగతిగపరాజానీతే।
యస్యరగాజానీతేరత్నాః జనఃకుతేధరాజానీతే॥

అ॥ ప్రథమంవ్యాదయేత్యాదినా శ్లోకచతుష్టయేనగ్రంథనిర్విఘ్నపరిస

మాప్తయే అభీష్టదేవతానమస్కారం కృత్వా కథామారభతే॥ వ్యా॥ పదవిభాగః॥ అస్తి, సః-రాజా, నీతేః-రామాఖ్యః-యః గతీః-పరాః-జానీతే- యస్య-రరాజ- అనీతేః- రత్నాని-జనః-కులే, ధరాజాని-ఇతే అన్వయః॥ యో రాజా నీతేః పరాగతీః-జానీతే-ధరాజాని రత్నాని ఇతే అనీతే ర్యస్య కులే-భువం-అనుశాసతీతి శేషః జనః రరాజ-రామాఖ్యస్స రాజా అస్తీతి సంబంధః॥ అర్థః॥ యః రాజా నృపః॥ ని॥ రాజా మృగాంకే క్షత్త్రియే నృప ఇత్యమరః నీతేః నీతిశాస్త్రస్య పరాః ఉత్కృష్టాః గతీః ప్రస్థానప్రకారాన్-జానీతే- ధరాజాః వసుధాజాతాని రత్నాని ఇతే ప్రాప్తే అనీతేః హింసారహితస్య యస్య రామరాజస్య కులే భువమనుశాసతి సతి జనః రరాజ-సః రామనామా అస్తి వర్తతే-ఉత్తరత్రాపి శ్లోకత్రయే అస్తీతి సంబంధః-తుహినకిరణవంశప్రసూతః సకలనీతిపారంగతో మహావిభవసమ్పన్నో రామనామధేయః కశ్చిద్రాజాస్తీతి తాత్పర్యం॥

౬॥ మూ. యస్సేనానావారిప్రకరనదీశ్శరమయం ధునానావారి।
అతరన్నానావారివ్యసనైర్యద్భువి వనం చ నానావారి॥

వ్యా॥ య ఇతి॥ పదవిభాగః॥ యః- సేనానావా అరిప్రకరనదీః- శరమయం- ధునానాః- వారి- అతరత్- నా- సా- అవారి- వ్యసనైః- యద్భువి- వనం- చ- నానావారి॥ అన్వయః॥ యో రాజా శరమయం వారి ధునానాః అరిప్రకరనదీః- సేనానావా అతరత్- యద్భువి నా వ్యసనైః నావారి-వనం చ నానావారి- స రాజాస్తీతి పూర్వేణ సంబంధః॥ అర్థః॥ యః రాజా- శరమయం బాణరూపం- వారి జలం- ధునానాః కంపయంతీః- అరిప్రకరనదీః శత్రుసమూహా ఏవ నద్యః తాః కర్మభూతాః- సేనానావా సేనైవ నౌః-తయా కరణభూతయా అతరత్ అతారీత్- యద్భువి యస్య రాజ్యే నా మనుష్యః వ్యసనైః దుఃఖైః- నావారి నాక్రాంతః- వనం కాననం చ- నానావారి నానావిధాః వార్యో గజబంధనస్థానాని యస్య తత్ ॥ని॥ వారీతు గజబంధనమిత్యమరః- యద్వా- యస్య నాపుంస్త్వగుణయుక్తః మహాపురుష ఇత్యర్థః వ్యసనైః మృగయాద్యూతసురాస్త్రీసేవనరూపైః కామజైః చతుర్భిః వాక్పారుష్యదండపారుష్యార్థదూషణరూపైః క్రోధజైః త్రిభిశ్చ నావారి-తథా చోక్తం

శ్లో॥ స్త్రియో౽క్షా మృగయా పానం వాక్పారుష్యం తు పంచమం। మహచ్చ దండపారుష్యమర్థదూషణమేవ చేతి॥ శరవర్షం ముంచంతీః శత్రునదీర్యో బలనౌకయాతతార- న్యాయేన మహీం పాలయతో యస్య రాజ్యే నిర్వ్యథ ఏవ

జనఊవాస- యస్యరాష్ట్రే వనభూశ్చగజానాంబంధనస్థానభూభూదితితా
త్పర్యం ॥ ... ... ❀

౭॥మూ॥ అపియోదాయాదాయక్షయదోంహసిసతాంయదాయాదాయః
కరమాదాయాదాయశ్రియోబ్ధిరధిరాజమసిగదాయాదాయః॥

వ్యా॥ అపీతి॥ పదవిభాగః ॥ అపి- యః- దాయాదాయ- క్షయదః-అం
హసి- సతాం- యదాయాత్- ఆయః (యదాయాః- దాయః) కరం- ఆ
దాయాదాయ- శ్రియః- అబ్ధిః- అధిరాజం- అసిగదాయాదాః- యః ॥అ
న్వయః ॥ యోరాజాఅంహసిసతిదాయాదాయాపిక్షయదః- సతాంయదా
యాత్ ఆయః- యద్వా- సతాంయదాయాఃదాయః అధిరాజంకరమాదా
యాదాయశ్రితః యః అసిగదాయాదాః అబ్ధిరాసీత్- సరాజా స్త్రీతిపూర్వే
ణసంబంధః ॥అర్థః॥ యోరాజాఅంహసిపాపేసతి- అపరాధఇతియావత్
దాయాదాయాపిపుత్రాయాపి- క్షయదఃనాశదః- దండప్రదఇత్యర్థః- స
తాంవిదుషాం- యదాయాత్ యద్ధనాగమాత్- ఆయస్సంపత్తిః- అథవా
యదాయాఃయస్యధనాగమనాని- దాయఃన్యాయప్రాప్తోభాగః- అధిరా
జంరాజసు- కరంరక్షావేతనం ఆదాయాదాయఆహృత్యాహృత్య- అసిగ
దాయాదాః- అసయఃకృపాణాఃగదాఃలగుడాః- అసిగదాఏవయాదాంసి
జలజంతవోయస్యసః- యఃరాజాశ్రియస్సంపదః అబ్ధిస్సముద్రఃఆసీత్- స
రాజాఅస్త్రీతిపూర్వేణసంబంధః ॥ని॥ యాదాంసిజలజంతవఇత్యమరః_యః
అపరాధేసతిపుత్రస్యాపిశిక్షకః యత్సమృద్ధ్యా విద్వాంసస్సమృద్ధాః యఃస
ర్వేభ్యో రాజభ్యఃకరమనవరతమాదాయ సంపదామాకరోభూదితితా
త్పర్యం ॥ ... ... ❀

౮ ॥ మూ॥ అతిదూరాజాదిత్యాశ్రితాల్పభేదైవభూస్సరాజాదిత్యా
యేనసరాజాదిత్యాత్త్రిదివాత్సంయుక్తశత్రురాజాదిత్యా॥

వ్యా॥ అతిదూరేతి॥ పదవిభాగః అతిదూరా- అజాత్- ఇతి- ఆశ్రితా
ల్పభేదా- ఏవ- భూః-సరాజాదిత్యా- యేన-సరాజాదిత్యాత్- త్రిదివాత్
సంయుక్తశత్రురాజా- దిత్యా ॥అన్వ॥ దిత్యాసంయుక్తశత్రురాజాయేనస
రాజాదిత్యాభూఃసరాజాదిత్యాత్ త్రిదివాత్- అజాత్ అతిదూరాఇతిఆశ్రి
తాల్పభేదైవకృతా॥అర్థః దిత్యాఖండనేనసంయుక్తశత్రురాజాసంయుక్తః
సంబద్ధఃశత్రురాట్ యేన- యేనసరాజాదిత్యారాజాదిత్యనామానలభా

తా- తేనసహవర్తమానా భూః-పృథివీ-స రాజాదిత్వాత్ రాజాచంద్రః. ఆదిత్యోరవిః తాభ్యాంసహవర్తమానైః తస్మాత్ త్రివిష్టపాత్ అజాత్ బ్రహ్మణః అతిదూరా అత్యంతదూరవర్తినీత్యర్థః ఆశ్రితాల్పభేదైన పార్శ్వస్థైః ద్యౌభేదైరక్ష్య తాసఇతిపూర్వేణసంబంధః- అనేన రాష్ట్రేణపాలితా భూమిఃస్వర్గః-సదృశీబభూవ- కింతుబ్రహ్మలోకస్యభూమిరతిదూరా స్వర్గస్తుసమీపఇతి ఇయానేవ భేదఇతి తాత్పర్యం॥ ... ... *

౯ ॥ మూ ॥ ఖలసేనానావేద్యస్స్వాంహైబ్ధాభువిచయస్యనానావేద్యాః।
స్నిగ్ధజనానావేద్యాప్రయతేస్యసుకావ్యరచనానావేద్యః॥

వ్యా ॥ ఖలేతి ॥ పద॥ ఖలసేనాః- న- అవేత్- యః- స్వాం హైబ్ధా- భువి- చ- యస్య- నానావేద్యాః- స్నిగ్ధజనాన్- ఆవేద్య- ప్రయతే- అస్య- సుకావ్యరచనానావేః- అస్య ॥అన్వ॥ యోరాజాఖలసేనాః నావేత్- యస్య భువిచనానావేద్యాఃసంతి- అస్యస్నిగ్ధజనానావేద్యస్వాంహైబ్ధా అస్యసుకావ్యవిరచనానావేప్రయతే ॥అర్థః॥ యోరాజా- ఖలసేనాఃదుర్జనసమూహాన్కర్మభూతాన్నావేత్ నపాలయేత్- యస్యరాజ్ఞఃభువిరాజ్యేనానావేద్యాఃయత్రవేదిప్రభృతీనియజనస్థానానిసంతి-అస్యరాజ్ఞఃస్నిగ్ధజనాన్ సుహృజ్జనాన్-ఆవేద్యకార్యస్వాంహైబ్ధాఅస్మీయుపాసనాంగరేసఃత్తత్ రణార్థం అద్యఇదానీం అహమితిశేషః- సుకావ్యవిరచనానావే- సుకావ్యస్యవిరచనానిర్మాణమేవనౌఃతస్యైనదగ్ధమిత్యర్థః ప్రయతేయత్నంకరోమి యోరాజాదుష్టనిగ్రహపూర్వకంప్రజారక్షణమకరోత్- తస్యరాజ్ఞోవిజాతయస్సర్వేఃయజ్వానః- తస్యరాజ్ఞః సమీపవర్తిపండితేభ్యశ్శ్రుత్వాస్వపాపాపనోదనాయసత్కావ్యంకరోమీతికవిః ప్రతిజానీతేఇతితాత్పర్యం,

౧౦ ॥ మూ॥ అథనిజరాజ్యంతేనపాశాసినశేనశత్రురాజ్యంతేన।
యేనారాజ్యంతేనశ్రియాదిశోయస్యవిహాతిరాజ్యంతేన ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- నిజరాజ్యం- తేన- పాశాసి- నశేన- శత్రురాజ్యంతేన- యేన- అరాజ్యంత- ఇనశ్రియా- దిశః- యస్య- విహాతిఃఆజ్యంతేన॥అన్వ॥ అథ ఇనశ్రియాయేనదిశః అరాజ్యంత- ఆజ్యంతేయస్యవిహాతిఃనాస్తి- శత్రురాజ్యంతేః తేనన శేననిజరాజ్యంపాశాసి ॥అర్థః॥ అథలనంతరం ఇనశ్రియాఇనస్సూర్యఃతస్యశ్రీరివశ్రీర్యస్యతేన ॥ని ॥ ఇనస్సూర్యేప్రభావిత్యమరః- యేననశేనదశః కకుభఃఅరాజ్యంతఉద్దీపితాః- ఆజ్యంతేయుద్ధమ

ధ్యా- యస్యనశస్యవిహతిఃవిచ్ఛేదఃనాస్తి- శత్రురాజ్యంతేన- శత్రూన్ రాజాం రాజేః పఙ్క్తిఃతస్యాఅం తేన- రిపురాజకేనేత్యర్థః-తేనన శేననిజరాజ్యంస్వకీయరాజ్యంప్రశాసిరక్షితం ఆదిత్యతేజసాప్రతిహతనిఖిలశత్రుపక్షేణయుద్ధాప్రతిహతేనన శేనరామభూపానంతరం- నిజరాజ్యంప్రశాసితమితితా ॥

౧ ॥మా॥మూర్తిమ్మారసమానాంయోదధదాయుస్సహస్రమారసమానాం ।రుద్రకుమారసమానాజయద్ద్విషతాంచపఙ్క్తిమారసమానామ్ ॥ ... ... ❀

వ్యా॥ మూర్తిమితి ॥పద॥ మూర్తిం- మారసమానాం- యః- దధత్ ఆయుస్సహస్రం- ఆర- సమానాం- రుద్రకుమారసమానాం- అజయత్- ద్విషతాం- చ- పఙ్క్తిం- ఆరసమానాం ॥ అన్వ॥ మారసమానాంమూర్తిందధత్ యః సమానాంసహసమాయుఃఆర- రుద్రకుమారసమానాం ద్విషతాంచఆరసమానాంపఙ్క్తిమజయత్॥అర్థః॥మారసమానాంమన్మథసదృశీంమూర్తిం ఆకృతిం దధత్ దధానః-యస్సః సమానాంసంవత్సరాణాం సహస్రం సహస్రసంఖ్యాకం॥కాలాధ్వనోరత్యంతసంయోగఇతిద్వితీయా - ఆయుఃజీవితకాలం-ఆరప్రాప-యశ్చరుద్రకుమారసమానాం స్కందతుల్యానాంమహాశూరాణామిత్యర్థః-ద్విషతాంశత్రూణాం- అరసమానాంశబ్దాయమానాంసింహనాదంకుర్వతీమిత్యర్థఃపఙ్క్తింసమూహం-అజయత్ జిగాయ-తేననిజరాజ్యంప్రాశాసీతిసంబంధః- అక్షీణయౌవనధారీజితారిపక్షస్సః-చిరకాలంరాజ్యంపాలయామాసేతితాత్పర్యం॥

౧ ॥శ్లో॥సాశ్వనియామానయుతశ్శ్రేష్ఠా విద్యాస్తదాశ్రయామానత్రః। ❀
అధికాయామానః తశ్శత్రావపియస్యధీదయామానయతః॥

వ్యా ॥ సాశ్వేతి ॥ పద॥ సాశ్వనియామాః-న-యుతః, శ్రేష్ఠాః- విద్యాః- తదాశ్రయాః-మానయతః-అధికాయామా-నయతః-శత్రౌ-అపి- యస్య-ధీః దయాం_ఆనయత ॥ అన్వ॥ సాశ్వనియామాఃవిద్యాఃయతః సశ్రేష్ఠాఃతదాశ్రయాఃవిద్యాః మానయతో యస్య- నయతః అధికాయామాధీశత్రావపిదయామానయత- తేనప్రాశాసీతిసంబంధః ॥ అర్థః ॥ సాశ్వనియామాఃఅశ్వాఃనియమ్యంతేఅనయేత్యశ్వనియామా అశ్వహృదయమితికాచిద్విద్యా-తయాసహితాఃవిద్యాఃయతఃయస్మాన్నళాదన్యత్రనశ్రేష్ఠాః కేవలమేతదాశ్రయా దేవఅశ్వనియామాదివిద్యాశ్శ్రేష్ఠాబభూవురిత్యర్థః- అథవా సాశ్వ

నియామకాః అశ్వనియామకావిద్యాసహితాః పురుషాః యతః నలాత్ శ్రేష్ఠా నోత్తమాః తదాశ్రయాః అశ్వనియామకాశ్రయాః విద్యాః కర్మభూతాః మానయతః పూజయతః యస్య నలస్య నయతః నీతిశాస్త్రే ద్వా- అధి కాయామాఆయామోద్రైఘ్యం సోస్యా అస్తీతి అధికాయామా ధీః బుద్ధిః శత్రవపి రిపావపి- దయాం కృపాం- ఆనయత కృతవతీ- అశ్వవిద్యాసంపన్నేభ్యస్సర్వేభ్య ఉత్కృష్టో నలః శత్రుష్వపి దయావానభూదితి తాత్పర్యం.

౧౩॥ శ్లో॥ అహితానామయస్య త్రాతా యశ్శరణగామినామయస్య ।
గతనానామయస్య శ్రుతః పితా వీరసేననామా యస్య॥

వ్యా॥ అహితానామితి ॥పద॥ అహితానాం- ఆయస్య- త్రాతా-యః శరణగామినాం- ఆయస్య- గతనానామయస్య- శ్రుతః పితా- వీరసేననామా- యస్య ॥అన్వ॥ శరణగామినామహితానామయస్య యః ఆయస్యైవ త్రాతా- గతనానామయస్య యస్య పితా వీరసేననామేతి శ్రుతః- తేన నిజరాజ్యం ప్రశాసీతి పూర్వేణ సంబంధః ॥అర్థః॥ శరణగామినాం శరణాగతానాం అహితానాం శత్రూణాం- ఆయస్య అర్థాగతేః యో రాజా ఆయస్యైవ ఆయాసం కృత్త్వైవ త్రాతా రక్షకః- ప్రథమం స్వభృత్యైరపహృత్య భుక్తమపి ద్రవ్యం పునస్తేభ్యః ప్రదాపయతీత్యర్థః- గతనానామయస్యాపి విధవంచనాహీనస్య యస్య నలస్య పితా జనకః- వీరసేననామా వీరసేనాభిధాన ఇతి శ్రుతః ప్రసిద్ధః. శత్రునాగమస్యాపి పోషకోభవత్- యస్య పితా మహానుభావో వీరసేనః ప్రసిద్ధోవర్తత- స నలః నిజరాజ్యం బుభోజేతి తాత్పర్యం,

౧౪- మూ, భువ్యతనోదంతేన ద్విషతాం స యశాంసి శోభనోదంతేన।
సనీతా నోదం త్రేన క్షితిమభజన్నహితదంతినోదంతేన ॥

వ్యా॥ భువీతి॥ ప॥ భువి- అతనోత్- అంతేన- ద్విషతాం- సః యశాంసి- శోభనోదంతేన- నీతాః- నోదం- తేన- క్షితిం- అభజత్- అహితదంతినః- దంతేన॥అన్వ॥ స ద్విషతాం అంతేన భువి యశాంసి అతనోత్ శోభనోదంతేన నీతాః అహితదంతినః దంతేన సహ క్షితిమభజత్ అర్థః॥ స నలః ద్విషతాం శత్రూణామంతేన నాశేన యశాంసి భువి భూమ్యాం అతనోత్ విస్తారయామాస- శోభనోదంతేన శోభనః ఆశ్చర్యభూతః ఉదంతో వృత్తాంతో యస్య తేన నలేన నోదం ప్రేరణం నీతాః ప్రాపితాః- అహితదంతినః శత్రుగజాః దంతేన రదేన సహ- క్షితిం భూమిం- అభజత్ ప్రాప్తాః- క్షితితలే పతితా ఇతి యావత్- అఖిలశ

తు ప్రపక్షమనాయాసేనవిజిత్యలోకేషుయశాంసివిస్తారయామాస యుద్ధమ ధ్యేస్వముఖమాగతానరీణామ్మత్తగజానాం దంతయోర్గృహీత్వామస్తకే పాతయామాసచేతి తాత్పర్యం॥

౧౫॥శ్లో॥సచివగిరాగోపాయన్నళస్సపృథివీన్నిరస్తరాగోపాయమ్।
శత్రోరాగోపాయంనీత్వానేముర్మహత్తరాగోపాయమ్॥

వ్యా॥ సచివేతి॥ పద॥ సచివగిరా-అగోపాయత్-నళః-సః- పృథివీం-నిరస్తరాగోపాయం-శత్రోః- ఆగః-అపాయం-నీత్వా-నేముః-మహత్తరాః గోపాః-యం॥అన్వ॥మహత్తరాః గోపాఃయంనేముః-సనళః నిరస్తరాగోపాయం శత్రోః ఆగః సచివగిరాఅపాయం నీత్వాపృథివీమగోపాయత్॥ అర్థః॥ మహత్తరాః అత్యంతశ్రేష్ఠాః గాంభూమింపాంతీతిగోపాఃరాజానః- యంనళం నేముః ప్రణామంచక్రుః- సనళః నిరస్తరాగోపాయం రాగస్య స్నేహస్యఉపాయోనిరస్తోయేనతథోక్తః-శత్రోఃశత్రురాజస్యఆగః అపరాధః॥ ని॥ ఆగోపరాధోమంతుశ్చేత్యమరః- సచివగిరాసంమానార్థమాగతస్యశత్రుమంత్రిణోవాచాహేతుభూతయాఅపాయంనాశం నీత్వాగమయిత్వాపృథివీంభూమిమగోపాయత్అరక్షత్- అథవా శత్రోః పూర్వం శత్రుభూతస్యనళస్య ఆత్మభిః కృతంనిరస్తరాగోపాయం ఆగః- సచివగిరా- అపాతుంనీత్వా-|మహత్తరగోపాయం- నేముః- సనళఃపృథివీమగోపాయత్-అతిశూరా రాజానోయస్య వంశంవదా ఆసన్- తాదృశోనళఃపృథివీమపాలయదితి తాత్పర్యం.

౧౬॥శ్లో॥యోదంభీమాన్యాయాదధికోథరిపుర్యమేత్యభీమాన్న్యాయాత్।
వైదర్భీమాన్యాయాత్రిజగతికన్యాబభూవభీమాన్న్యాయాత్॥

వ్యా॥ యఇతి॥ ప॥ యః-అదంభీ- మానీ-ఆయాత్-అధికః-అథ-రిపుః యం-ఏత్య-భీమాన్- యయాత్-వైదర్భీ-మాన్యా-యా-త్రిజగతి-కన్యా-బభూవ- భీమాత్-న్యాయాత్॥ అన్వయః॥ అదంభీమానీయఃఆయాత్ అధికఃఅవర్తత-రిపుఃయంఏత్యభీమాన్యాయాత్-త్రిజగతియామాన్యాకన్యాసావైదర్భీతస్మాద్భీమాత్ న్యాయాత్- బభూవ॥ అథశబ్దః కథాంతరంసూచయతి- అదంభీదంభరహితః-అదాంభికఇత్యర్థః-మానోగర్వః సోస్యాస్తీతిమానీ-మానవత్త్వాహి రాజ్ఞాం[illegible]ః-యఃభీమాభిధానోరాజా-ఆయాదాయోర్థసంపత్తిః తస్మాద్ధేతోః అధికః సమృద్ధః అవర్తత- రిపుశ్శత్రుః

యంభీమభూపతిం-పత్యా పా)స్య-భీమాఖ్యాభిః భయంత ద్వాప్పితఇతియావత్ యాయాత్ యాతుమధ్యవసితః- సంభావనాయాంలిఙ్ - త్రిజగతిత్రైలోక్యే యామాన్యా పూజ్యా- సావై దర్భి విదర్భరాజతనయాకన్యాకుమారికాత స్మాప్భీమాత్ న్యాయాత్ ధర్మతఃస్వభార్యాయాంవిధ్యుక్తఋతుసంగమే నే తియావత్- బభూవఆసీత్-సకలశత్రుభీకరోభీమాఖ్యః కశ్చిద్రాజా ఆసీత్- తత్పుత్రీసర్వాంగసుందరీకాచనదమయంతీనామ్నాకన్యాఅభూత్॥

౧౭॥శ్లో॥మహితతమారంభాభిర్దమయంతీసదృగుమారమారంభాభిః|
దదతీమారంభాభిర్వవృధేసోరుద్వయేసమారంభాభిః॥

వ్యా॥మహితతమేతి ॥ పద॥ మహితతమారంభాభిః-దమయంతీ-సదృక్-ఉమారమారంభాభిః-దదతీ-మారం-భాభిః-వవృధే-సా,ఊరుద్వయే-సమారంభాభిః॥అన్వ॥మహితతమారంభాభిః ఉమారంభాభిఃసదృక్- భాభిఃమారందదతీ ఊరుద్వయేరంభాభిఃసమానాదమయంతీవవృధే॥అర్థః॥మహితతమాఃఅత్యుత్కృష్టాః ఆరంభాః కర్మణామారంభాః యాసాంతాభిః ఉత్కృష్టకర్మకారిణీభిరితియావత్-ఉమారమారంభాభిః ఉమా పార్వతీ-రమాలక్ష్మీః- రంభా దేవగణికా-తాభిఃసదృక్తుల్యామారంమన్మథంభాభిః శరీరశోభాభిః దదతీప్రయచ్ఛంతీ- పశ్యతాంకామినామితిశేషః పశ్యతాం కామినాంకామంజనయంతీతియావత్-ఊరుద్వయేసక్థియుగళే-రంభాభిఃకదళీభిః సమాసదృశీ సాదమయంతీవవృధే అవర్ధత- యావనం ప్రాప్తవతీతి యావత్- పార్వతీలక్ష్మీ రంభాసదృశసౌందర్యాతిశయేనపశ్యతాం కామిజనానాం కామంజనయంతీకదళీప్రకాండపరిణతోరుద్వయాదమయంతీయావనంప్రాపేతి తాత్పర్యమ్॥ ... ... *

౧౮॥శ్లో॥సారత్నన్నారీణాంనళశ్శ్రియామజనినిలయననారీణామ్|
యస్యానన్నారీణాం మరుభువమాపద్ఘటావనన్నారీణాం॥

వ్యా॥ సేతి ॥ పదవిభాగః॥ సా- రత్నం- నారీణాం-నళః- శ్రియాం- అజని- నిలయనం- నారీణాం- యస్య- ఆనన్నా-రీణాం- మరుభువం-ఆపత్-ఘటా- వనం- అవనం-వా-న-అరీణాం॥ అన్వయః॥ సా నారీణాం రత్నమజని- నళశ్చనారీణాం శ్రియాం నిలయనమజనియస్య అరీణాం అనన్నాఘటావనం అవనంవా కేవలంనాపత్ - కింతు రీణాంమరుభువమప్యాపత్॥అర్థః॥ సాదమయంతీనారీణాం స్త్రీణాం రత్నం ఉత్కృష్టా ॥ ని ॥ రత్నంశ్రేష్ఠే

మణీవపీత్యమరః- రత్నశబ్దస్యనియతనపుంసకత్వాద్దమయంతీ సామానాధి
కరణ్యం అజనిజాతా_ ననళః- నారీణాం నరసంబంధినీనాం-నరశబ్దాత్
తేస్యేదమిత్యణికృతేటిడ్ఢాణఞిత్యాదినాఙీప్- శ్రియాంకాంతీనాం నిలయనం
స్థానమజని అభూత్_ యస్యనళస్య అనన్నా అన్న మోదనం యస్యానా
స్తిసాఅనన్నా ఓదనరహితా- అరీణాం శత్రూణాం ఘటాసంహతిఃవనం
కాంతారం అవనం రక్షణంవా- కేవలం నాపత్-కింతు- రీణాంరిక్తాంపర్ణు
భువం మరుభూమిమపి- ఫలమూలవర్జితత్వాత్ తత్రప్రాణినోనవసంతీ
తిక్షీణత్వ విశేషం- ఆపత్ ప్రాప్తవతీ- సాదమయంతీనారీణాముత్తమా
బభూవ- సనళశ్చ పురుషాణాముత్తమోబభూవేతి తాత్పర్యం॥

౧౯॥శ్లో॥చకమేసారరాజన్యశ్రేష్ఠంతంతాంసతేజసారాజన్యః।
ఆత్తవిసారాజన్యశ్రియోధితయయాజితాస్సాసారాజన్యః॥

వ్యా॥ చకమఇతి ॥ పదవిభాగః ॥ చకమే- సా- రాజన్య శ్రేష్ఠం-తం-
తాం- సః- తేజసా- రాజన్- యః- ఆత్తవిసారాః జన్యశ్రియః-అధిత-య
యా- జితాః- ససారాః- జన్యాః ॥ అన్వయః ॥ తేజసా రాజన్ యః ఆ
త్తవిసారాః జన్యశ్రియః అధితతం రాజన్యః శ్రేష్ఠం,సా,చకమే, యయా,
ససారాః,జన్యాః- జితాః తాంసోపిచకమే॥ అ॥ తేజసా శరీరతేజసా- రా
జన్ భ్రాజమానః- యః నళః_ ఆత్త విసారాః-ప్రాప్తవిస్తారాః - జన్యశ్రి
యఃయుద్ధసంపదఃఅధిత ప్రాప్తవాన్_ తంరాజన్యశ్రేష్ఠం రాజన్యాః మూ
ర్ధాభిషిక్తాః-తేషాంమధ్యశ్రేష్ఠంనళంసాదమయంతీచకమేఐచ్ఛత్ యయా
దమయంత్యాససారాఃసౌందర్యసహితాః॥ని॥సారఃస్థిరాంశేసౌందర్యఇతిధ
రణిః-సుందర్యఇతియావత్-జన్యాఃకుమారికాః- జితాఃపరాజితాఃతాం దమ
యంతీంసోపినళోపిచకమే॥ని॥సమాఃస్నుషాజనీవధ్వాఇత్యమరః_ లోకోత్తర
రూపశాలినీదమయన్తీనళంచకమే- శూరాగ్రణీ సోపితాంచకమ ఇతితా॥

౨౦॥శ్లో॥నాతిదీర్ఘోద్యానేనప్రభావిహీనేనశోభనోద్యానేన।
స్మరజానోద్యానేనస్ఫుటమితిగతిమిహనళోతనోద్యానేన॥

వ్యా ॥ నేతి ॥ పదవిభాగః ॥ న- అతిదీర్ఘః- నోద్యా- న- ఇన ప్రభావి
హీనేన - శోభనోద్యానేన- స్మరజా- నః- అద్య- అనేన - స్ఫుటం- ఇతి-
గతిం- ఇహ- నళః- అతనోత్- యానేన ॥ అ॥ అద్య ఇన ప్రభా విహీనేన
అనేన శోభనోద్యానేననః స్మరజా అతిదీర్ఘః ననోద్యేతిన - ఇతినళఃయానేన

గతిం ఇహస్ఫుటం అతనోత్॥అర్థః॥ అద్య ఇదానీం ఇన ప్రభా విహీనే ససూర్యకిరణవర్జితేనఅనేన అమునాశోభనోద్యానేన రమణీ యోపవనే న- నః అస్మాకం స్మరజామన్మథజనితా- అతిఃస్మరవ్యథేతి యావత్- న నోద్యేతిన- నాశనీయైవేత్యర్థః- ద్వానఞౌప్రకృత్యర్థం సాతిశయం గమయతఇతి వచనాత్ - ఇతిఉక్తప్రకారంమత్వానళః యానేన వాహనేన గతింగమనం- ఇహఉద్యానేస్ఫుటంయథాతథా-అతనోత్ చకార-తనోతిః కరోత్యర్థేపిప్రయుజ్యతే - దమయంతీనిమిత్తయామన్మథపీడయాబాధ్యమానోనళఃతత్పరిహారాయస్వోపవనంజగామేతి తాత్పర్యం॥

౨౧॥శ్లో॥సోహితహంతాపతతఃకాంశ్చిదపశ్యద్ధితాయహంతాపతతః।
సస్నేహంతాపతతస్తాన్యదమీతోషమావహంతాపతతః॥

వ్యా॥ సఇతి ॥ పద॥ సః-అహితహంతా- పతతః-కాంశ్చిత్-అపశ్యత్ హితాయ- హంత-ఆపతతః-సస్నేహం- తాపతతః- తాన్ యత్- అమీ- తోషం- ఆవహంత- ఆప- తతః ॥అన్వ ॥ అహితహంతాతాపతతఃసనళః.. హితాయ ఆపతతః కాంశ్చిత్పతతః- అపశ్యత్ హంత యత్ అమీ తోషమావహంత- తతః తాన్ సస్నేహం యథాతథాఆప ॥ అర్థః॥ అహితహంతాశత్రునాశకః తాపతతః కామతాపేనవ్యాప్తః కామపీడిత ఇత్యర్థః- సనళఃహితాయహితంకర్తుం-క్రియార్థేత్యాదినాచతుర్థీ-ఆపతతః అగచ్ఛతఃకాంశ్చిత్పతతఃకతిచిత్పక్షిణఃఅపశ్యత్ దదర్శ-హంతేతిహర్షే- యద్యస్మాత్ కారణాత్ -అమీపక్షిణః- తోషంఆనన్దం-ఆవహంతఉదపాదయన్-తతః కారణాత్-తాన్ పక్షిణఃసస్నేహంస్నేహయుక్తంఆపప్రాపత్-కామతాపాపనోదనాయ ఉద్యానగతోనళఃతత్రస్వాత్మనోభ్యుదయ-యదైవ యోగాత్సమాగతాన్ కాంశ్చనరాజహంసాన్దదర్శ-దర్శనమాత్రేణ ప్రీతిం కుర్వతస్తాన్ క్రీడార్థంజగ్రాహేతితాత్పర్యం॥

౨౨॥శ్లో॥తంతరసారసమానస్సవిహంగగణోబ్రవీత్ససారసమానః।
గతహింసారసమాస్తుదలభ్యోనిషిద్ధియస్స్వసారసమానః॥

వ్యా॥తమితి॥పద॥తం-తరసా-రసమానః-సః-విహఙ్గగణః-అబ్రవీత్-ససారసమానః-గతహింసారసమానః- తుద-లభ్యః-నిషిద్ధి యః- స్వసారసమానః॥ అ॥రసమానఃససారసమానఃసవిహఙ్గగణఃతంతరసాఅబ్రవీత్ హేగతహింసారసనఃమాతుదయతఃస్వసారసమానఃనిషిద్ధియ లభ్యః అర్థ॥రసమానఃశ

బ్దాయమానఃశబ్దంకుర్వన్నిత్యర్థః- సారసమానఃసరఃకాసారవిశేషఃతస్యా
యంసారసః మాన అసారసశ్చాభిమానఃసామానశ్చతేనసహావర్తత ఇతిస
సారసమానఃఅత్యచ్ఛజలచరత్వాత్ మానససరస్యభిమానవానిత్యర్థః- య
ద్వాసార్థసాఃపక్షివిశేషాః తేషాంమానోగర్వంతత్సహితః సవిహంగగణః
విహంగస్య సమూహః తం నళం తరసా వేగేన ఏవమబ్రవీత్కథమితిచేత్- హే
గతహింసారసగతః హింసాయాంరసః- స్నేహః యస్యతస్యసంబుద్ధిః హే
గతహింసారస- త్యక్తహింసాయుచక్త్యర్థః- నఃఅస్మాన్ మాతుదమావ్యథ
య- అస్మాన్మాహింసీరిత్యర్థః-యతఃస్వసారసమానఃస్వస్యసారఃసామర్థ్యా
దిఃరూపాదిర్వాతత్సమానః తత్తుల్యఃనిషిద్ధ)యఃప్రత్యుపకారఃలభ్యఃపా)
ప్యఃఅస్మత్త ఇతి శేషః- నళేనగృహీతోహంసగణోనళముచాచ- త్యక్తహిం
సాయుచేల అస్మాన్మాహింసీః- అస్మాన్ముక్త్వాత్వద్భలానుగుణంమోచనప్రత్యుప
కారంలభస్వేతితాత్పర్యం ॥ ... . ✻

౧౩॥ మూ॥ త్వంఝుషకేత్వంగత్వాదధికోభైమ్యాస్తుమోంతికేత్వంగత్వా
సాతేంకేత్వంగత్వాసక్తాలలతత్సకాశకేత్వంగత్వా ॥

వ్యా॥ త్వమితి॥ పద॥ త్వం- ఝుషకేత్వంగత్వాత్- అధికః- భైమ్యాః-
స్తుమః- అంతికే- తు- అంగ- త్వా- సా- తే- అంకే- త్వంగతు- ఆసక్తా
లల-తత్సకాశకే- త్వం- గత్వా- ॥అన్వ॥ హేఅంగత్వంఝుషకేత్వంగత్వా
దధికః భైమ్యాఃఅంతికేత్వాస్తుమః- సాతుఆసక్తాతేఅంకేత్వంగతు- తత్స
కాశకేత్వంగత్వాలల ॥అర్థః॥ హేఅంగఇదంసోపచారామంత్రణే- త్వంభ
వాన్- ఝుషకేత్వంగత్వాత్ఝుషకేతుఃకామఃతద్వదంగవదంగంయస్యసఃఝుష
కేత్వంగఃతస్యభావస్తత్త్వం- తస్మాత్కారణాత్- అధికఃసర్వేభ్యఉత్కృ
ష్టః-తతఃభైమ్యాఃదమయంత్యాఃఅంతికేసమీపేత్వాభవంతంస్తుమఃస్తుతింకు
ర్మః- సాదమయన్తీఆసక్తాకుతూహలినీభూత్వాతేతవ- అంకేఉత్సంగే-
త్వంగతులలతు- పరిలుఠత్విత్యర్థః- త్వంభవాన్తత్సకాశకేతస్యాఃసకాశఏ
వసకాశఃస్వార్థేకఃతస్మిన్- తత్సన్నిధౌత్వంభవాన్గత్వా- లలక్రీడాంకురు
హేనళమన్మథవమాసవత్తయాసర్వేభ్యస్సుందరస్త్వం- తతఃతథావిధం
భవంతంస్త్రీరత్నభూతాయాదమయంత్యాఅంతికేస్తుమః- త్వయిస్తుతేసం
జాతకుతూహలారతింకరోతు- భవానపితయాసహసుఖంరమస్వేతితా
త్పర్యం ॥ ... ... ✻

౨౪॥ మూ॥ ఇతిహంసా రామాయా నికటం యా మయకృతేవ సారా మాయా
జగ్ముస్సా రామాయా జగదుశ్చాళీభిరభిససారామాయా ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- హంసాః_ రామాయాః- నికటం- యా- మయకృతా_ ఇవ-సారా- మాయా- జగ్ముః-సా రామాయాః- జగదుః_ చ ఆళీభిః_ అభిససార- అమాయా॥అన్వ॥ మయకృతా మాయేవ సారా యా ఆళీభిరమా అభిససార సా రామా యాః తస్యా రామాయాః నికటం ప్రతిహంసాః జగ్ముః ఇతి జగదుః ॥ అర్థః॥ మయకృతా మయో నామ మాయానిర్మాణచతురః దానవ తత్ తేన కృతా ఏ చిత్రా మయగ్రహణేన నిర్మాణకౌశలం వివక్షితం మాయేవ సారా ఉత్కృష్టా ॥ని॥ సారో బలే స్థిరాంశే చ న్యాయ్యే క్లీబం వరే త్రిష్విత్యమరః- సర్వపురుష మోహనకారిణీత్యర్థః- యా దమయన్తీ ఆళీభిరమా సఖీభిస్సహ ॥ని॥ ఆళిస్సఖీ వయస్యా చ- అమా సహ సమీపే చేత్యమరః_ అభిససార ఆగచ్ఛత్ ఉద్యానమితి శేషః_ సా రామాయాః ఉద్యానసహితాయాః తస్యా రామాయాః భైమ్యాః నికటం ప్రతిసమీపం ప్రతిహంసా జగ్ముః ఇతి పూర్వోక్తప్రకారేణ జగదుః ఊచుశ్చ ॥సఖీభిస్సహ ఆరామప్రదేశస్థాయా దమయన్త్యాస్సమీపమేత్యైవం జగదురితి ॥ ... ... *

౨౫॥ మూ॥ శ్రీసంకాశాస్యస్య త్వం భైమి నళస్య శశినికాశాస్య ।
అరిలోకాశాస్యస్య స్యా యది భార్యా కుమారికాశాస్యస్య ॥

వ్యా॥ శ్రీతి॥ పద ॥ శ్రీసంకాశా- అసి- అస్య- త్వం- భైమి- నళస్య శశినికాశాస్యస్య- అరిలోకాశాస్యస్య- స్యాః- యది- భార్యా కుమారికాశాస్యస్య ॥అన్వ॥ హే భైమి త్వం శశినికాశాస్యస్య అరిలోకాశాస్యస్య కుమారికాశాస్యస్య అస్య నళస్య భార్యా యది స్యాః తదా శ్రీసంకాశా అసి ॥అర్థః। హే భైమి వైదర్భి త్వం భవతి శశినికాశాస్యస్య శశినా నికాశం సమం ఆస్యం యస్య తస్య- అరిలోకాశాస్యస్య ఆశాస్యో న భవతీత్యాశాస్యః అప్రధృష్య ఇతి యావత్ అరిలోకైః శత్రుజనైరప్రధృష్యస్య కుమారికాశాస్యస్య కుమారికాభిః తరుణీభిః ఆశాస్యస్య ప్రార్థనీయస్య సౌందర్యాతిశయేన కన్యకాభిరయమస్మద్భర్తా భూయాదితి ప్రార్థనీయస్యేతి యావత్- అస్య నళస్య భార్యా యది స్యాః పత్నీ భవసి చేత్ తదా శ్రీసంకాశా లక్ష్మీసదృశీ అసి భవసి ॥ పూర్ణేందువక్త్రస్య శత్రుభిరజేయస్య తరుణీభిరభిలషితస్య నళస్య భార్యా భవసి చేత్ తదా త్వత్సౌందర్యం సఫలం స్యాదితి హంసా ఊచురితి తాత్పర్యం ॥

౨౬॥ మా॥ ఇతిహంసేనోదితయాగణేనభైమ్యాముదారసేనోదితయా ।
నబభాసేనోదితయాస్మరేణసపునర్నళోకసేనోదితయా

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- హంసేన- ఉదితయా- గణేన- భైమ్యా- ముదా రసేన- ఉదితయా- న- బభాసే- నో- దితయా- స్మరేణ- సః- పునః- నళో కసే- అనోది- తయా ॥అన్వయః, హంసేనగణేన ఇతి ఉదితయా భైమ్యా ముదానబభాసఇతిన రసేనఉదితయాస్మరేణదితయాతయాసఃపునః నళో కసేఅనోది ॥అర్థః॥ హంసేనహంసానామయంహంసః తేనగణేనసమూ హేన ఉదిత యాఉక్తయాభైమ్యాదమయంత్యా ముదాహర్షేణనబభా ఇతినబభాసపవేత్యర్థఃరసేనప్రీత్యాఉద్గితయాఉదతయాఉత్కృష్టదేత్యర్థః అతఏవస్మరేణకామేనదితయాఖండితయాతెయాభైమ్యాసఃహంసగణఃపునః పశ్చాత్ నళోకసేనళస్యగృహంప్రతిఅనోదిఅభిక్షిప్తః॥హంసగణేనైవము క్తాభైమీహర్షేణవిరరాజా- పశ్చాత్ స్మరపీడిత యాతయాసహంసగణో నళంప్రతిప్రేషితఇతి తాత్పర్యం ॥ ... ... *

౨౭॥ శ్లో॥ తాబహుధావాయస్యః శ్రేణ్యాఃపునరస్యసన్నిధావాయస్య ।
తాంచనిధావాయస్యవ్యనువంస్తులనాయనవిబుధావాయస్య ॥

వ్యా॥ తా ఇతి॥ పద॥ తాః- బహుధా- వాయస్యః- శ్రేణ్యాః- పునః- అ స్య- సన్నిధౌ- ఆయస్య- తాం- చ- నిధౌ- ఆయస్య- వ్యనువన్- తులనా య- న- విబుధాః- వా- యస్య ॥అన్వ॥ తాఃవాయస్యః శ్రేణ్యాఃఆయస్యస న్నిధౌ ఆయస్యబహుధాపునశ్చతాంవ్యనువన్ విబుధావాయస్యతులనాయ న ॥అర్థః॥ తాఃపూర్వోక్తాః వాయస్యః వయాంసిపక్షిణఃతేషాం సంబంధి న్యః వాయస్యఇతిప్రథమాబహువచనం శ్రేణ్యఃపఙ్క్తయః హంసపఙ్క్త యఇత్యర్థః ఆయస్యసమృద్ధేః నిధౌస్థానభూతేఅస్యనళస్య సన్నిధౌసకాశే ఆయస్యఆయాసంకృత్వా బహుధానానాప్రకారేణపునశ్చపశ్చాత్తాందమయన్తీంవ్యనువన్ వ్యస్తువన్ విబుధావాదేవాఅపియస్యనళస్య తులనాయ సామ్యాయనబభూవుః ॥ దమయన్తీప్రేరితాహంసపఙ్క్తయః పునశ్చసర్వ సంపత్సమృద్ధేనళసన్నిధౌస్థిత్వాదమయన్తీంప్రశశంసురితి తాత్పర్యం ॥

౨౮॥ శ్లో॥ ఇతిసవినామానితయాజహేభైమ్యానళోవినామానితయా ।
స్వాస్థ్యంనామానితయాశ్చైచవిచింత్యతస్యనామానితయా॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- సః- వినా- మానితయా- జహే- భైమ్యా-

శః ~~అసౌ~~ సా- అమానితయా- స్వాస్థ్యం- నామ- అనితయా- శిశ్యేచ- వి
చింత్య- తస్య- నామాని- తయా ॥అన్వ॥ ఇతివినామానితయా భైమ్యాసన
ళో నాపి అమానితయా జహ్రే- స్వాస్థ్యం అనితయా తయా తస్య నామాని వి
చింత్య శిశ్యే నామ ॥అర్థః॥ ఇతి ఉక్తప్రకారం వినాహం సేనమానితయా శ్లా
ఘితయా భైమ్యా దమయంత్యా సనళః నాపి ధీరో౽పి అమానితయా మానో౽గ
ర్వః సో౽స్యాస్తీతి మానీ తస్య భావస్తత్తా సా న భవతీత్యమానితా తయా ఉప
లక్షితస్సన్ జహ్రే ప్రహృతః- సౌందర్యాతిశయేన అహమేవ సర్వాభిరంగనాభిః
ప్రార్థ్యః ఇత్యేవమభిమానవాన్నళః దమయన్తీగుణశ్రవణానంతరమేవ తా
మాత్మనవత్త్వాం విహాయ భైమ్యాం ప్రహృతో బభూవేత్యర్థః- స్వాస్థ్యం సుఖం అని
తయా అప్రాప్తయా తయా భైమ్యా చ తస్య నళస్య నామాని నామధేయాని న
ళ నైషధాదీని విచింత్య చింతయిత్వా శిశ్యే శయితం నామ శబ్దః ప్రసిద్ధౌ ॥నళః
దమయంత్యా లావణ్యాతిశయం శ్రుత్వా ఆత్మని సౌందర్యవత్త్వాభిమానం విహా
య తస్యామాసక్తహృదయో౽భూత్. దమయంత్యపి నళస్య లావణ్యాతిశయం
శ్రుత్వా తన్నామ చింతయన్తీ సుఖం న లేభ ఇతి తాత్పర్యం ॥

౨౯॥ శ్లో ॥ అథ ససముద్రాగస్య క్ష్మాంతస్యాలంకృతేస్సముద్రాగస్య ।
యావనముద్రాగస్య స్వసుతారత్నస్య సాదముద్రాగస్య ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ ససముద్రాగస్య- క్ష్మాంతస్య- అలంకృతేః-స
ముత్- ద్రాక్- అస్య- యావనముద్రాగస్య- స్వసుతారత్నస్య- సాదం ఉ
ద్రాగస్య ॥అన్వ॥ అథ ససముద్రాగస్య క్ష్మాంతస్యాలంకృతేః యావనము
ద్రాగస్య ఉద్రాగస్య అస్య స్వసుతారత్నస్య సాదం దృష్ట్వా సముత్ రాజా ద్రా
క్స్వయంవరమతనుతేతివక్ష్యమాణేన సంబంధః॥అర్థః॥అథ అనంతరం ససము
ద్రాగస్య సముద్రైః జలధిభిః అగైః పర్వతైః సహితస్య సప్తసముద్రసప్తకులా
చలసహితస్యేత్యర్థః- క్ష్మాంతస్య పృథివీమధ్యస్య అలంకృతేః అలంకారభూ
తస్య యావనముద్రాగస్య యావనస్య ముద్రా చిహ్నం తాం గచ్ఛతీతి యావన
ముద్రాగః తస్య యావనే ప్రయోజ్యశృంగారం ప్రాప్తస్యేయం- వత్-ఉద్రాగ
స్య ఉద్భూతః రాగః అనురాగః పీడా వా యస్య తస్య అస్య స్వసుతారత్న
స్య- స్వశబ్దేన భీమరాజో౽భిధీయతే స్వస్య సుతా సైవ రత్నం తస్య రత్నశబ్దః శ్రే
ష్ఠవాచీ దమయంత్యా ఇత్యర్థః సాదం అవసాదం మన్మథపీడామిత్యర్థః దృష్ట్వేతి
శేషః ద్రాక్ ఝడితి సముత్ హర్షసహితో భూత్వా ప్రాప్తయావనాయాః

స్వసుతాయా దమయంత్యాః కామపారవశ్యం దృష్ట్వా విదర్భరాజస్తస్యా అభిమతవరసిద్ధ్యర్థం స్వయంవరం సహసా అతనోదితి తాత్పర్యమ్॥

౩౦॥శ్లో॥దృష్ట్వా రాజాతనుత స్వయంవరం విధివదిందిరాజాతనుతః।
యస్య జరాజాతనుతః పృథగ్వ్యథ్యసౌ జనాద్రరాజాతనుతః॥

వ్యా॥దృష్ట్వేతి ॥ పద॥దృష్ట్వా-రాజా- అతనుత. స్వయంవరం-విధివత్_ ఇందిరాజాతనుతః-యస్య-జరాజా-తనుతః-పృథక్- వ్యథా-అసౌ-(జనాత్)-రరాజ - తనుతః-పృథక్-వ్యథా-అసౌ-జనాత్- రరాజ- అతనుతః॥

అ॥యస్య జరాజా వ్యథా తనుతః పృథగ్భవతి యః అతనుతః జనాత్ రరాజ ఇందిరాజాతనుతః అసౌ రాజా స్వసుతారత్నస్య సాదం దృష్ట్వా స్వయంవరం విధివదనుత ॥ అర్థః ॥ యస్య రాజ్ఞః జరాజా జరాస్థవిరతా తయా జాతా వార్ధకేసంభూతేత్యర్థః-వ్యథా పీడా॥సి॥ పీడా బాధా వ్యథేత్యమరః- తనుతః శరీరాత్ పృథగ్భిన్నా భవతి-నిత్యయౌవన ఇత్యర్థః-యః రాజా అతనుతః అతనురనంగః తస్మాత్ యద్వా అతనుతో మహతః జనాత్ రరాజ ఇందిరాజాతనుతః ఇందిరా లక్ష్మీః తయా జాతానుతిర్యస్య తథోక్తః॥సి॥ స్తవస్స్తోత్రం స్తుతిర్నుతిరిత్యమరః అసౌ రాజా విదర్భరాజః స్వసుతారత్నస్య సాదం దృష్ట్వా స్వయంవరన్నామ రాజకన్యకానామభిమతభర్తృస్వీకరణార్థం రాజ్ఞాం సమానయనం విధివద్యథాశాస్త్రం అతనుత అకరోత్ తనోతిః కరోత్యర్థే ॥ సమృద్ధలక్ష్మీకో మన్మథాధికో విదర్భరాజః దమయంత్యాః స్వయంవరమకరోదితి తాత్పర్యం॥

౩౧॥శ్లో॥ తం హాసేనాపాళిస్స్వయంవరం క్షితిభుజాం ససేనాపాళిః।
ప్రబభాసేనాపాళిస్స్రగేషు తైశ్శిరసి యా రసేనాపాళి॥

వ్యా॥ తమితి ॥ తం-హాసేన-అప-ఆళిః-స్వయంవరం - క్షితిభుజాం- ససేనాపాళిః-ప్రబభాసే-న-అపాళిః-స్రక్-ఏషు-తైః- శిరసి,యా, రసేన-అపాళి॥అన్వ॥ ససేనాపాళిః క్షితిభుజాం ఆళిః తం స్వయంవరం హాసేనాప- యాతైః శిరసి రసేన అపాలి సా స్రక్ ఏషు నాపాళిః బభాసే ॥ అర్థః॥ససేనాపాళిః- సేనాపంక్తిసహితా క్షితిభుజాం రాజ్ఞాం ఆళిః పంక్తిః - హాసేనస్మితేన ఉపలక్షితా సతీ తం పూర్వోక్తం స్వయంవరం ఆప ప్రాపత్_ యా స్రక్ తైః రాజభిః శిరసి మూర్ధ్ని- రసేన దమయంతీవిషయప్రీత్యా అపాలి రక్షితా- ధారితేత్యర్థః- సా స్రక్ ఏషు రాజసు నాపాళిః ఉపగత

భగ్ర్యురాసతీబభాసే ॥ దమయంత్యాః స్వయంవరం శ్రుత్వా సర్వే రాజానః స్వసైన్యేన సహ సమాగతాః- తైస్సైన్యైః శోభిధార్యమాణా భ్రమరపంక్తి సహితా మాలా బభాస ఇతి తాత్పర్యం॥

౩౨॥శ్లో॥ తాంగాం సేనారాజిస్స్వర్గసదాం సైన్యైస్సదార సేనారాజీ।
ఆయా సేనారాజిక్షితిత్రివిష్టపౌచలతి విబుధసేనారాజీ॥

తామితి॥ తాం-గాం-సేనారాజిః-స్వర్గసదాం-సైన్యైః-సదా-రసేన-అరాజి-ఆయా సేన-ఆర-ఆజిః-క్షితిత్రివిష్టపౌ-చలతి-విబుధసేనారాజీ॥అ॥ సైన్యైః సదా రసేన అరాజి తేషాం స్వర్గసదాం సేనారాజిః ఆజిః క్షితిత్రివిష్టపౌ విబుధసేనారాజీ చలతి సతి ఆయాసేన తాం గాం ఆర॥అర్థః॥ సైన్యైః దేవైః సదా సర్వదా రసేన దమయన్తీవిషయస్నేహేన హేతుభూతేన అరాజి అదీప్యత- తేషాం స్వర్గసదాం స్వర్గే సీదన్తీతి స్వర్గసదః తేషాం సేనాన్యః స్వామిసుబ్రహ్మణ్యా ఇత్యర్థః తత్సహితా-యద్వా సైన్యైః ద్వాదశాదిత్యైః సహితా రాజిః పఙ్క్తిః ఆజిః క్షితిరిపౌ ఆజిషు యుద్ధేషు క్షిపితాః పరాజితాః రిపవః శత్రవో యేన తస్మిన్ విబుధసేనారాజీ విబుధసేనానాం దేవసేనానాం [illegible] రాజ్ఞాం [illegible] త్యర్థః చలతి నిర్గచ్ఛతి సతి ఆయాసేన స్వర్గం విముచ్య భూప్రాప్తిరాయాసః తేన- తాంగాం స్వయంవరస్థలీమిత్యర్థః-ఆర ప్రాప॥సదైవ దేవైస్సహ (౧,౦వ) స్వయంవరస్థలం ప్రవివేశేతి తా॥

౩౩॥శ్లో॥సోఽథపరమహాస్తేనః ప్రాపితనళేనోత్సవః పరమహాస్తేన।
స్ఫురితపరమహాస్తేన ప్రబభౌ రవిణేవ తత్పురమహాస్తేన॥

వ్యా॥ స ఇతి॥ పద॥సః-అథ-పరమహాస్తేనః-ప్రాపి-నళేన- ఉత్సవః- పరమహాస్తేన-స్ఫురితపరమహాస్తేన-ప్రబభౌ-రవిణా-ఇవ తత్-పురం-అహ్నః-తేన అన్వ॥ పరమహాస్తేనః స ఉత్సవః పరమహాస్తేన నళేన ప్రాపి అథ స్ఫురితపరమహాస్తేన రవిణా అహ్న ఇవ తేన తత్పురం ప్రబభౌ॥అర్థః॥ పరమహాస్తేమహాః కల్యాణం పరే అన్యే యే మహాః తేషాం స్తేనః చోరః అయమేవ మహః నాన్య ఇతి యథా సర్వేషాం మతిర్భవేత్ తథా ఉత్కృష్ట ఇత్యర్థః॥ పరోదయం రాజ్యముఖ్యేషు మహోత్సవ ఉత్సవ ఇత్యమరః-స ఉత్సవః స్వయంవరాభిధానః పరమహాస్తేన పరమోహాసో యస్య తేన నళేన ప్రాపి ప్రాప్తః-అథ అనంతరం-స్ఫురితపరమహాస్తేన-మహాస్తేజః పరమ్మహః పరమహాః తస్య భావస్తత్త్వా స్ఫురితా ఉజ్జ్వలా పరమహాస్తా యస్య తేన అతితేజస్వినేత్యర్థః రవిణా సూ

ర్యేణ అహంఽివ దినమివ తేన నళేన తత్పురం త్రిపథీమస్యాపత్తనం ప్రబభౌ ప్రదీప్తం॥ అతిశయతేజస్విదారవిణాదివసముదయేన నళేన తత్పురం ప్రబభౌ తేన నళేన స్వాయాం పరాం ప్రాప్తమితి తాత్ప॥

౩౪ శ్లో॥ క్షిప్తలసన్నాళీకానహితేషు ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్।
రాజ్ఞస్సన్నాళీకాన్ కాన్తిర్విబుధాంశ్చ నాహసన్నాళీకాన్॥

వ్యా॥ క్షిప్తలసన్నాళీకాన్- అహితేషు - ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ రాజ్ఞః- సన్నాళీకాన్- కాంతిః- విబుధాన్-చ-న-అహసత్-నాళీ- కాన్॥ అన్వ॥ అహితేషు క్షిప్తలసన్నాళీకాన్ ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ సన్నాళీకాన్ కాన్ రాజ్ఞః కాన్ విబుధాంశ్చ నాళీ కాంతిః నాహసత్॥ అర్థః॥ అహితేషు శత్రుషు క్షిప్తలసన్నాళీకాన్ నాళీకాః శరవిశేషాః క్షిప్తాః ప్రేరితాః లసంతో నాళీకాః యైః తాన్ క్షిప్తలసన్నాళీకాన్॥ ని॥ నాళీకమంబుజే బాణే నాః ఇతి వైజయంతీ-ముఖేందుతులితసన్నాళీకాన్ నాళీకాన్యంబుజాని శోభనాని నాళీకాని సన్నాళీకాని ముఖేందునా ముఖచంద్రేణ తులితాని ఉపమితాని సన్నాళీకాని యైః తాన్ సన్నాళీకాన్ అళీకమనృతం సన్నం అవసన్నం అళీకం యేషాం తాన్- సత్యవాచ ఇత్యర్థః॥ అళీకం త్వప్రియేనృత ఇత్యమరః కాన్ రాజ్ఞః క్షత్రియాన్ కాన్ విబుధాన్ దేవాంశ్చ నాళీ నళసంబంధినీ-నళశబ్దాత్ తస్యేదమిత్యణ్ టిడ్ఢాణ ఇత్యాదినా ఙీప్_ కాంతిః శరీరలావణ్యం శోభా కాంతిద్యుతిరిత్యమరః-నాహసత్ నజహాస- నవాజనపినజహాసేత్యర్థః॥ అతిరమణీయాన్ భూపాలాన్ దేవాంశ్చ నళః స్వకాంత్యా అత్యశేతి తాత్పర్యం॥

౩౫॥ శ్లో॥ అజని జలాపాస్యంతం స్వాయశో నిజకం మహోః కిలాపాస్యంతమ్।
శత్రుకలాపాస్యాంతం ప్రెక్ష్యనళం సురతతిః కలాపాస్యంతమ్॥

వ్యా॥ అజనీతి॥ పద॥ అజని-జలా- పాస్యంతం- స్వాయశః- నిజకం-మహః- కిల-అపాస్యంతం-శత్రుకాలాపాస్యంతం-ప్రెక్ష్య-నళం- సురతతిః- కలాపాస్యం - తం॥ అన్వ॥ సురతతిః స్వాయశః పాస్యంతం నిజకం మహః అపాస్యంతం శత్రుకాలాపాస్యంతం కలాపాస్యంతం నళం ప్రెక్ష్య జలా అజని॥ అర్థః॥ సురతతిః దేవసమూహః స్వాయశః ఆత్మీయకీర్తిం పాస్యంతం పాలయిష్యంతం ఆత్మీయయశోరక్షకమిత్యర్థః_ నిజకం స్వకీయం-నిజశబ్దేన స్వార్థే కప్రత్యయః- మహః తేజః॥ ని॥ మహస్తూత్సవతేజసోరిత్యమరః_ అపాస్యంతం

అసుక్షేపణే అపపూర్వకః అపాకువర్ణాంతం ఆత్మీయతేజస్తిరస్కుర్వంతమిత్య
ర్థః-శత్రుకలాపాస్యాంతం-కలాపః తూణీరః అసిః కృపాణః శత్రుజనస్య కలా
పానాం అసీనాం చ అంతం అంతభూతం వినాశకరమిత్యర్థః యద్వా శత్రూ
ణాం కలాపాస్సమూహాః తానస్యతి క్షిపతీతి శత్రుకలాపాస్యః తం॥ కలాపో
భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతావపీత్యమరః- కలాపాస్యం కలాషోడశో
భాగః తాః పాతీతి కలాపః చంద్రః తద్వదాస్యం యస్య సః తం నళం ప్రేక్ష్య
దృష్ట్వా జలాజడా అజని కిలకిలశబ్దః ప్రసిద్ధః॥ సర్వలోకసుందరం నళం దృష్ట్వా
దేవానాం మనః దమయంతీనిరాశం బభూవేతి తాత్పర్యం॥

౩౮॥శ్లో॥స్వర్గిలయానామనలంకృతిమపి జేతుం తతిశ్శ్రియానామనలం।
యమజేయానామనలం ప్రోచే శక్రస్తమరిచయానామనలం॥

స్వరితి॥ప॥స్వర్ణిలయానాం-అనలంకృతిం-అపి-జేతుం-తతిః-శ్రియా-నామ-
నలం-యం-అజేయానాం-అనలం-ప్రోచే-శక్రః-తం-అరిచలయానాం-తతిః
అనలంకృతిమపి యన్నలం శ్రియా జేతుం అనలనాం యానాం-అనలం-అ॥స్వర్గి
మల అజేయానాం అరిచయానాం అనలం తే నళం శక్రః ప్రోచే॥ అర్థః॥స్వర్నిలయా
నాం దేవానాం తతిః పంక్తిః అనలంకృతిం అలంకృతిః భూషా తద్రహితమపి॥ని
భూషా తు స్యాదలంకృతిరిత్యమరః॥ యం నళం శ్రియా కాంత్యా జేతుం తిరస్కర్
తుం అనలం నామ అసమర్థా నామశబ్దః ప్రసిద్ధా అజేయానాం జేతుమశ
క్యానాం-అరిచయానాం శత్రుసమూహానాం-అనలం అగ్నిభూతం నాశక
రమిత్యర్థః తం నళం శక్రః దేవేంద్రః ప్రోచే ఉవాచ॥ భూషితా దేవాః అభూషిత
మపి యన్నళం శ్రియా జేతుమపర్యాప్తాః- తన్నళం ప్రతి శక్రః ప్రోచేతి తా॥

౩౯॥శ్లో॥వరకామాయాసన్నస్త్వం భైమ్యా యద్గుణాశ్శ్రీమాయాసన్నా
శ్రేష్ఠతమాయాసన్నస్త్వాం దృష్ట్వానతు నరస్స్వమాయాసన్నః॥

వ్యా॥వరేతి॥ప॥వర-కామాయా-సన్నః-త్వం-భైమ్యా-యద్గుణాః-శ్రీమా-
య-ఆసక్త-స-శ్రేష్ఠతమా-యా-ఆసన్నః-త్వాం-దృష్ట్వా-న-తు-స్వమాయా
సన్నః అ॥ యా శ్రేష్ఠతమా యద్గుణాః శ్రమాయ ఆసక్త-తస్యై భైమ్యై సః కా
మాయాసం త్వం వద- అసన్నో నరః స్వమాయాసన్నస్సన్ త్వాం న ద్రష్టా॥అ॥
యా దమయంతీ శ్రేష్ఠతమా అత్యుత్కృష్టా-యద్గుణాః యస్యాః గుణాః
సౌందర్యాదయః నః అస్మాకం శ్రమాయ ఖేదాయ ఆసక్త-అభవత్- తస్యై
భైమ్యై నః కామాయాసం- మన్మథబాధామిత్యర్థః హే నళ త్వం వద బ్రూహి-
కథం ప్రతిహారరక్షితం రాజాంతఃపురం ప్రవిశ్య దమయంతీ సంభావ్యత ఇతి చే

త్ తతాప్రిహ॥ఆసన్నఇతి ॥ ఆసన్నఃసమీపవర్తీ నరః స్వఛాయాసన్నస్సన్ అస్మచ్ఛాయాచ్ఛాదితదృష్టిస్సన్ త్వాంనద్రక్ష్యతి ॥ హేనళత్వం దమయంతీగృహం ప్రవిశ్య అస్మదీయకామపీడాంతస్యైకథయ- తద్గృహ ప్రవేశేప్రతీహారజనోస్మత్తిరస్కరిణీప్రతిచ్ఛన్నంభవన్తం నద్రక్ష్యతీతితాత్ప

౩౮॥ మూ॥ ఇతిసరవేకేహా స్తంన్యస్యసముకుళంసురప్రవేకేహా స్త ।
తామవివేకేహా స్తశ్ర యతి స్త్రీస్తత్ర పార్థివేకేహా స్త ॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ ఇతి- సరవే- కే- హాస్తం- న్యస్య- సః- ముకుళం- సురప్రవేకే- అహా స్త- తాం-అవివేకేహా స్తః- శ్రయతి- స్త్రీః- తత్ర- పార్థివే- కా- ఇహ- ఆస్త ॥అన్వ॥ సురప్రవేకేఇతిసరవేసతిహాస్తంముకుళం కేన్యస్యఅవివేకేహాస్తఃసః తాం-అహాస్తతత్రపార్థివేశ్రయతిసతిఇహకాస్త్రీ ఆస్త అర్థః॥ సురప్రవేకేసురశ్రేష్ఠే ఇంద్రేఇత్యుక్తప్రకారేణసరవేసశబ్దేసతి ఇంద్రేఏవముక్తవత్యర్థః కేమూర్ధ్ని హాస్తంహస్తసంబంధి- ముకుళంకుట్మళంఅంజలిబంధమిత్యర్థః- న్యస్యవిధాయఅవివేకేహాస్తః అవివేకేనయాఈహాచేష్టాతయాఅస్తః త్యక్తః అనుపకారిత్యర్థః యదానళందృష్టవతీ దమయంతీనాన్యంవరిష్యతీతిజ్ఞాత్వాపిఇంద్రస్యయోవివేకఃతజ్జనితయాచేష్టయాఅప్రేషితఇత్యర్థఃసనళఃతాందమయంతీంప్రతిఅహాస్తఅగచ్ఛత్- తత్రపార్థివేనళేశ్రయతిగతవతిసతి స్త్రీఇహస్థలేఅంతఃపురేఆస్తఅతిష్ఠత్ ॥ ఇంద్రేతథోక్తేసతినళః శిరస్యంజలింబధ్వా దమయన్తీంప్రాప్తః- తందృష్ట్వాతత్రస్థాస్త్రియఃకామస్యవస్థాంభేజిరఇతితాత్పర్యం.

౩౯॥ శ్లో॥ హారిపవమానయమానాందూతోస్మినళోమహారమానయమానాన్ । భవతీమ్మానయమానాన్భైమిసురాన్విద్ధిమహామిమానయమానాన్ ॥

వ్యా॥ హారీతి॥ హారిపవమానయమానాం- దూతః- అస్మి- నళః- మహారమానయమానాన్- భవతీం- మానయమానాన్- భైమి- సురాన్- విద్ధి- మహాం- ఇమాన్- అయమానాన్ ॥ అన్వ ॥ హేభైమి హారిపవమానయమానాందూతఃనళోస్మి- మహారమానయమానాన్ భవతీమ్మానయమానాన్ ఇమాన్సురాన్మహాం అయమానాన్విద్ధి ॥ అర్థ ॥ హేభైమిహారిపవమానయమానాం- హారిరింద్రఃపవమానోవాయుః యమోధర్మరాజః తేషాందూతఃశాసనహారీ * యమానిలేంద్రచంద్రార్కవిష్ణుసింహాం

శుభాజిషు । శుకాహికపిక్షికేషుహరిరిత్యమరః ॥ స్వాస్యం దేశహారోదూతః,త్యమరః- అహంనామ్నానళః అస్మి భవామి మహారమానయమాం వాక్ రమారమ్మీః నయోనీతిః మానస్ఫీత్తసమున్నతిః మహానళోరమానయమానాయేషాం తాక్ భవతీం త్వాం మానయమానాం నాక సంభావయతః ఇమాక్ సురాక్ దేవాక్- మహాంస్వయంవరోత్సవం- అయమాం వాక్ ఆగచ్ఛతః విద్ధి అవగచ్ఛ ॥ హేదమయంతి అహం నళో నామ దేవైః త్వాం ప్రతి ప్రేషితః- తేపి దేవాః త్వాం సంభావయితుం స్వయంవరం ప్రతి సమాగతా ఇతి తాత్పర్యం॥

౪౦॥ శ్లో॥ తుల్యేప్సరసాం దేహిప్రభవా మగ్నాస్స్మరప్రసరసాం దేహి ।
తానభిసరసా దేహి స్రజం చ నాకాత్ సుఖం చ సరసాం దేహి ॥

వ్యా॥ తుల్యా ఇతి॥ తుల్యే- అప్సరసాం- దేహిప్రభవః- మగ్నాః- స్మరప్రసరసా దే- హి- తాక్- అభిసర- సా- దేహి- స్రజం- చ- నాకాత్- సుఖం- చ- సరసాత్- ఏహి॥ అన్వ॥ అప్సరసాం తుల్యే దేహిప్రభవః హి స్మరప్రసరసా దే మగ్నాః- తస్మాత్ సా తాక్ అభిసర- స్రజం చ దేహి- సరసాత్ నాకాత్ సుఖం చ ఏహి ॥ అర్థః ॥ హే అప్సరసాం తుల్యే రంభాది సదృశే దమయంతి- యద్యపి స్త్రియాం బహుష్వప్సరస ఇతి బహువచనాంతతయా అనుశాసితాః తథాపి ఏకవచనాంతతయా అభియుక్తైః ప్రయుక్తః తథా చ హారిణా తాపహారణే- రమతేప్సరసా నర ఇతి- దేహిప్రభవః దేహినాం మధ్యే అధిపాః హి యస్మాత్ కారణాత్ స్మరప్రసరసా దే మన్మథవిజృంభణేన విద్యమానే విషాదే మగ్నాః పతితాః అతః సా త్వం- తాక్ దేవాన్ ప్రతి అభిసర అభిముఖం గచ్ఛ- స్రజం మాలాం చ దేహి ప్రయచ్ఛ రసాత్ శృంగారసహితాత్ ॥ని॥ శృంగారాదౌ విషే రసః ఇత్యమరః- నాకాత్ న విద్యతే అకం పాపం దుఃఖం వా యస్మిన్ తస్మాత్ స్వర్గాత్ సుఖమానందం చ ఏహి ప్రాప్నుహి॥ అప్సరస్సదృశరూపే హే దమయంతి సర్వే అపి శ్రేష్ఠా దేవాః త్వయా హృతమానసాః మన్మథపీడామనుభవంతి- తస్మాత్ త్వం తత్సకాశం గత్వా మాలాం ప్రదానపురస్సరం తాన్ ఏవ భర్తృత్వేన ప్రాప్య సర్వభోగాస్పదే స్వర్గే నిరతిశయ సౌఖ్యమనుభవంతీ స్వ ఇతి తాత్పర్యం ॥

౪౧॥ శ్లో॥ ఇతి కృతసామారవతస్సురలోకాత్ తన్ముఖేన సామారవతః ।
నగిరం సామారవతస్థలాదివ నళోత్థమానసామారవతః॥

వ్యా॥ ఇతి॥ పద॥ ఇతి- కృతసామారవతః- సురలోకాత్- తన్ముఖేన

సా- మారవత్యః- న- రిరంసాం- ఆర- వత- స్థలాత్- ఇవ- నళోత్కమా
నసా- మారవతః ॥అన్వ॥ ఇతితన్ముఖేనకృతసామారవతో మారవతస్సుర
లోకాత్- మారవతః స్థలాదివ నళోత్సుకా సారిరంసాం నారవత ॥అర్థః॥
ఇతిఉక్తప్రకారం తన్ముఖేన తస్యనళస్యముఖేన- కృతసామారవతః ఆత్తా
నం ప్రతిదేవైః ప్రయుక్తసాంత్వనాత్ మారవతః మదనయుక్తాత్- సురలో
కాద్దేవజనాత్ ॥క॥ లోకస్తుభువనేజనఇత్యమరః- మారవతః మరుసంబం
ధినః స్థలాత్ ప్రదేశాదివ నళోత్కమానసా నళే రాజ్ఞి ఉత్కంఠమానసా సా
దమయంతీ- నళశబ్దః సక్ష్మేషువత్ తేసద్యోత్కంఠమానసా- జనత్యేత్యర్థ్యా
హారః- నేవరిరంసాం రంతుమిచ్ఛాం- నారవత ప్రాప- వతేతిఖేదే- వబయో
రభేదః ॥దమయంతీనళముఖేన దేవాశయం శ్రుత్వా నళాసక్తచిత్తా సతీ తేషా
శయాం నబబంధేతి తాత్పర్యం ॥

౪౨॥ శ్లో॥ సావిరరాజాయతయావీక్ష్య దృశా తం స్మరాతురా జాయతయా
స్థితిరత్ర జాయతయా ద్యుసదాం చాభాషి నిషధరాజాయతయా

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- విరరాజ- ఆయతయా- వీక్ష్య- దృశా- తం-
స్మరాతురా- అజాయత- యా- స్థితిః- అత్ర, అజాయతయా- ద్యుసదాం
చ- అభాషి, నిషధరాజాయ- తయా ॥ అన్వ॥ ఆయతయాదృశా తం వీక్ష్య
యా స్మరాతురా అజాయత సా విరరాజ- అత్ర ద్యుసదాం అజాయతయా స్థితిః
నిషధరాజాయ తయా అభాషి చ ॥అర్థః॥ ఆయతయా విశాలయా- దృశా నే
త్రేణ తం నళం వీక్ష్య దృష్ట్వా యా దమయంతీ స్మరాతురా కామపరవశా అజా
యత జాతా- సా భైమీ విరరాజ రేజే- అత్రస్వయంవరే ద్యుసదాం దేవా
నాం అజాయతయా న జాయా అజాయా తస్యాభావః తత్తా- తయా అభా
ర్యాత్వేనేతియావత్- స్థితిః అవస్థానం నిషధరాజాయ నళాయ- తయా దమ
యంత్యా అభాషి ఉక్తం చ ॥ నళమేవకామయమానా భైమీ తద్దర్శనాదేవ
మన్మథ పీడితా దేవానాం నాహం భార్యా భవేయమితి నళాయ జగాదచే
తితాత్పర్యం ॥

౪౩॥ శ్లో॥ తస్యా దేవాద్యస్య ప్రణమ్య చ నళేన ధీః పదే వాద్యస్య ।
సతి నాదే వాద్యస్య స్వయం ప్రియాయాః పదమ్ము దే వాద్యస్య ॥

వ్యా॥ తస్యా ఇతి॥ పద॥ తస్యాః- దేవాద్యస్య- ప్రణమ్య- చ- నళేన-
ధీః- పదే- అవాది- అస్య- సతి- నాదే- వాద్యస్య- స్వయం- ప్రియా- యాః

పదం- ముదే- అవాత్-యస్య ॥అన్వ॥ వాద్యస్యవాదే సతిస్వయమేవ ప్రియా
యాః పదం యస్య ముదే అవాత్- తస్య అస్య దేవాద్యస్య పదే ప్రణమ్యానతేన త
స్యాః ధీః అవాదిచ ॥అర్థః॥ వాద్యస్య మురజాదేః వాదే ఘోషే సతి దమయ
న్తీగృహం ప్రతిగచ్ఛతో నళస్య గమనవేళాయాం ఇంద్రమంగళవాద్యధ్వనావి
జృంభమాణే సతీతి యావత్- స్వయం స్వయమేవ- ఇంద్రేణ సమమేకార్ధా
భినివిష్టోపి దేవైః పార్థితః స్వయమేవ గతవానితి సౌజన్యదర్శనార్థం స్వ
యం శబ్దప్రయోగః- ప్రియాయాః దమయంత్యాః పదం స్థానం- యస్య దేవ
రాజస్య ముదే ప్రీత్యై- అవాత్ గతవాన్- అవాదితి వా గతిగంధనయోరిత్య
స్య లఙిరూపం తస్య అస్య దేవాద్యస్య దేవానాం ప్రధానస్య దేవేంద్రస్యేత్య
ర్థః- పదే ప్రణమ్యానమస్కృత్యానతేన రాజ్ఞా తస్యాః దమయంత్యాః ధీః మతిః ఆ
భిప్రాయ ఇత్యర్థః- అవాది ఉక్తంచ ॥ ఇంద్రసకాశం గత్వా నళో భైమ్యా అభి
ప్రాయమునా చేతి తాత్పర్యం ॥

౪౪॥ శ్లో॥ అథతరసా రంగేయన్నృపతిగణోకృత పదాని సారం గేయమ్ ।
చంచలసారంగేయం దమయంతీ చాక్షితులిత సారంగేయమ్ ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- తరసా- రంగే- అయం- నృపతిగణః- అకృ
త- పదాని- సారం- గేయం- చంచలసారంగే- అయక్- దమయంతీ- చ-
అక్షితులిత సారంగా- ఇయం॥అన్వ॥అథయ అన్నృపతిగణః చంచలసారంగే
రంగే సారంగేయమయక్ సక్తరసా పదాన్యకృత అక్షితులిత సారంగా ఇ
యం దమయంతీ చ పదాన్యకృత ॥అర్థః॥ అథ అనంతరం అయం నృపతిగణః
రాజలోకః చంచలసారంగే సారభాదిక్యేన చంచలాః సారంగాః భ్రమరాః
యత్ర తాదృశే- యద్వా చంచలసారంగే చంచలాః గమనాగమన శీలాః సా
రంగాః గజాః యస్మిన్ తత్ర ॥స॥ సారంగశ్చాతకే భృంగే కురంగే చ మతంగ
జ ఇతి విశ్వః- సారం శతత్కృష్టం గేయం గానం అయక్ శృణ్వన్ గత్యా రోధిష్ఠా
నార్థః తరసా వేగేన పదాని చరణవిన్యాసాన్ అకృత అకరోత్- స్వయంవర
మంటపం ప్రవిష్ట ఇత్యర్థః- అక్షితులితసారంగా అక్షిభ్యాం తులితాః ఉపమి
తాః సారంగాః హరిణా యయా సా ఇయం దమయంతీ భైమీ చ పదాన్యకృత ॥వి
విధపంశాపహాన విషయాణి వందిజనస్తూయమానాని గీతాని శృణ్వన్నృప
తిగణః ఇతి స్తతః పరిభ్రమన్ స్త గజం స్వయం వరమంటపం జగామ- అనంత
రం నృగాక్షీ దమయంతీ చ తత్రైవ స్వయంవరార్థమాగతా చేతి తాత్పర్యం

౪౫॥ శ్లో॥ వ్యధురవనామాన్యేషుప్రజాన్నృపేష్వథనివేద్యనామాన్యేషు ।
దేహేషు న[illegible]ాన్యేషుప్రకీర్త్యమానేషు శోభనామాన్యేషు ॥

వ్యా॥ వ్యధురితి॥ పద॥ వ్యధుః- అవనామాన్- యేషు- ప్రజాః- నృపేషు- అథ- నివేద్య-నామాని-ఏషు-దేహినామ-అన్యేషు-ప్రకీర్త్యమానేషు-అన్యేషుశోభనా- మాన్యేషు ॥అన్వ॥ అథప్రజాః యేషునాషునివేద్యఅవనామాన్వ్యధుర్నామ- ఏషున్నృపేషు మాన్యేషుమా దేహిషు చప్రకీర్త్యమానేషుసత్సుశోభనానానళమానానర- తిచిత్పురుషాన్ ప్రైక్షతేతిఉత్తరశ్లోకేనబంధః॥అర్థః॥అథఅనంతరంప్రజాఃవందిప్రభృతిజనాః॥సి॥ ప్రజాస్యాత్సంతతౌజనఇత్యమరః- యేషురాజసునామానిని వేద్యఉక్త్వాఅవనామాన్ప్రణామాన్ వ్యధుఃచక్రుఃనామశబ్దః ప్రసిద్ధాఏషున్నృపేషుమాన్యేషుపూజ్యేషు అన్యేషు అపరేషు దేహేషుశరీరిషుచ- ప్రకీర్త్యమానేషు ఆభిజాత్యవిద్యావిక్రమసంపదాదీనుద్దిశ్యస్తూయమానేషుసత్సు- శోభనారమణీయా . యేభ్యోరాజభ్యఃజనాఃప్రణామంచక్రుః- తేషున్నృపేషుపాండ్యోయంసింహళోయంచోళోయఇమాళవాయమితివందిజనైఃస్తూయమానేషుసత్సుస్వయంవరాంకణంప్రవిశ్యసాదమయంతీ తేషు రాజసునళతుల్యరూపాన్ పంచపురుషానపశ్య దితి మహాభారతస్థనళోపాఖ్యానకథానుసంధేయా ॥

౪౬॥ మూ॥ సాంగేననలసమానాననలసమానానథాత్రకతిచిత్పురుషాన్।
ప్రైక్షతనలసమానాననలసమానామభూన్న తేషాంభేదః॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- అంగేన- నళసమానాన్- అనలసమానాన్-అథ- అత్రకతిచిత్- పురుషాన్- ప్రైక్షత- న- న-లసమానాన్-అనలసమానాం- అభూత్- న- తేషాంభేదః ॥అన్వయః॥ అథఅత్రశోభనాసాఅంగేననళసమానాన్- అనలసమానాన్ లసమానాన్కతిచిత్పురుషాన్నప్రైక్షతేతిన- అనలసమానాంతేషాంభేదోనాభూత్ ॥అర్థ॥ అథఅనంతరంఅత్రస్వయంవరేసాదమయంతీ- అంగేనశరీరేణ- నళసయానాన్ నళేనసదృశాన్- లళయోరభేదః- అనలసమానాన్అలసః చంచలః మానోయేషాంనాస్తితేఅనలసమానాః తాన్- స్థిరగర్వానిత్యర్థః- లసమానాన్- ఆభరణాదిభిర్విరాజమానాన్- కతిచిత్ కాంశ్చిత్- పురుషాన్పుంసఃన-ప్రైక్షతేతినఅదాక్షీదిత్యర్థః అనలసమానాం- అనలఃఅగ్నిఃతేనసమాఃఅనలసమాః తేషాం- తేషాంపురుషాణాం- భేదఃవిశేషఃనాభూత్నబభూవ ॥న

శాభినివిష్టమానసాందమయంతీతిజ్ఞాత్వా దేవేంద్రాదయో దేవాః తాంవంచ నయాప్తుకామాః నళతుల్యరూపధారిణస్సంతః రాజ్ఞాంపజ్త్రమధ్యేస్థితాః తేషాం నళస్యచభేదమవధారయితుమసమర్థా దమయంతీబభూవేతి తాత్పర్యం ॥

౪౭॥ శ్లో॥ రుచికృతనాసత్యాగాస్స్ఫురతు నళో యదిచవచ్మి నాసత్యాగాః
అపిదీనా సత్యాగా న్యాయ్యయుతే నైవ వర్త్మనాసత్యాగాః॥

వ్యా॥ రుచీతి॥ పద॥ రుచికృతనాసత్యాగాః- స్ఫురతు- నళః- యది-చ వచ్మి- న- అసత్యాః- గాః అపి- దీనా- సతి- ఆగాం- న్యాయ్యయుతే న ఏవ వర్త్మనా- సత్యాగా ॥అన్వయః॥ అహం- అసత్యాః గాః నవచ్మియదిచ- దీనాసత్యపి న్యాయ్యయుతే నవర్త్మనా నైవ ఆగాం యదిన త్యాగా అస్మి యది రుచికృతనాసత్యాగాః నళః స్ఫురతు ॥అర్థః॥ అహమిత్యధ్యాహార్యం- అసత్యాః అయథార్థాః- గాః గిరః- నవచ్మి యది న వదామి చేత్- దీనాపార్థత్యపి అపిశబ్దస్సంభావనాయాం- న్యాయ్యయు నా తేనేతి యుక్తేన వర్త్మనాం మార్గేణైవ- శాస్త్రవిహితేనైవ మార్గేణేత్యర్థః- ఆగాం యది ఆగతాస్మి యది- ఇతో గామిష్యేతి గాం చేత్- సత్యాగా పితరం సహితాచాస్మి యది- రుచికృతనాసత్యాగాః యచ్ఛా కాంత్యా సముత్పన్నత యా కృతం నాసత్యయోః స్వర్గవైద్యయోః అగః అపరాధః యేన సః నాసత్యాపస్వనాదసాధ్యః అత్యంతసుందరనాసత్యాపేక్షయా సుందర ఇత్యర్థః నళః స్ఫురతు వ్యక్తోభవతు- అహం సత్యనాగ్రహం యది అపదస్థాయామపి న్యాయ్యేపథిస్థాస్యామి యది తేన కారణేన అస్యాం దేవతాసమూహరూపః నళః స్ఫురత్విత్యర్థం నళమేవపతింలబ్ధుకామా దమయంతీ స్వసుకృతేన దైవం ప్రార్థయతే ॥

౪౮॥ శ్లో॥ యదివా భావస్యాస్య స్థితాస్మి నళ ఏవ నరవిభావస్యాస్య ।
త్రిదశసభావస్యాస్య ద్వీపస్య వపుషా భవేద్విభావస్యాస్య ॥

వ్యా॥ యదీతి॥ పద॥ యది- వా- భావం స్యాస్య- స్థితా- అస్మి- నళే- ఏవ నరవిభా- అన్యస్య- త్రిదశసభా- సస్యస్య- ద్వీపస్య- వపుషా- భవేత్ విభావసీ అస్య ॥అన్వయః॥ నరవిభా నళ ఏవ భావం స్యాస్య స్థితాస్మి యది- త్రిదశసభా అన్యస్య సస్యస్య ద్వీపస్య అస్య వపుషా విభావసీ భవేత్ ॥అర్థః॥ నరవిభా మనుష్యాధిపేన నళ ఏవ- నళాభిధానే రాజన్యేవ భావమభిప్రాయం ॥ని॥ భావస్సత్తాస్వభావాభిప్రాయచేష్టాత్మజన్మసు ఇత్యమరః- స్యస్యా నిధాయ- స్థితా అపస్థితా అస్మి

యువిభవామియది- త్రిదశసభా దేవసభా అన్యస్యాశత్రోః- వన్యస్యేవ నైభ
వస్య ద్విపస్య గజస్య శత్రుజనస్య వన్యద్విపభూతస్య యథా వన్యద్విపస్స
ర్వాన్ హంతి తద్వత్ శత్రుజనస్యాసహనకారిణ ఇత్యర్థః- అస్య నళస్య వపుషా
శరీరేణ విభావసివి భావయతీతి విభావని ప్రకాశయుక్తేత్యర్థః భవేత్ భూ
యాత్ ॥ నళసమానరూపవంస్థా యస్థితా దేవాముమన్వేనరూపేణ స్ఫురం
త్వితితాత్పర్యం ॥

౪౮ ॥ శ్లో ॥ కృతభావా సావనితా నితిభువమైక్షత సురాన్సనా సావసితా।
స్వపతింవా సావనితాచిహ్నం ధార్మికజనే ధృతా సావసితా ॥

వ్యా॥ కృతేతి॥ పద॥ కృతభావా- అసౌ- అనితాన్- ఇతి- భువం- ఐ
క్షత- సురాన్- సవా- సాః- వనితా- స్వపతిం- వా- సావనితాచిహ్నం-
ధార్మికజనే- ధృతా- సావసితా॥ అన్వయః॥ ఇతి కృతభావా సువాసాః అసావ
నితా భువమనితాన్సురానైక్షత- సావనితాచిహ్నం స్వపతింవా ఐక్షత- త
థాహి ధార్మికజనే సావనితా ధృతా ॥ అర్థః ॥ ఇత్యుక్తప్రకారేణ- కృత
భావా కృతాభిప్రాయా సువాసాః శోభనం వాసః వస్త్రం- యస్యాస్సా అసా
వనితా దమయంతీ భువం భూమిం అనితాన ప్రాప్తాన్- సురాన్ - దేవాన్ ఐ
క్షత అపశ్యత్- పూర్వమస్పృష్టభూమికా నిమేషరహితాః ...
ఇవ ప్రతీయమానాస్సురాః- ఇదానీం తు మాయాం విహాయ ... రూపం త్య
యథా పూర్వమదృశ్యంతేత్యర్థః- సావనితాచిహ్నం అవనిః భూమిః తయా
సహావర్తతేతి ఇతి సావనిః తస్యభావస్సావనితా సాచిహ్నం యస్యసః సావ
నితాచిహ్నః తం భూమిగతమిత్యేయావత్ స్వపతిం వా నళం చ వా ఐ
క్షత తథాహి ధార్మికజనే ధర్మం చరతి ధార్మికః సచాసౌజనః ధార్మికజనః త
స్మిన్ సావనితా అవనం రక్షణం తద్వస్యాస్తీత్యవనిః తస్యభావః అవనితా తయా
సహావర్తతేతి ఇతి సావనితా ధృతా ... ॥ సాదమయంతీ భూతలం దుప
రిచతురంగుళప్రమాణే స్థితాన్ సురాన్ భూతలంగతం నళమప్య పశ్యత్-
కిమత్రాశ్చర్యం ధార్మికజనస్స్వపరవిఘ్నానుత్సార్యాభ్యుదయాన్ లభత
ఇతి తాత్పర్యం ॥

౪౯ ॥ శ్లో ॥ స్వారిరంసా దేవాళ్యాకులయాదృష్ట్యోర్ధితాపిసా దేవాళ్యా।
వపుషిససాదేవాళ్యాదృతసళముపస్థితారసాందేవాళ్యా ॥

వ్యా॥ స్వారిరంసేతి ॥ స్వారిరంసా నా. ఇవ- అళ్యాకులయా- దృష్ట్యా-

అర్థితా- అపి- సా- దేవాళ్యా- వపుషి- ససాదే- వాల్యాత్- అవృత- న ళం_ ఉపస్థితా- రసాత్_ ఏవ- ఆళ్యా ॥ అన్వయః ॥ స్వైరిరంసా దేవ దేవా ళ్యా అళ్యాకులయా దృష్ట్వా అర్థితాపి ఆళ్యా ఉపస్థితా సా బాల్యాత్ వపుషి స సాదే సతి రసాత్ నళ మేవ అవృత ॥ అర్థః ॥ స్వైరిరంసా దేవ రంతుమిచ్ఛా రిరం సా స్వేభ్యో రిరంసా స్వైరిరంసా తాం దదాతీతి స్వైరిరంసాదా- సౌందర్యాతిశ యేన పశ్యద్భ్యః స్వేభ్యో రంతుమిచ్ఛాం జనయిత్రీత్యర్థః- ఇవ అపరమా ర్థే దేవాళ్యా దేవసమూహేన- అళ్యాకులయా అళివ దాకులయా దృష్ట్వా దృశా అర్థితాపి ఆళ్యా సఖ్యా సహ ఉపస్థితా సన్నిహితా సా దమయంతీ బాల్యాత్ బాలభావేన వపుషి శరీరే- ససాదే అవసాద సహితే సతి- వబయోర్లళయో శ్చాభేదః రసాత్ స్నేహాత్ నళ మేవ అవృత వరయామాస- దేవైస్సస్నేహ మీక్ష్యమాణాపి నళ సమీపముస్థితా దమయన్తీ ప్రీత్యా నళ మేవ వరయామాసే తి తాత్పర్యం ॥

౨౦॥ శ్లో॥ సత్సదసోమాననయారుద్రసమోయస్స్వతేజసోమాననయా ।
ప్రవృతస్సోమాననయా ళో బభౌ భువిగుణేన సోమాననయా ॥

వ్యా॥ సదితి ॥ పద ॥ సత్సదసః మాననయా- రుద్రసమః- యః- స్వతేజ సా- ఉమా- న- న- యా- ప్రవృతః- సోమాననయా- నళః- బభౌ- భువి- గుణేన- సః అమాన్- అనయా ॥ అన్వయః ॥ సత్సదసోమాననయా యః రుద్రసమః- యా స్వతేజసా నో మాన- అనయా సోమాననయా ప్రవృతః భువి గుణేన అమాన్ స నళః బభౌ ॥ అర్థః ॥ సత్సదసః సతాం సమహాహస్య- మా ననయా హేతుభూతయా యః నళః- రుద్రసమః- ఈశ్వరతుల్యః- రుద్రం య థా సంతః పూజయంతి తద్వదేనమపి పూజయన్తీత్యర్థః- యా దమయంతీ స్వతేజసా స్వమహిమ్నా- ఉమా- న న పార్వతీతి యావత్ ॥ సి॥ ఉమా కాత్యా యనీత్యమరః అనయా సోమాననయా చంద్రవదనయా దమయంత్యా- ప్రవృ తః భర్తృత్వేన స్వీకృతః- భువి భూమండలే గుణేన శౌర్యాదినా అమాన్ నమీ యత ఇత్యమాన్- అధికగుణ ఇత్యర్థః- నళో రాజా బభౌ- రుద్రసమానో నళః పార్వతీసమానయా భైమ్యా వృతో బభావితి తాత్పర్యం ॥

౨౧॥ శ్లో॥ మదదంభా వరమస్యత్ జ్ఞాత్వాథ మనో గురుప్రభావ రమస్య ।
సురవృషభా వరమస్య ప్రదిశ్య జగ్ముర్గత ప్రభావరమస్య ॥

వ్యా॥ మదేతి॥ పద॥ మదదంభా-అరం- అస్యత్- జ్ఞాత్వా- అథ- మనః

గురుప్రభావరమస్య సురవృషభాః- వరం- అస్య- ప్రదిశ్య-జగ్ముః-గతప్ర భావరమస్య ॥ అన్వయః ॥ అథసురవృషభాః గురుప్రభావరమస్య అస్యమ నః మదదంభౌఅరమస్యత్ -ఇతిజ్ఞాత్వావరంప్రదిశ్యజగ్ముః ॥ అర్థః ॥ అథ అనంతరం సురవృషభాః దేవశ్రేష్ఠాః గురుప్రభావరమస్య ప్రభావో మ హిమారమాలక్ష్మీః గుర్వ్యౌప్రభావరమేయస్యతస్య అధికప్రధానసంప దఇతియావత్- గతప్రభావరమస్య గతోనష్టః ప్రభాయాఃకాంతే రవమః అశోభనత్వం యస్మాత్తస్య- అతిశయితకాంతే రిత్యర్థః- అస్య నళస్య మనః చిత్తం మదదంభౌమదః ఔద్ధత్యందంభోవిప్రలంభః తౌ అరమత్యం తంఅస్యత్- త్యజదితి జ్ఞాత్వావరంఅభిలషితంప్రదిశ్యదత్వాజగ్ముఃస్వావా సం ప్రతియయుః ॥ దేవాఃస్వదౌత్యేన నళస్య మనః త్యక్తమదదంభ మితి జ్ఞాత్వా తస్మైనళాయఅభిమతం వరందత్వాస్వర్గంప్రతిజగ్మురితితా॥

౫౨॥శ్లో॥గురుమహిమాపరమాయా స్తంభీచనళఏషవసతిమాపరమాయాః
ప్రియయామాపరమాయాస్వపురమగుర్యత్రతంక్షమాపరమాయాః

వ్యా॥ గుర్వితి॥ పద॥ గురుమహిమా-పరమాయా స్తంభీ- చ- నళః- ఏ షః- వసతిం- ఆప- రమాయాః ప్రియయా- అమా- పరమాః యాః- స్వ పురం- అగుః- యత్ర- తం- క్షమాపరం- ఆయాః॥ అన్వ॥ యత్ర క్షమాప రంతం ఆయాః అగుఃపృథుమహిమాపరమాయా స్తంభీ ఏషనళశ్చయాపర మాతయా ప్రియయా అమారమాయాః వసతిం స్వపురమాప ॥ అర్థః॥ యత్రపురే ఆయాః సంపదాగమాఃక్షమాపరంక్షాంతిశీలంతం అగుః ప్రా పుః- గురుమహిమాగురుర్విస్తృతః మహిమాయస్య సః పరమాయా స్తం భీపరేషాంశత్రూణాం మాయాయాఃవంచనాయాః స్తంభీ ప్రతిబంధకః శ త్రుప్రయుక్తమాయానాశకఇతియావత్- ఏష నళశ్చయా దమయంతీపర మాఉత్కృష్టాతయాప్రియయామాభార్యయాసహారమాయాఃలక్ష్మ్యాః వ సతిం ఆవాస స్థానం-స్వపురం స్వరాజధానీం- ఆపప్రాప్తవాన్- సనళో మయంత్యాసహస్వపురం ప్రవిష్టవానితితాత్పర్యం॥

౫౩॥శ్లో॥ శశినాసమహాసమహానగరేజనతాస మహాసమహాస్త
ముదమ్ । అపిభాసురయాసురయావ్యహరద్వ్యతనో
త్సురయాసురయాగమపి॥

వ్యా॥ శశినేతి॥ పద॥ శశినా- సమహాసమహాః- నగరే- జనతా- సమ

హాః-సమహాః స్త-ముదం-అపి-భాసురయా-సురయా-వ్యహారత్-వ్యతనోత్-సు
రయా- సురయాగం- అపి ॥అన్వయః॥ నగరే శశినా సమహాః సమః సమహాః జ
నతా ముదం సమహాః స్త భాసురయా సురయాపి వ్యహారత్- సురయా సతీ సుర
యాగమపి వ్యతనోత్ ॥అర్థః॥ నగరే నళపత్తనే శశినా చంద్రేణ- సమం సహాః స
స్య మహాః తేజః యస్యాః సా సమహాః సమహాః సమహాః మహాః కల్యాణం తే
న సహితా జనతా జనసమూహః- ముదం హర్షం- సమహాః స్త ప్రాప్తవతీ
భాసురయా ఉజ్జ్వలయా సురయా మధునాపి వ్యహారత్ విహారమకరోత్ సుర
యా- రయో వేగః శోభనో రయో యస్యాః సా సురయా సతీ సురయాగమపి
దేవపూజామపి- వ్యతనోత్ చకార ॥ నళే దమయంత్యా సహ స్వపురం ప్రవి
ష్టే సతి ప్రస్తుతకల్యాణాః తత్పురనివాసినో జనాః పరం సంతోషమవాప్య దేవ
పూజాం మధుపానాదిభిః విహారమప్య తన్వన్నితి తాత్పర్యం॥

ఇతి సుబోధినీటీకాసహితే- కాళిదాసకృతౌ
నళోదయే-ప్రథమాశ్వాసః.

శ్రీరస్తు,

నళోదయే-ద్వితీయాశ్వాసప్రారంభః.

౧-శ్లో॥ అథ రతిరేకాంతే న ప్రాపి నళేనాత్రమందిరే కాంతేన।
తాం పునరేకాంతేన ప్రాప్తవతా రిపుమదాతిరేకాంతేన॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-రతిః-ఏకాంతే-న- ప్రాపి-నళేన- అత్రమంది
రే- కాంతేన-తాం-పునః-ఏకాం-తేన-ప్రాప్తవతా-రిపుమదాతిరేకాంతేన॥
అన్వ॥ అథ ఏకాం తాం పునః ప్రాప్తవతా రిపుమదాతిరేకాంతేన కాంతేన తే
న నళేన- అత్రమందిరే ఏకాంతే న రతిః ప్రాపి॥అర్థ॥ అథ అనంతరం- ఏకాం ము
ఖ్యాం॥ ని॥ ఏకే ముఖ్యాన్యకేవలా ఇత్యమరః- తాం పునః భైమీం ప్రాప్తవతా
ఊఢవతా రిపుమదాతిరేకాంతేన రిపూణాం శత్రూణాం మదాతిరేకస్య గ
ర్వాతిశయస్య అంతేన నాశకేన కాంతేన కమనీయేన తేన నళేన అత్రమం
దిరే తస్మిన్ సదనే ఏకాంతేన అనన్యపరేణ మనసా రతిః క్రీడా ప్రాపి ప్రాప్తా-
స్వయంవరానంతరం నళో రమణీయే మందిరే రహసి భైమ్యా సహ రతిమను
భూతవానితి తాత్పర్యం॥

(ప్రథమాశ్వాసః)

2॥శ్లో॥ బభౌ స సారసాగరశ్చ కాససారసాంద్రధీః।
మధుశ్చ సారసారవస్తదా ససార సాతనవః॥

వ్యా॥ బభావితి॥ పద॥ బభౌ-సః-సారసాగరః-చ-కాస-సా-రసాంద్ర
ధీః-మధుః-చ-సారసారవః-తదా-ఆససార- సాతనవః॥అన్వయః॥ సారసాగ
రః సః బభౌ- రసాంద్రధీః సా చ కాసత దా సారసారవః సాతనవో మధు
శ్చ ఆససార॥అర్థః॥ సారసాగరః సారః శృంగారాదిరసః తస్య సాగరః అత్యం
తరసిక ఇతి యావత్- యద్వా సారస్య బలస్య సాగరః నిలయభూతః స నళః బ
భౌ శుశుభే రసాంద్రధీః రసే శృంగారే ఆర్ద్రా మధురభూతా ధీర్యస్యాః
సా శృంగారాదౌ విశేషిణీ బుద్ధిర్యస్యాః సా దమయం
తీ చ కాసవిరాజ- తదా తదానీం-ససార సారవః సారసాః క్రవాకాః తే
షామారవశ్శబ్దః తస్మిన్ సారవః తత్సహితః ససార సారవః-సాతనవః ఋతో
భవసాతనవం పుష్పాది తత్సహితః-మధుః చైత్రమాసః॥ ని॥ స్యా
చ్చైత్రే చైత్రికో మధురిత్యమరః-ఆససార ఆజగామ॥ పరస్పరానురాగేణ
విరాజమానయోర్దంపత్యోః అనుకూలః సకలరమణీయః మనో
భవనిభవానుభవ మోదవసంతః ప్రాదురాసీదితి తాత్పర్యం॥

3॥శ్లో॥ సముదధితా శాలీనాంకరేణ కణిశాగ్రరుచిజితా శాలీనామ్।
దినపతాశాలీనామివనళినీముపసముత్థితా శాలీనామ్॥

వ్యా॥సముదధితేతి॥ప॥సముదధిత-ఆశాలీనాం_కరేణ- కణిశాగ్రరుచిజితా
శాలీనాం-దినపతా-శాలీనాం-ఇవ-నళినీం-అథ-సముత్థితా-ఆశా- అళీనాం॥
అన్వయః॥ అథ దినపతా శాలీనాం కణిశాగ్రరుచిజితా కరేణ ఆశాలీనాం శా
లీనామివ నళినీం సముదధిత- అళీనామాశా సముత్థితా ॥అర్థః॥ అథ అనం
తరం దినపత్యా సూర్యః శాలీనాం కళమానాం- కణిశాగ్రరుచిజితా కణిశం స
స్యమంజరీ తస్య అగ్రం కణిశాగ్రం తస్య రుచిం జయతీతి కణిశాగ్రరుచిజిత్
తేన ॥ని॥ కణిశం సస్యమంజరీత్యమరః- కరేణ కిరణేన ఆశాలీనాం ఆశా సుది
క్షు లీనో హితాం అదర్శనగతామితి యావత్_ శాలీనామివ లజ్జితామివ స్థి
తాం నళినీం పంకజినీం సముదధిత సముత్థాపయామాస- అళీనాం భ్రమరా
ణామాశా తృష్ణా సముత్థితా ఉత్పన్నా ॥ని॥ ఆశా దిగతికృష్ణయోరితి విశ్వః- శి
శిరకాలవినష్టత్వాత్ క్వచిత్క్వచిత్ప్రదేశే కించిదవశిష్టాం క మలినీం వసంతస
మయే సమాగతే స్వయమపి నిరంతశకిరణో దినకరః స్వైః తేజోతైః ...

సంకుచితసర్వాంగింక్వచిత్కోణ ప్రదేశేస్థితాం ప్రేయసీంభర్తైవసమాశ్వాసమాయాస- అథమధుపానలోలుపానాం భ్రమరాణామిచ్ఛాసముత్పన్నేతి తాత్పర్యం ॥

౪॥ శ్లో॥ కురవాపచసారసకాకురవానుర-రవాఖ్యనగోపితదాంకురవాక్ ।
కమలంకృతవద్గతపంకమలంకమలన్నవిలోభయితుంకమలమ్ ॥

వ్యా॥ కురితి ॥ పద॥ కుః- అవాప- చ- సారసకాకురవాక్- కురవాఖ్యనగః- అపిత దా అంకురవాక్- కం- అలంకృతవత్ గతపంకమలం- కమలం- న- విలోభయింతుం- కం- అలం ॥అన్వ॥ కుశ్చసారసకాకురవాక్ ఆప- తదాకురవాఖ్యనగోపిఅంకురవాక్- గతపంకమలంకంఅలంకృతవత్ కమలంకంవిలోభయితుంనాలం ॥అర్థః॥ కుః పృథ్వీ ॥ ని ॥ గోత్రాకుః పృథివీ పృథ్వీత్యమరః- సారసకాకురవాక్ సారసానాంచక్రవాకానాం కాకురవాక్ కాకుశబ్దాక్ అవాపలేభే- తదాతదాసింకురవాఖ్యనగోపి కురవవృక్షోపి- అంకురవాక్ పల్లవితః అభూత్- గతపంకమలంపంక ఏవమలం అపగతంపంకమలం యస్మాత్తథోక్తం- కంజలం అలంకృతవత్ అలంకుర్వాత్- కమలం పంకజం కంపురుషంవిలోభయితుం మోహయితుం- నాలంనపర్యాప్తంసర్వానపివిలోభయితుంసమర్థమేవాసీత్ ॥ సారసాస్సంప్రాప్తాః కాకురవానకుర్వన్- కురవకవృక్షః పుష్పితోభూత్ - ప్రఫుల్లకమలానిసరాంసిసర్వేషునోరంజనాన్యభూవన్నితితాత్పర్యం ॥

౫॥ శ్లో॥ అగురతిమహిమానీత స్తతోరవిమహాంసిగురుతమహిమానీతః ।
భవనమ్మహిమానీతః స్మరేణపరితశ్శరాఖ్యమహియానీతః ॥

వ్యా॥ అగురితి॥ పద ॥ అగుః- అతిమహిమానీ- ఇత స్తతః- రవీమహాంసీ- గురుతమహిమానీతః- భవనం- మహి- మానీ- ఇతః- స్మరేణ- పరితః శరాఖ్యం- అహిం- ఆనీతః ॥అన్వ ॥ అతిమహిమానిర విమహాంసిగురుతమహిమానీతః ఇత స్తతః అగుః-మానీస్మరేణపరితః శరాఖ్యంఅహింఆనీతః మహిభవనంఇతః ॥అర్థః॥అతిమహిమాని అత్యంతమాహాత్మ్యవంతి- రవిమహాంసిఆదిత్యరశ్మయః- గురుతమహిమానీతః ప్రభూతహిమసంహతేః ఇత స్తతః సమంతతః అగుః ప్రాసరన్ మానీమానవాన్పురుషః- స్మరేణకామేన-పరితః సమంతాత్- శరాఖ్యమిషునామధేయం- అహింసర్పంఆనీతః ప్రాపితస్సన్ మహిమహాంఉత్సవః తద్యుక్తంభవనంగృహంఇతః ప్రాప్తః । వసం

తే.సూర్యకిరణాహిమోనసోఢమతీత్యసమంతతోవినిస్సృతాః-తస్మిన్కాలే మానీసపదివద్ధుఖదోషేణమన్మథసాయకేన పీడితఃమనోభవ వరణాయప్రియయాసాకంసహగప్రవిశేత్తితాత్పర్యమ్॥

౬॥శ్లో॥స్మరసూచితయాజగతఃక్షతిసూచితయాభవద్ధిచంపకముకుళః।
తదసూచితయావ్యథయానిరసూచితయాయయావియుగ్దంపతికా

వ్యా॥స్మరేతి॥ పద॥ స్మరసూచితయా-జగతః-క్షతిసూచితయా- అభవత్-హి-చంపకముకుళః- తత్- అసూచి- తయా- వ్యథయా- నిరసూ-చితయా-యయా-వియుగ్దంపతికా ॥అన్వ॥ చంపకముకుళః జగతః క్షతిసూచితతయాస్మరసూచితయా అభవద్ధి యయాచితయావ్యథయా వియుగ్దంపతికానిరసూబభూవతుః-తయాతదసూచి॥అర్థః॥ చంపకముకుళఃచంపక కుట్మలః॥ని॥ కుట్మలోముకులోస్త్రియామిత్యమరః- జగతఃలోకస్యక్షతిసూచితయాక్షతౌవ్రణేసుతరాంయోగ్యయాస్మరసూచితయాసూచ్యాకార తీక్ష్ణాగ్రైః వేధసాధనీభూతఆయుధవిశేషః-తస్యభావస్తత్తా।స్మరస్యశత్వేన భవత్-హిశబ్దః ప్రసిద్ధౌ-చితయావృద్ధింప్రాప్తయాయయావ్యథయాపీడయాహేతుభూతయావియుగ్దంపతికౌవిరహితస్త్రీపురుషౌనిరసూగతప్రాణౌబభూవతుః-తయావ్యథయాతత్ పూర్వోక్తంచంపకముకుళస్య స్మరసూచితయాభవనంసూచితంజ్ఞాపితం॥ తస్మిన్కాలేచంపకముకుళఃస్మరస్య జగద్ధింసాక్రియాయాంసూచీభావేనవ్యవస్థితః-ఏతద్దర్శనానంతరమేవ విరహిణఃకామపీడితాఃనిర్గతప్రాణాశ్చాభవన్నితి తాత్పర్యమ్॥

౭॥శ్లో॥ విరళోచ్చపలాశస్యప్రచురంపుష్పం బభూవచపలాశస్య।
స్మరనీచపలాశస్యప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారుచపలాశస్య॥

వ్యా॥ విరళేతి॥పద॥ విరళోచ్చపలాశస్య-ప్రచురం-పుష్పం- బభూవ-చ-పలాశస్య-స్మరనీచపలాశస్య-ప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారు- చపలాశస్య॥అ॥ విరళోచ్చపలాశస్యపలాశస్యప్రచురంపుష్పంచపలాశస్యస్మరనీచ పలాశస్య ప్రాశ్యాధ్వగపిశితచారుబభూవ॥ అర్థః॥ విరళోచ్చపలాశస్య విరళం అల్పీభూతంఉచ్చదేశేఅగ్రదేశేస్థితంపలాశంఛదనంయస్య ॥ని॥ పత్రంపలాశం ఛదనమిత్యమరః-పలాశస్యబ్రహ్మవృక్షస్య- ప్రచురంబహుపుష్పంకుసుమంచ పలాశస్యక్షుద్రాశస్య- స్మరనీచపలాశస్యపలంమాంసం ఆశ్నాతీతి పలాశః-రాక్షసఃనీచః నికృష్టః- నీచశ్చాసౌపలాశశ్చనీచపలాశఃస్మరఏవ నీచప

లాశః తస్య- విరహిజనమాంసభక్షణేవ్యవస్థితస్యేతియావత్-ప్రాశ్యాధ్వగపిశిత చారుప్రాశ్యంభక్షణయోగ్యంపథికానాంఅధ్వగానాం పిశితంమాంసమివచారుమనోహరంబభూవ॥విరహిజనమాంసవద్రక్తంపలాశకుసుమంస్మరాఖ్యరాక్షసస్యమాంసమివస్థితంవిరహిజనబాధకమభూదితితా॥

౮॥శ్లో॥ ఋతౌబభుర్నిశాహ్వయావిభావిభావిభావిభాః।

కలాశ్చ తేషుసత్పతేర దారదారదారదాః॥

వ్యా॥ ఋతావితి ॥ పద॥ ఋతౌ- బభుః-నిశాహ్వయాః- విభావిభావి ఇభాః- కలాః- చ- తేషు- సత్పతేః అదారదారదాః- రదాః ॥ అన్వ॥ విభావిభావిభాఋతౌనిశాహ్వయాఇభాబభుః- తేషుసత్పతేఃకలాశ్చఅదారదారదాఃదాఃబభూవుః॥అర్థః॥విభావిభావిభావిభావోరత్యాదికారణంసోస్యాఅస్తీతివిభావినీతాదృశీభాకాంతిః తయావిభావ్యావక.యద్వావిశేషేణభాసమానఃవిభాఃవిభాసాంవిభుర్విభావిభుఃవిభాః-విభావిభుఃయస్మిన్ప్రదీప్తదినకరఇతియావత్-ఋతౌవసంతేనిశాహ్వయాఃరాత్రినామధేయాః ఇభాఃగజాఃబభుఃవిరేజుః-తేషుగజేషు సత్పతేః సంతినక్షత్రాణితేషాంపతేః చంద్రస్యకలాఃభాగాశ్చఅదారదారదాః అదారాణాంభార్యావిహీనానాందారంవిదారణంపదత్యదారదారదాఃవిరహహింసాకారిణఇత్యర్థః-దాఃదంతాఃబభూవుః॥ ప్రదీపభాస్వరేవసంతఋతౌ- అంధకారేణకృష్ణాఃరాత్రినామధేయాగజాఃశుభ్రవర్ణేనచంద్రకలామయేనదంతేన విరహిజనవిదారణంచక్రురితితాత్పర్యమ్॥

౯॥శ్లో॥ఇహాలలనాశోకాళిప్రదేనమేనాత్మమహావినాశోకాళి।

కామేనాశోకాళిస్వనహుంకృతిభిస్సదిక్ష్వనాశోకాళి॥

వ్యా॥ ఇహేతి॥పద॥ ఇహ-లలనాశోకాళిప్రదేన-మేన-ఆత్మమహావినశః-అకాలి-కా మేన-అశోకాళిస్వనహుంకృతిభిః-సః-దిక్షు-అనాశః- అకాళి ॥అన్వ॥ ఇహాలలనాశోకాళిప్రదేనమేనజనేనాత్మమహావినాశః అకాళిఅనాశస్సజనః- కామేన అశోకాళిస్వనహుంకృతిభిః దిక్ష్వకాళి ॥ అర్థః॥ ఇహావసంతకాలే-లలనాశోకాళిప్రదేనస్త్రీణాంశోకరాశిప్రదేన- మేనరుషేణ- ఆత్మమహావినాశఃస్వకల్యాణవిఘాతః- అకాళిఅకారి- రళయోభేదః-సజనఃఅనాశఃఅశారహితః కామేనమదనేన-అశోకాళిస్వనహుంకృతిభిః అశోకవృక్షేషు భ్రమరస్వనహుంకారైః-దిక్షుదిగంతేషు- అకాళిఅ

ధి॥ యః పురుషః ప్రణయకలహం వినా మోదం నానుబభూవ - సజనః కాంతయాసహ
అశోకతరులీనభ్రమరహుంకారేణ పఠితస్యమాన స్తస్థావితి తాత్పర్యమ్॥
౧౦॥శ్లో॥ సహకారవృతే సమయే సహకారహుణస్య కేను సస్మార పదమ్।
సహకారముపరి కాంతైస్సహకారమణీపురస్సకలవణాంమపి॥

వ్యా॥ సహకారేతి ॥ పద॥ సహకారవృతే - సమయే - సహకాః - రహుణ
స్య - కే - ను - సస్మార - పదం - సహకారం ఉపరి - కాంతైః - సహ - కా - రమణీ -
పురః - సకలవణం - అపి॥ అన్వ॥ సహకారవృతే సమయే కేను రహుణస్య సహ
కాః - కారమణీ కాంతైస్సహ పురః సకలవణం ఉపరి సహకారం పదమపి స
స్మార॥ అర్థః॥ సహకారవృతే. సహకారా ఆమ్రాః తైః పరివృతే ఇతి॥ ఆమ్ర
శ్చూతో రసాలోసౌ సహకారోతి సౌరభ ఇత్యమరః - సమయే వసంతకాలే -
కేను కే పురుషాః - రహుణస్య వియోగస్య - సహకాః సోఢుం సమర్థాః - ను
ప్రసిద్ధౌ - ఏకోపి నాస్తీత్యర్థః - కారమణీ కా స్త్రీ కాంతైః స్సహ భర్తృభిస్స
హ పురః సకలవణం కవణాశ్చ (లవణాశ్చ) లవణాశ్చ తాభ్యాం సహితం ఉ
పరి అంతే సహకారం హావర్ణసహితం పదం అక్షరసమూహం కలహమితి
యావత్ - సస్మార స్మృతవతీ - న కాపీత్యర్థః॥ పురుషాః భార్యాభిస్సహాపి
యోగం న సేహిరే - స్త్రియశ్చ భర్తృభిస్సహ కలహం న చక్రురితి తాత్పర్యమ్॥
౧౧॥శ్లో॥ నున్నమనా మధునా నాశ్రయతి మృతిం కో వినాంగనా మధునా నా।
ఇతిలలనా మధునానావిధమధయత్కిలతదర్థనా మధునానా॥

వ్యా॥ నున్నేతి॥ పద॥ నున్నమనాః - మధునా - న - ఆశ్రయతి - మృతిం - కః - వినా
అంగనాం - అధునా - నా - ఇతి - లలనా - మధు - నానావిధం - అధయత్ - కిల - త
దర్థనాం - అధునానా॥ అ॥ అధునా మధునా నున్నమనాః కో నా అంగనాం
వినా మృతిం నాశ్రయతి - ఇతి తదర్థనా మధునా నాకే లలనా నానావిధం మ
ధు అధయత్॥ అర్థః॥ మధునా వసంతేన - నున్నమనాః ప్రేరితాంతఃకర
ణః - కో నా కః పుమాన్ అంగనాం వినా కామినీం వినా అధునా వసంతసమ
యే మృతిం మరణం నాశ్రయతి న ప్రాప్నోతి - సర్వోపి మరణం ప్రాప్నోత్యేవే
త్యర్థః - ఇతి ఇత్థం భూతాం తదర్థనాం తస్య నాయకస్య ప్రార్థనాం అధునా
నా అపరిత్యజంతీ కిల లలనా అంగనా నానావిధం నానాప్రకారం మధు ఆసవం
అధయత్ - అపిబత్ ॥ అనేన వసంతగుణేన ప్రేరితో చియుతః కో వా మనుష్యః అంగ

సాంవినాసమీయతే-ఇతిమత్వాతత్పరిహారాయ- భర్తృప్రార్థితంసర్వమకరోదితితాత్పర్యమ్॥ *

౧౨॥శ్లో॥ స్మరస్యయుద్ధరంగతాం రసారసారసారసా।
జితావియోగినస్సమున్నతేనతేనతేనతే।

వ్యా॥ స్మరస్యేతి॥పద॥స్మరస్య-యుద్ధరంగతాం-రసా-అగా- సారసారసా-జితాః- వియోగినః-సమున్నతేనతేన- తేన- తే॥అ॥ సారసారసారసా స్మరస్యయుద్ధరంగతాంఆగ-సమున్నతేతేన తేనతేవియోగినఃజితాః॥అర్థః॥ సారసారసాసారభూతాఃసారసాఃపక్షివిశేషాః యస్యాంతథోక్తారసా భూమిః-స్మరస్యకామస్య- యుద్ధరంగతాంయుద్ధభూమిత్వం- ఆగప్రాప- సమున్నతేనతేన- ఇనః స్వామీతస్యభావఃఇనతాఉన్నతాఉత్కృష్టాఇనతాయస్యతేన- తేనస్మరేణతేవియోగినః విరహిణఃజితాఃనిర్జితాః॥ సకలజనమనోహారిణాంచూతచంపకాదికుసుమానామితస్తతోవిప్రకీర్ణత్వాత్ సర్వేషాం కామవ్యథాసంభావాచ్చ స్మరస్యసర్వాపిభూమి ర్యుద్ధభూమిరి నావతరత- అత్మనావశీకృతజగత్త్రయత్వాత్ప్రకటితస్వామిత్వేన తేనస్మరేణ సర్వ ఏవవియోగినోవివశాబభూవురితితాత్పర్యమ్॥

౧౩॥శ్లో॥అధిగతకామధురాగాదగమేత్యభ్రమరపటలికామధు
రాగాత్ । పీత్వోత్తాలమధురాగాద్రుతమకృతతత
శ్శ్రియోధికామధురాగాత్॥

వ్యా॥ అధిగతేతి పద॥అధిగతకామధురా-అగాత్-అగం- ఏత్య-భ్రమరపటలికా-మధురాగాత్-పీత్వా-ఉత్తాల-మధురాఃగాః-ద్రుతం- అకృత-తతః-శ్రియః- అధికాః-మధుః ఆగాత్॥అన్వ॥ అధిగతకామధురా భ్రమరపటలికాఅగాదగమేత్యరాగాత్మధుపీత్వాఉత్తాలసతీమధురాగాః ద్రుతం అకృత-తతఃమధుః, అధికాఃశ్రియః ఆగాత్॥అర్థః॥ అధిగతకామధురా అధిగతాసకలజనవశీకరణాత్ ప్రాప్తాకామధూర్యయాసాబుభుక్షుర్విత్యాదినాసమాసాంతోకారఃభ్రమరపఘలికాభృంగావలిః-అగాదగమేత్య వృక్షాద్వృక్షం ప్రాప్య- రాగాత్స్నేహేనమధుపుష్పరసంపీత్వాపానంకృత్వా ఉత్తాలఉన్మత్తాసతీమధురాః శ్రావ్యాః గాఃగిరఃద్రుతంశీఘ్రం అకృతకృతవతీ- తతఃపశ్చాత్-మధుఃవసంతః అధికాః అదభ్రాః శ్రియః సౌందర్యసంపదః-ఆగాత్ప్రాప్తవాన్॥ప్రాప్తకామధురాభ్రమర పఙ్క్తిః వృక్షా

ద్వ్రుక్షు మేష్వ మధుపీత్వామధురంజగౌ-మధుమాసస్య నితరాంసౌందర్యయు
క్తోబభూవేతి తాత్పర్యమ్॥

౧౪॥ శ్లో॥ పికోపికోపికోపికోవియోగినీరభర్తృనయత్ ।
వచాంసిభంగమాలపన్నితానితానితానితాః ॥

వ్యా॥ పికఇతి॥ పద॥ పికః- అపి-కోపి- కోపికః- వియోగినీః, అభర్తృ
యత్- వచాంసి- భంగం- ఆలపన్- ఇతాని- తానితాని-తాః ॥అన్వ॥ భం
గంఇతానితానితానివచాంసి ఆలపన్ కోపికః కోపికః తాపిఃవియోగినీఃఅ
భర్తృనయత్ ॥అర్థః॥ భంగంరచనావిశేషం ఇతానిప్రాప్తాని తానితానిత
త్తదవసరోచితానివచాంసిభాషితాని ఆలపన్వదన్- కోపికః కోపనస్వ
భావః- కోపిపికః-కోకిలః వియోగినీఃవిరహిణీః- అభర్తృనయత్ అతర్జ
యత్ ॥ వనోపకంఠనిలీనకలరవకలకంఠకృతాతిమధురనినాదాకర్ణనేనకుం
ఠితాంతఃకరణా ప్రియోగినీజనఃప్రాణనాథంశరణంజగామేతి తాత్పర్యం॥

౧౫॥ శ్లో॥ శ్రీరాపికలాపేన ప్రవృద్ధమామ్రావలిషుపికలాపేన ।
నకలాపికలాపేనప్రణర్తనమకారివాగపికలాపేన ॥

వ్యా॥ శ్రీరితి॥ పద॥ శ్రీః- అపి- కలాపేన- ప్రవృద్ధం- ఆమ్రావలిషు-
పికలాపేన- న- కలాపికలాపేన- ప్రణర్తనం- అకారి- వాక్- అపి-కలా
ఆపే- న ॥అన్వయః॥ కలాపేనశ్రీరాపి- అమ్రావలిషుపికలాపేన ప్రవృద్ధం
కలాపికలాపేన ప్రణర్తనంనాకారి- కలావాగపినాపే ఇతివాక్యచతుష్ట
యం ॥అర్థః॥ కలాపేనచంద్రేణశ్రీఃకాంతిఃఅన్తే ప్రాప్తా-ఆమ్రావలిషుచూ
తవనేషు- పికలాపేనకోకిలకూజితేన ప్రవృద్ధంఏధితం-కలాపికలాపేన- మ
యూరసమూహేన ప్రణర్తనం నర్తనక్రియానుష్ఠానం- నాకారి-నకృ
తం- తేనకలామధురావాగపివాణీచనాపేనప్రాప్తా ॥ వసన్తకాలత్వాత్
చంద్రశోభాకోకిలకూజితంచ ప్రావర్తత- మయూరసమూహస్యనర్తనం
కేకాశబ్దశ్చనావర్తతేతి తాత్పర్యం॥

౧౬॥ శ్లో॥ నసమానసమానసమానసమాగమమాపసమీక్ష్యవసన్తనభః ।
భ్రమదభ్రమదభ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతఃఖలుకామిజనః ॥

వ్యా॥ నేతి॥ పద॥ న- సః- మానసమానసమానసమాగమం- ఆప- స
మీక్ష్య- వసన్తనభః- భ్రమదభ్రం- అద భ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతః- ఖలు
కామిజనః ॥అన్వ॥ యఃకామిజనః మానసమానసమానసమాగమంనాప-
సః అద భ్రమదభ్రమదభ్రమరచ్ఛలతః భ్రమదభ్రంవసన్తనభఃసమీక్ష్యమా

తరో- గతరోగతరః- త్వం నభసో వివరం అతరః- మేకాన్తమవేక్ష్య యథా అన్యమధారనేవరమే- తథా అరమేవవదేతి ॥అర్థ॥ కుసుమేక్షణభాక్ కుసుమమేవ ఈక్షణం చక్షుః తద్భజతీతి కుసుమేక్షణభాక్ తస్య సంబుద్ధిః వరవర్ణిష్ఠ అగతరో పర్వతస్థ వృక్ష త్వం గతరోగతరః అతిశయితో రోగః రోగతరః గతో రోగతరః యస్య సః త్వం నభసః ఆకాశస్య వివరం రంధ్రం అతరః అతీత ఇత్యర్థః- అతః మేమమ కాన్తం నాయకం అవేక్ష్య దృష్ట్వా- యథా అన్యాఇదాసీం మధావసన్తే రమే వ(శ్రీ)రివరమె క్రీడామి తథా అరమేవ శీఘ్ర)మేవ వద బ్రూ)హి ॥ ఉన్మత్తా కాచిత్ స్త్రీ) పర్వతస్థం పుష్పితం కంచన వృక్షముపాశ్రిత్య ప్రార్థయతే తి తాత్పర్యం ॥

౨౦॥ మూ॥ శ్రితేతి గామనాగతస్వబన్ధు గామ్మనాగతః ।
పరాపనామనాగత స్తతామ కామనాగతః ॥

వ్యా॥ శ్రితేతి॥ పద॥ శ్రితా- ఇతి- గాం- అనాగతస్వబన్ధుగాం-మనాక్ అతః పరా- అప- నామ- న- అగతః- తతామ- కామనాగతః ॥అన్వ॥ ఇతి శ్రితా పరా అనాగతస్వబన్ధుగాం గాం అతః అగతః మనాక్ నాపనామపశ్చాత్ కామనాగతస్తతాను ॥ అర్థ ॥ ఇతి పూర్వోక్త ప్రకారం శ్రితా అర్థాత్ వృక్షమేవ పరా అన్యా నాయికా అనాగతస్వబన్ధుగాం (ప్ర)త్యభర్తృగామినీం గాం శబ్దం ప్రత్యుత్తరమితి యావత్- మనాగీషదపి- అతః అస్మాత్ -అగతః వృక్షాత్ నాపన ప్రాప్తవతీ నామ ప్రసిద్ధౌ- కామనాగతః మన్మథ ఏవ కృష్ణసర్పః గజో వాతస్మాత్- తతామ తామ్యతిస్మ. అనేన ప్రలంభో నాద వ్యాధయ ఇతితి స్తోదశాస్సూచితాః ॥ పూర్వశ్లోకోక్త ప్రకారేణ పర్వతతరుం ప్రార్థయన్తీ సా తస్మాత్ వృక్షాత్ భర్తృవిషయం ప్రత్యుత్తరం కించిదపి నలబ్ధ్వా పశ్చాత్ కామపరవశా బభూవేతి తాత్పర్యం ॥

౨౧॥ మూ॥ కాలలనా దివసన్తం కుసుమశరమశోఢ హృద్యనాదివసన్తమ్ ।
అళిభిరనాదివసన్తం దృష్ట్వా యత్రాత్మనోర్థనో దివసన్తమ్ ॥

వ్యా॥ కేతి॥ కా- లలనా- దివసం- తం- కుసుమశరం- అసోఢ- హృది- అనాదివసన్తం- అళిభిః- అనాది- వసన్తం- దృష్ట్వా- యత్ర- ఆత్మనః అర్థనాత్- ఇవసన్తం ॥ అన్వ ॥ కాలలనా తం దివసం హృది అనాదివసన్తం కుసుమశరమసోఢ- యత్ర ఆత్మనః అర్థనాదివసన్తం వసన్తం దృష్ట్వా అళిభిరనాది ॥అర్థ॥ కాలలనా కా స్త్రీ) తం దివసం తస్మిన్ వాసరే వసన్తఋతౌ

కాలాధ్వనోరత్యన్తసంగఇతిద్వితీయా- వాసరంసర్వఃమిత్యర్థః॥ హృదిహృదయేఅనాదిసర్వ దావసన్తంపతఃః మానేంకుసుమశరం మన్మథంఅసోఢసహితవతీస కావీత్యర్థః- యత్రవసంతకాలే- ఆత్మనః అర్థనాదివ ప్రార్థనయేవసన్తంవతఃః మానం వసంతం వసంతఋతుం దృష్ట్వాప్రేష్యఅనాదిశబ్దితం ॥ యత్రహృదయస్థిత కామబాధాంసర్వా అపిలలనాస్సోఢుమశక్తాబభూవుఃతంవసన్తకాలందృష్ట్వాఅశోయోజగురితి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౨॥ శ్లో॥ స్వయమథమన్దారితయాయుక్తోయుక్తస్సశస్సదారితయా।
ఆరామంచారితయామద నేనధియాపదుత్తమం ధారితయా ॥

వ్యా॥ స్వయమితి॥పద॥స్వయం-అథ-మందారితయా-యుక్తః-యుక్తం-నశః-సః-మందారితయా-ఆరామం-దారితయా-మదనేన-ధియా-ఆపత్-ఉత్తమం-దారియా॥అన్వయః॥అథమం దారితయాయుక్తస్సః,నశఃమన్దారితయాయుక్తఉత్తమం అరామంమదనేన ధారితయా ధియా ఉపలక్షితస్సః దారితయావిశిష్టఃస్వయమాపత్ ॥అర్థః॥అథఅనంతరమందారితమామన్దఃఅల్పభూతఃఅరిఃశత్రుయస్యతస్యభావ ముందారితా తయాయుక్తఃఅల్పశత్రురిత్యర్థః-సనశః మందారిత్రయాపారిజాతవత్వేనయుక్తంఉపలక్షితం *మందారః పారిజాతకఇత్యమరః- ఉత్తమంఉత్కృష్టం ఆరామం ఉద్యానంమదనేనమన్మథేన దారితయావిదారితయాధియాబుద్ధ్యాఉపలక్షితస్సః దారితయాదారానార్యః భార్యావత్తయాభార్యాసహితఇతియావత్- స్వయంఆపత్ ప్రాప్తవాన్ ॥ సకలమేవశత్రుపక్షన్నిరవశేషీకృత్యపశ్చాత్ సనశః మదనపరవశస్సః స్వభార్యాభిః పారిజాతాదిభిరలంకృతముద్యానం స్వయమేవ ప్రవిష్టవానితితాత్పర్యమ్ ॥

౨౩॥ శ్లో॥ అనువ్రతాసమానసంనమానసందభీమజా ।
తమిన్దునాసమాననంసమానసందసేవనే ॥

వ్యా॥ అనువ్రతేతి॥ పద॥ అనువ్రతా- సమాననం- సమానసంద- భీమజా- తం- ఇన్దునా- సమాననం- సమానసన్దసే- వనే ॥అన్వ॥ సమాననం దనేవనేసమాననం ఇందునాసమాననంతం అనువ్రతా భీమజాసమాననందా ॥అర్థః॥ సమాననందనేసదృశేంద్రోద్యానేవనేఉపవనే సమాననంపూజాసహితంయథాతథా ఇందునాచంద్రేణ సమాననంతుల్యవదనం తంనళం అనువ్రతాఅనుగతాఅనుబద్ధావాభీమ జాదమయంతీసమానేనందసమ

గభ్యానంపత్॥ భర్తుః రనుగుణముద్యానేసంచరంతీ దమయంతీననందేతి తా-

౨౮॥శ్లో॥ఇహారుచిరామావలయస్వదృశమితిపృథక్ప్రియస్యరామావలయః
పాప్తారామావలయస్ఫురోగిరాయదుదరేభిరామావలయః

వ్యా॥ ఇహేతి ॥ పద ॥ ఇహ- రుచిరాం-ఆవలయ-స్వదృశం- ఇతి- పృథక్- ప్రియస్య- రామావలయః- ప్రాప్తారామాఃవలయస్ఫురః-గిరా-యదుదరే- అభిరామాఃవలయః ॥ అన్వయః॥ యదుదరేవలయః అభిరామాః వలయస్ఫురః రామావలయః ఇహారుచిరాంస్వదృశం ఆవలయేతిప్రియస్య గిరాపృథక్ ప్రాప్తారామాఃబభూవుః ॥అర్థః॥ యదుదరేయాసాముదరేషు వలయః త్రివళీభంగాః అభిరామాఃమనోజ్ఞాః- వలయస్ఫురఃవలయైః కరభూషణైః స్ఫురంతీతిక్విప్- వలయస్ఫురః తాః రామావలయః స్త్రీసమూహాః ఇహావనేరుచిరాంమనోజ్ఞాం స్వదృశంఆవలయ చాలయపశ్యేతియావత్ ఇతిఏవంప్రకారేణప్రియస్యభర్తుః గిరావచనేనపృథక్ ఏకైకశః ప్రాప్తారామాఃప్రాప్తోద్యానాఃబభూవుః ॥ నళస్యపురిఅన్యాః స్త్రియశ్చ ఇతఆగత్యపశ్యేతిప్రియవచనంశ్రుత్వాతదనంతర మేవప్రమదావనంప్రవిష్టవత్య ఇతితాత్పర్యమ్ ॥

౨౯॥ శ్లో॥ నవకుసుమానమనాగాగంతుంనైచ్ఛత్పరాసమానమనాగాః ।
అజనిపుమానమనాగాశ్రిత్యససతుకుసుమదానమానమనాగాః

వ్యా॥ నవేతి॥ పద॥ నవకుసుమానమనాగాః- గంతుం న- ఐచ్ఛత్-పరా- సమానమనాః- గాః- అజని- పుమాన్- అమనాక్- ఆశ్రిత్య సః సత్కుసుమదానమానంఅనాగాః ॥అన్వ॥ యస్మిన్ పుంసిసమానమనాః పరానవకుసుమానమనాగాః గాః గంతుంనైచ్ఛత్- సః పుమాన్ అమనాక్ సత్కుసుమదానమానం ఆశ్రిత్యఅనాగాఅజని ॥అర్థః॥ యస్మిన్ పుంసిసమానమనాః సమానంమానసహితంమనోయస్యాస్సాపరాఅన్యా మానినీనవకుసుమానమనాగాః నవైఃకుసుమైరానమనంయేషాంతే తాదృశాః అగావృక్షాయాసుతాఃగాః ఉపవనస్థలీః గంతుంప్రాప్తుంనైచ్ఛత్- సపుమాన్సాపరాధఃపురుషః అమనాక్సత్కుసుమదానంమనోహరపుష్పదానమేవమానః పూజాతాంఆశ్రిత్యకృత్వా- అనాగాఃఅనపరాధః అజనిబభూవ ॥ సగర్వాకాచిదంగదామానసహకుసుమభారావనమ్రతరుషండమండితాముద్యానభూమింగంతుంనైచ్ఛత్-అయంతూపాయజ్ఞఃపుమాన్మనోహరాణి

కానిచిత్కుర సుమాన్యాదాయ ఏవంవిధో కుసుమైరలంకృ తాఖిలుఉద్యాన భూమిరితిజ్ఞాపయన్నివతస్యైదదౌ- సాపికుసుమాన్యాదాయ తస్మిన్ప్రాతా నుగ్రహేతేనసహాగతవతీతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౮॥ శ్లో॥ రుషితంసఖిసాదమముష్యలసత్తనుతేతనుతేతనుతేతనుతే ।
నసవాననవాననవాననవాగిహతేచరణేమృతిమేష్యతిసః ॥

వ్యా॥రుషితమితి॥ పద ॥ రుషితం- సఖి- సాదం-అముష్య- లసత్తనుతే తనుతేతనుతే అతను- తే- న- న- వాననవాననవాక్- అనవాక్- ఇహంతేచ రణే- మృతిం- ఏష్యతి- సః ॥అన్వ ॥ లసత్తనుతేతనుతేసఖితేరుషితం అముష్యఅతనుసాదంతనుతేవాననవాననవాక్ సః- అనవాక్ ఇహ తేచరణేమృతింనేష్యతీతిన ॥అర్థః॥ కేనచిన్నాయకేన ప్రేషితాదూతీశ్లోకద్వయేనతత్ప్రియాంసాంత్వయతి ॥ హేలసత్తనుతేతనుతే- లసంతీప్రకాశమానాతనుః శరీరంతస్యభావ స్తనుతాతయాఇతంప్రాప్తంనుతంస్తవనంయస్యాస్సాతత్రసంబుద్ధిః రమణీయశరీరతయా ప్రాప్తస్తోత్రేతియావత్ ॥ తనుః కాయేకృశేల్పే చేతివిశ్వః- హేసఖివయస్యే తేతవరుషితంకోపః అముష్యత్వద్భర్తుః అతనుఅధికంయథాతథాసాదం అవసాదంతనుతేకరోతి అతఏవ వాననవాననవాక్ వానంశుష్కం ॥ శుష్కేవానముఖేత్రిషు- నవంరమణీయంఆననంయస్యాశుష్కకృతరమణీయముఖస్త్యర్థః- సః అవాక్అధోము ఖఃనఅవాక్- అనవాక్అభిముఖోభూత్వా ॥ స్యాదవాజఃప్యధోముఖఇత్యమరః- ఇహావసంతకాలే తేతవ- చరణేపాదేమృతింమరణంనేష్యతీతిసంప్రాప్స్యత్యేవ- అనవద్యే హేసఖిత్వయా కృతంరుషితంత్వద్భర్తురిత్యర్థః మేవసాదంతనుతేసత్వత్ప్రేమ్ణాలేనిపతితశ్చేత్ తంమరణాన్నివర్తయేతిదూతీసఖీంవక్తీతితాత్పర్యమ్ ॥

౨౯॥ శ్లో॥ అపిచైత్యనగానవతానవతానవతానవతా స్తగుణామధునా ।
ఇహసౌఖ్యమగోచరమాచరమాచరమాచరమాస్యనరమ్యతరా ॥

వ్యా॥ అపిచేతి॥ పద॥ అపిచ- ఏత్య- నగాక్- అవతానవతా- నవతాన- వత- అ- స్తగుణా- మధునా- ఇహ- సౌఖ్యం- అగోచరంఅ- చరమా- చ- రమాచరమాఅస్య-న-రమ్యతరా॥అన్వ॥అపిచనగానేత్యఅవతానవతామధునానవతానా స్తగుణాబత- ఇహాఖ్యంఅగోచరం మాచరఅస్యాచరమారమాచనరమ్యతరా ॥అర్థః॥ అపిచకించ- నగాక్వృక్షాక్ ఏత్యప్రాప్య

స్యఅపతానవతాలవతానో౽విస్తారః తద్వతా మధునామా సేనవపతానవత్త్వ
ం ఏనో౽హరత్వమితియావత్- నానగుణాత్యక్తత్రా స్త్రిగుణానబతేతిప్రసిద్ధా
తస్మాత్- ఇహావసన్తకాలే సౌఖ్యంసుఖంఅగోచరం అవిషయంమాచరమా
కురు ॥ మాస్మనూలంచనారణఇత్యమరః- సుఖమనుభవ స్వేతియావత్-ప
శ్చాదనుభో౽క్ష్యామీతి చేత్ అస్యమధో౽చరమాపశ్చాద్భాపినీరమాచశ్రీశ్చ
నరమ్యతేరాఅత్యంతరమణీయానేత్యత్ర సంబంధః ॥ పాదపాకపా
స్యవిజృంభమాణో మధుః అతిమనో౽హరో౽వర్తతే- తస్మాదస్మిన్కాలేమా
సంత్యక్త్వాక్రీడా సౌఖ్యమనుభవస్వ అస్యకాలస్యపశ్చాద్భావినీకాంతిర్న
రమ్యతేతి తాత్పర్యమ్ ॥
౨౦॥ శ్లో॥ ఇతిలాళికయాళికయాతకచైరతికాళికయాళిక ।
యాకథితా॥దయితంసమయాసమయా
దపరావ్యాహరత్సమయాసమయాచతయా ॥
వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి- లాళికయా- అళికయాతకచైః- అతికాళికయా
ఆళికయా- కథితా- దయితంసమయా- సమయాత్- అపరావ్యాహరత్-
సః- మయా- సమయా- చ- తయా ॥అన్వయః॥ ఇతిలాళికయాఅళికయా
తకచైరతికాళికయాఆళికయాకథితాఅపరాదయితంసమయాసమయాత్-
సచమయాసమయాతయావ్యాహరత్ ॥ అర్థః॥ ఇతిఉక్తప్రకారం- లాళిక
యాలాళయంత్యా అళికయాతకచైః లలాటలంబిచూర్ణకుంతలైః ॥ లలాట
మళికంగోధిరిత్యమరః- కచః కేశశ్శిరోరుహాఇత్యమరః అతికాళికయా అ
త్యంతశ్యామలయాఆళికయాసఖ్యాకథితాఉక్తాఅపరావధూః దయితంసమ
యాభర్తుస్సమీపమిత్యర్థః- సమయాత్ సమగచ్ఛత్ సః భర్తాచమయాల
క్ష్మ్యా- సమయాతుల్యయాతయాకాన్తయా- సహావ్యాహరత్ చిక్రీడ ॥సబ
హుమానంమాతీవాక్యేన చోదితాకాచిదనంతరం భర్తుస్సమీపముపగతవ
తీభర్తాచశ్రీసమయాకాన్తయాసహావిజహారేతి తాత్పర్యమ్ ॥
౨౧॥ శ్లో॥ అతిరుచిమాన స్తబకస్సర స్తటో౽యంవిచీయమాన స్తబకః ।
ఇహాఖిలమాన స్తబకః ప్రియామితివరో౽నయత్సమాన స్తబకః ॥
వ్యా॥ అతీత॥ పద॥ అతిరుచిమాన్- అ స్తబకః- సర స్తటః- అయం-వి
చీయమాన స్తబకః- ఇహ- ఖలు- మానం- తవ- కః ప్రియాం- ఇతి- వరః
అనయత్ - సమాన స్తబకః ॥అన్వయః ॥ అ స్తబకః విచీయమాన స్తబక-

అయంసర స్తటః అతిరుచిమాన్- ఇహాతపమానః కః ఇతిసమాన స్తబకః అపరః యాంతం దేశముదయత్ ఖలు ॥అర్థః॥ అ స్తబకః నిరస్త బకపక్షి- బకస్తుబంక ప్రియేజలేపతతే- ఇహాతు ప్రభూతజలత్వాత్స కత్రాలంకృతత్వాన్నిగతబకవత్త్వం- విచీయమాన స్తబకః వర్ధమానగుచ్ఛః యద్వాపభిః పక్షిభిః భ్రమరప్రభృతిభిఃచీయమానాః మకరందపానాయాన్విష్యమాణాః స్తబకాః పుష్పగుచ్ఛాయస్మిన్సః అయంసరస్తటః సరస్తీరం అతిరుచిమాన్ అత్యంతసుందరః ఇహ అస్మిన్ప్రదేశే- తవభవత్యాః మానః సర్వఃకః ఇతిసమాన స్తబకః సమానః మానసహితః సాదరఇతియావత్ స్తబకః స్తుతిర్యస్యసః పరః- అన్యోయువాప్రియాం ప్రేయసీంఅనయత్ ప్రాపయామాస ॥ హేప్రియే అయంసర స్తటః అ స్తబకత్వాత్పురుషాదిభిరనుపహతో వివిధకుసుమితలతానిచయో అత్యంతరమణీయః ఇహ మానంత్యజ ఇతిపరో యువాక్రీడితుం ప్రేయసీంలతాగృహమనయదితి తా

౩౦॥ శ్లో॥ అరుణతరపరాగస్య ప్రసవం ప్రైక్షిష్టనపునరపరాగస్య ।
హాసిస్తైరపరాగస్యాస్స్వైస్తిష్ఠన్త్యపినవేప్సురపరాగస్య ॥

వ్యా॥ అరుణతరేతి॥ పద॥ అరుణతరపరాగస్య- ప్రసవం- ప్రైక్షిష్ట- న- పునః- అపరా- అగస్య- హాసిస్తైః- అపరాగస్య- స్వైః- తిష్ఠంతీ- అపి, లవేప్సుః_ అపరాక్- అస్య ॥ అన్వయః ॥ అపరాఅరుణతరపరాగస్య స్వైర్హాసిస్తైరపరాగస్య అస్యఅగస్య ప్రసవంలవేప్సుర్భూత్వాఅపరాక్ తిష్ఠంత్యపితంపునర్నప్రైక్షిష్ట ॥ అర్థః ॥ అపరాఅన్యా స్త్రీఅరుణతరపరాగస్య అత్యన్తరక్తవర్ణసుమనోరజసః ॥ పరాగస్సుమనోరజ ఇత్యమరః స్వైఃస్వకీయైఃహాసిస్తైః హాసైః హేతుభూతైః అపరాగస్యఅపగతరక్తవర్ణస్య అస్యఅగస్యఅశోకాదేః ప్రసవంపుష్పం ॥ స్యాదుత్పాదఫలేపుష్పే ప్రసవఇత్యమరః_ లవేప్సుః అపచిచీషుర్భూత్వా అపరాక్ సమ్ముఖంతిష్ఠంత్యపిపునఃనప్రైక్షిష్ట ॥ కాచిదంగనాపూర్వంరక్తవర్ణంకుసుమందృష్ట్వా పశ్చాత్ స్వకీయహాసైర్ధవళీకృతంతదేవకుసుమంఅపచిచీషుః సమక్షం తిష్ఠంత్యపివర్ణాంతరగతంతత్కుసుమం నిశ్చేతుమశక్తాబభూవేతి తాత్ప

౩౧॥ శ్లో॥ అవేక్ష్యపల్లవాలయానగాఞ్ఛ్రితాలవాలయా ।
లతాభవే వనాలయాబభ్రేన్యయావపాలయా ॥

వ్యా॥ అవేక్ష్యేతి॥ పద॥ అవేక్ష్య- పల్లవాలయాన్- అగాన్- శ్రితాల

వాలయా- లతాభయా- ఇవ. బాలయా- బభౌ- అన్యయా- వనాల- యా॥ అన్వయః ॥ యాపల్లవాలయానేగానవేక్ష్యపవాల- శ్రితాలవాలయాఅన్యయా తయావాలయాలతాభయేవబభౌ ॥అర్థః॥ యావధూః- పల్లవాలయాన్ పల్లవానాంకిసలయానామాలయాన్ స్థానభూతాన్ పల్లవితానిత్యర్థః అగాన్ వృక్షాన్- అవేక్ష్యదృష్ట్వానవాలసంచనాల- వలసంచలనైరిత్యస్య రూపంశ్రితాలవాలయా ఆశ్రితవృక్షావాపయా ॥ స్యాదాలవాలమావాలమావాప ఇత్యమరః- తయా అన్యయావాలయాబాలయాలతాభయాలతాయాః కాంత్యేవబభేభాతం ॥ పల్లవితంకంచనవృక్షందృష్ట్వాపల్లవాపచిచీషయాతద్వృక్షమూలేస్థితా కాచిద్బాలావృక్షమూలమాశ్రయంతీలతేవబభావితి తాత్పర్యమ్ ॥

3౨॥ శ్లో॥ ప్రతతీనామాళీనామ్మధ్యేన్యోన్యవ్యచినుతాంగనామాళీనామ్ ।
అప్యేనామాళీనాంస్మితాచ్చజానన్మదాచ్చనామాళీనామ్॥

వ్యా॥ ప్రతతీనామితి॥ పద ॥ ప్రతతీనాం- ఆళీనాం- మధ్యే- అన్యాః వ్యచినుత- అంగనాం- అళీనాం- అపి- ఏనాం- ఆళీనాం- స్మితాత్- చ- జానన్- మదాత్- చ- నామ- అళీనాం ॥అన్వయః॥ అన్యాః ప్రతతీనామాళీనామ్మధ్యేఆళీనాం ॥ ఏనాంఅంగనాం- అళీనాంస్మితాచ్చఅళీనామ్మదాచ్చజానన్నపివ్యచినుతనామ ॥అర్థః॥ అన్యాః యువాప్రతతీనాంలతానాం- ఆళినాం పఙ్క్తీనాం లతాసమూహానామితియావత్- మధ్యేఅంతః అళీనాంక్రీడార్థంతిరోహితాం ఏనాంఅగనాంకామినీం ఆళీనాంసఖీనాం- స్మితాచ్చ హాసాచ్చ అళినాంభ్రమరాణాంమదాత్ హర్షాచ్చజానన్ బుధ్వాపివ్యచినుత నామఅన్వేషయామాస ॥ కాచిదంగనాస్వకాంతం ప్రతికస్మింశ్చిత్ ప్రదేశే మయినిలీయమానాయాం సత్యాంద్రష్టుమశక్తశ్చేత్పరాజితోభవిష్యసీత్యుక్త్వాక్రీడార్థంకుత్రచిల్లీనామితస్తతోవిచిన్వన్ యదృచ్ఛయా తస్మిన్నేవదేశేవ్యచినుతతతస్తంసఖ్యోజహసుః- అస్యాఅంగరాగాదిగంధలోభాత్ భ్రమరాఅపిపరిభ్రమురితితాత్పర్యమ్ ॥

33॥ శ్లో॥ కమితుఃకలుషాక్షీసుఖార్థనభాగపరాగపరాగపరాగపరా ।
స్థితిమాపతయైవహృతస్సపుమాననయాననయాననయానసయా॥

వ్యా॥ కమితురితి॥ పద॥ కమితుః-కలుషాక్షీసుఖార్థనభాక్- అపరాక్ అపరాః అగపరాగపరా స్థితిం- ఆప- తయా- ఏవ- హృతః- సః- పు

షూక్- అనయా- న- నే- యా- ఆననయానయా ॥అన్వయః॥ అగపరా గపరాఅపరాకమితుః కలుషాక్షిసుఖార్థనభాక్ అపరాక్భూత్వాస్థితి మాప- సపుమాక్తయాఅనన్యైవనహృతః యాఆననయాననయా ॥అర్థః అగపరాగపరాతరుకుసుమరజోభిః శ్రేష్ఠా ॥ పరాగఃకౌసుమేరేణౌస్నానీ యాదౌరజస్యపీత్యమరః- అపరాకా చిద్వధూః కమితుః కాంతాత్కలుషా క్షిసుఖార్థనభాక్ కుసుమరజోభిః కలుషయోరక్ష్ణోః సుఖార్థ్యాంసుఖయా శాంభజతీతితథోక్తాసతీ అపరాగ్రాభిముఖంయథాతథాస్థితిమాపఅక్షిగ తపరాగమాస్యానితేనాపన యేతిభర్తుస్సమక్షమతిష్ఠదిత్యర్థః సపుమాక్ వల్లభఃతయా ఏవంస్థితయా అనన్యైవనహృత ఇతినవవశీకృతఇతినవశీకృత ఏవేత్యర్థః- యాభామినీ ఆననయానేనయా ఆననమ్ముఖంతస్య యానంభ ర్తృముఖసమీపప్రాపణంతత్రనయో వైదగ్ధ్యంయస్యాస్సా- యద్వాఅనన మ్ముఖంతదేవయానంవాహనంయస్యాసః తాదృశోనయో వైదగ్ధ్యంయస్యా స్సా ॥ కాచిత్కుసుమకేసరకలుషీకృతనయనయోః సుఖమభ్యర్థయంతీ వల్లభస్యాభిముఖమతిష్ఠత్-తస్యాముఖవైదగ్ధ్యేనసపుమాన్వశీకృతఏవేతి తా

౩౪ శ్లో॥ స్వమనేనసమాయతయావ్యథితాగస్స్వేవకశ్చనసమాయతయా
ఋజుమానసమాయతయాతస్మైనాక్రోధిజీవనసమాయతయా॥

వ్యా॥ స్వమితి॥ పద॥ స్వం- అనేనసం- అయతయా- వ్యథిత- అగస్సు ఏవ- కశ్చన- సమాయతయా- ఋజుమానసం- ఆయతయా-తస్మై-న- అక్రోధి- జీవనసమాయ- తయా ॥ అన్వయః॥ కశ్చనఆగస్సుసత్స్వేవఆ యతయా సమాయతయా స్వంఅనేనసంవ్యథిత- ఋజుమానసంఆయత యాతయాజీవనసమాయతస్మైనాక్రోధి ॥ అర్థః॥ కశ్చనయువాఆగస్సు అన్యాసంగమాదిస్వాపరాధేషుసత్స్వపిఆయతయా ప్రభూతయాసమా యతయాకపటయుక్త్యేనస్వంఆత్మానంఅనేనసంపాపరహితంఅనపరాధ మిత్యర్థః॥ ఆగఃకిల్బిషమేనశ్చ త్రీణిపాపాపరాధయోరితివైజయంతీ- వ్య థితకృతవాక్ఋజుమానసంఅకుటిలమనోభావం ఆయతయాప్రాప్తయా తయాకామిన్యాజీవనసమాయప్రాణతుల్యాయతస్మైకాంతాయనాక్రో ధినకుపితం. కశ్చనకామీస్వాపరాధేషుసత్స్వపివంచనయా ఆత్మానంనిరా గసమకరోత్-ముగ్ధాకామినీ ప్రాణతుల్యాయభర్త్రేనాకుప్యదితితాత్పర్యాం

౩౫॥ శ్లో॥ అభవదనేనానావిస్మయదోన్యామానినీజనేనానావి।

అతిసుజనేనానావిస్ఖలనంయత్తదుపవనమనేననానావి ॥

వ్యా ॥ అభవదితి ॥ పద ॥ అభవత్- అనేనాః- నా- విస్మయదః-అన్యాః-మానినీ- నే- నానావి- అతిసుజనేన- అనావిస్ఖలనం- యత్- తత్- ఉపవనం- అనేన- అనావి ॥అన్వ॥ అనేనాః- అన్యో౽మానినీజనే విస్మయదః అభవత్- యత్ అతిసుజనేన అనేననానావితదుపవనం అనావిస్ఖలనం అనావీతియత్ ॥అర్థః॥ అనేనాః- అనపరాధః అన్యః ఇతరః నామనుష్యః మానినీజనేస్త్రీజనేవిస్మయదః ఆశ్చర్యదః- అభవత్- అసీత్- యస్మాత్ అతిసుజనేనఅనేన-యూనానానావినానావిధవిహంగమం- తదుపవనంఆరామః- అనావిస్ఖలనం అనావిర్భూతగోత్రస్ఖలనం యథాతథాఅనావిస్తుతం ॥కశ్చన యువానానావిధవిహంగవతఃఉద్యానస్యనాశనేనతత్ర్యానాం మానినీజనానామాశ్చర్యకరో౽బభూవేతితాత్పర్యమ్ ॥

౩౧॥ శ్లో॥ జనాదసో౽స్వమానతఃపదాహతింసమానతః ।
పరో౽దధాసమానతఃస్వమూర్ధ్నిభాసమానతః ॥

వ్యా॥ జనాదితి॥ పదః జనాత్- అసోః- సమానతః- పదాహతిం- సమానతః- పరః- దధౌ- సమానతః- స్వమూర్ధ్ని- భాసమానతః ॥అన్వ పరః- అసోః సమానతః సమానతః భాసమానతః జనాత్ స్వమూర్ధ్నిపదాహతింసమానతో౽భూత్వాదధౌ ॥అర్థః॥ పరఃఅన్యోయువా- అసోః ప్రాణస్య- సమానతః సమానాత్ సమానతః సాహంకారాత్ భాసమానతః శోభమానాత్ జనాత్ కామినీసకాశాత్- స్వమూర్ధ్ని స్వశిరసిపదాహతింపదాఘాతం-సమానతో౽భూత్వాసమ్యక్ప్రణతో౽భూత్వాదధౌ- ధృతవాన్ ॥ప్రణయకలహకుపితంకామినీజనంప్రసాదయితుంకశ్చిద్యువాతత్పాదమూలేప్రణనామ- సకామినీజనఃకో౽పాచ్చరణతలేన శిరస్యతాడయత్- అసౌతత్తాడనంధృతవానితితాత్పర్యమ్॥

౩౨॥ శ్లో ॥ తనుచ్ఛటో౽త్తమాలయాతయాభువో౽త్తమాలయా ।
అహారిశీతమాలయానిలావధూతమాలయా ॥

వ్యా॥ తనుచ్ఛటేతి॥ పద॥ తనుచ్ఛటా- ఉత్తమాలయా-తయా- భువా ఉత్తమాలయా- అహారి- శీతమాలయానిలావధూతమాలయా ॥అన్వయః ఉత్తమాలయాతనుచ్ఛటాశీతమాలయా నిలావధూతమాలయా ఉత్తమాలయాతయాభువాఅహారి ॥అర్థః॥ ఉత్తమాలయా ఉత్కృష్టగృహాతనుచ్ఛ

టా స్త్రీసమూహాః శీతలమాయానిలావధూతమాలయాశీతేనమాలయేనమలయభవేనఅనిలేనమారుతేన అవధూతాకంపితాస్త్రీణాంశిరసిమాలాయస్యాస్సాతయాఉత్తమాలయాఉత్తుంగతమాలవృక్షయాతయాభువాఉద్యానభూమ్యాఅహోరిహృతా- వశీకృతేత్యర్థః॥ పుష్పితతమాలాదివృక్షామలయమారుతకంపితశిరోమాలా సర్వమనోహారిణ్యుద్యానభూమిః ఉత్తమగృహస్థితం కామినీజనంవశీచకారేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ శ్రితలసదారామాభిః ప్రాప్యేతిజనస్సరతిముదారామాభిః।
ఆరాదారామాభిస్స్ఫురితసరోజంసరస్తదారామాభిః ॥

వ్యా॥ శ్రితేతి॥ పద॥ శ్రితలసదారామాభిః- ప్రాప్య- ఇతి- జనః-సః- రతింఉదారాం- ఆభిః- ఆరాత్- ఆర- అమాఅభిస్ఫురితసరోజం- సరః- తదా- రామాభిః ॥అన్వ॥ సజనః శ్రితలసదారామాభిః ఆభీరామాభిరమాతదాఉదారాం రతింఇతి ప్రాప్యఆరాత్ అభిస్ఫురితసరోజంసరఃఆర ॥ అర్థః॥ సజనః కామిజనః శ్రితలసదారామాభిః ఆశ్రితోజ్జ్వలోద్యానాభిః ఆభిరామాభిరమాఆభిః స్త్రీభిస్సహఇతిఉక్తప్రకారేణతదాతదానీంఉదారాంప్రభూతాంరతింక్రీడాం ప్రాప్యఅనుభూయఆరాత్ సమీపేఅభిస్ఫురితసరోజం ఉన్నిద్రకమలంసరః తటాకంఆరప్రాప ॥ సకామిజనఃకామినీభిస్సహఉద్యానేపుష్పాపచయాదిక్రీడామనుభూయపశ్చాత్సమీపేవర్తమానం వికసితపంకజాదిమనోహరంసరః ప్రాపేతితాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ కిమపస్సరసీమాయాత్వం ధామగుణామృతప్రసరసీమాయాః॥
శ్రుతమితిసరసీమాయాత్యుక్తో భైమ్యానళశ్చసరసీమాయాత్॥

వ్యా॥ కిమితి॥ పద॥ కిం- అపః- సరసి- ఇమాః- యా- త్వం- ధామ- గుణామృతప్రసరసీమాయాః- శ్రుతం- ఇతి- సః- రసీ- మాయాత్యుక్తః- భైమ్యా- నళః- చ- సరసీం- ఆయాత్ ॥అన్వ॥ హేభైమియాత్వంగుణామృతప్రసరసీమాయాః- ధామ- సాత్వంఇమాఅపఃసరసికిం-ఇతిమాయాత్యుక్తః రసీసనళశ్చభైమ్యాసహశ్రుతంసరసీంఆయాత్ ॥ అర్థః ॥ హేభైమిదమయంతియాత్వంభవతిగుణామృతప్రసరసీమాయాః గుణఏవఅమృతప్రసరః పీయూషప్రవాహః తస్యసీమాఅవధిఃతస్యాః ధామస్థానంభవసి ॥ని॥ ధామదేహగృహస్థానేరంగేజన్మప్రభావయోరితివిశ్వః- సాత్వంఇమాఃఏతాః అపఃజలానిసరసికింగచ్ఛసికిం॥ సృగతౌఇత్యస్యలట్రూపం- ఇతిఉక్త్వామా.

యాత్యక్తః కపటరహితః రసీరసికః సనళశ్చ భైమ్యాదమయంత్యాసహాద్రుతం క్షిప్రం యథాతథా సరసీం కమలినీం ఆయాత్ ప్రవిష్టవాన్ విహర్తుమితి శేషః॥ హేగుణామృతవారిధే భైమిత్వమపిసరసీమవగాహితుమిచ్ఛసికిం ఇతిపృష్ట్వా తయా సహనళోపిసరః ప్రవివేశేతి తాత్పర్యమ్,

౮౦- మూ, గతపంకాస్సారస్యశ్శ్రియో ప్యజహ్రుర్మనోధికాస్సారస్య।
అపికోకాస్సారస్యస్థితాఃకురర్యశ్చహంసికాస్సారస్యః॥

వ్యా॥ గతేతి ॥పద॥ గతపంకాః- సారస్యః- శ్రియః- అస్య- జహ్రుః- మనః- అధికాః- సారస్య- అపి- కోకాః_ సారస్యస్థితాః-కురర్యః- చ-హంసికాః సారస్యః ॥అన్వ॥ గతపంకాః సారస్యః శ్రియః సారస్యస్థితాః కోకాః కురర్యః హంసికాః సారస్యశ్చ సారస్య అస్య మనో జహ్రుః ॥అర్థః॥ గతపంకాః అపగతకర్దమాః నిర్మలా ఇత్యర్థః అధికాః సమగ్రాః సారస్యః సరస్సంబంధిన్యః శ్రియః సౌందర్యసంపదః సారస్యస్థితాః రసశ్శృంగారాధిః కామరసో వా తత్సహితః సరసః తస్య భావస్సారస్యం తత్రస్థితాః కోకాః చక్రవాక్యః కురర్యః కురరనామక పక్షిస్త్రియశ్చ హంసికాః హంసస్త్రియశ్చ సారస్యః సారసస్త్రియశ్చ సారస్య శ్రేష్ఠస్య అస్య నళస్య మనః చిత్తం జహ్రుః హృతవత్యః ॥ అపగతకర్దమాః కువలయకల్హారాదిరమణీయాః సరశ్శోభాః తస్య నళస్య మనోహారిణ్యో బభూవుః కోకాస్సారస్యః కురరశ్చ మంజుళగమనా హంసికా అపి తస్య మనోహరా బభూవురితి తాత్పర్యమ్ ॥

౮౧॥ శ్లో॥ కాక్షతిరస్తిమితాభిః స్ఫుటమద్భిరియం హి విహృతిరస్తిమితాభిః।
అనతితరస్తిమితాభిః కమేత్య యదశంకి ధృతిభిరస్తిమితాభిః॥

వ్యా॥ కేతి॥పద॥ కా- క్షతిః- అస్తి- మితాభిః- స్ఫుటం- అద్భిః- ఇయం హి- విహృతిః- అస్తిమితాభిః- అనతితర స్తిమి- తాభిః- కం- ఏత్య యత్- అశంకి_ ధృతిభిః- అస్తిం- ఇతాభిః ॥ అన్వయః॥ అనతితరస్తిమికమేత్య అస్తిం ఇతాభిః ధృతిభిః ఉపలక్షితాభిః అస్తిమితాః తాభిర్యదశంకి ఇయం హి విహృతిః స్ఫుటం- తథాహి- మితాభిరద్భిః కాక్షతిరస్తి ॥అర్థః॥ అనతితర స్తిమి అత్యంతతరః బలం రంహో వా యేషాం అతితరసః న విద్యంతే అతితరసః తిమయః మత్స్యవిశేషాః యస్మిన్ తాదృశం తిమినక్రాదిరహితమిత్యర్థః_ కంజలం ॥ని॥ కో బ్రహ్మాత్మానిలార్కేషు-మూశమనే సర్వనామ్నిచ। పావకే చమయూరాశ్చే చసుఖశీర్షజలేషుకమితి విశ్వః- ఏత్యప్రాప్య అస్తిం మహాథితం

ఇతాభిః ప్రేక్షితాభిః స్త్రైర్యైః ॥ ధృతిర్ధారణధైర్యయోరిత్యమరః- ఉపలక్షితాభిః అస్తిమితాభిః ఆకులితాభిః తాభిర్వధూభిః యద్యస్మాత్కారణాత్ అశంకితం- ఇయంపిహ్యాతిః విలాసః స్ఫుటం- తథాహి- మితాభిః పరిమితాభిః అద్భిః జలైః కాఞ్చిభిః కాహానిః అస్తి- నకాపీత్యర్థః ॥ మహామీనవ జీవితం అల్పీభూతం జలమివ గాహ్యా జలచరసత్త్వైర్వ్యాధితాభిరివ శిథిలీభూతధైర్యాభిః స్త్రీభిర్భీతమివియత్- తత్క్రీడామాత్రమేవేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౨॥ శ్లో॥ అళిమిళత్పరాగతస్సరోరుహాత్పరాగతః ।
ముఖంముదాపరాగతస్తదీయమాపరాగతః ॥

వ్యా॥ అళీరితి॥ పద॥ అళిః- మిళత్పరాగతః- సరోరుహాత్- పరాగతః- ముఖం- ముదా- అపరాక్- అతః- తదీయం- ఆప- రాగతః ॥అన్వ॥ మిళత్పరాగతః అతస్సరోరుహాత్ పరాగతః అళిః అపరాక్ ముదా తదీయం ముఖం రాగతః ఆప ॥ అర్థః॥ మిళత్పరాగతః మిశ్రితపరాగాత్ అతస్సరోరుహాత్ అస్మాత్కమలాత్ పరాగతః నిర్గతః అళిః భ్రమరః అపరాక్ సమ్ముఖం ముదా ప్రీత్యా తదీయం స్త్రీజనసంబంధి ముఖం ఆననం రాగతః అనురాగాత్ ఆప ప్రాప ॥ నిర్గంధం సరోజముపేత్య తస్మాన్నిర్గత్య అతిశయసౌరభం అంగనాముఖం మధుకరః ప్రీత్యా సమాగత ఇతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౩॥ శ్లో॥ అథకామానలినీనాం స్త్రీణాం సంఘైర్మనోరమానలినీనామ్।
విధుతతమానలినీనాం పఙ్క్తిర్వితతాన సంభ్రమానలినీనామ్॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ పద ॥ అథ- కామానలినీనాం- స్త్రీణాం- సంఘైః- మనోరమా- నలినీనాం- విధుతతమా- నలినీనాం- పఙ్క్తిః- వితతాన- సంభ్రమాన్- అలినీనాం ॥అన్వ ॥ అథ కామానలినీనాం స్త్రీణాం సంఘైర్విధుతతమా మనోరమా నలినీనాం పఙ్క్తిః అలినీనాం సంభ్రమాన్ వితతాన అర్థః॥ అథ అనంతరం కామానలినీనాం కామ ఏవ అనలః అనలః స ఆసామస్తీతి కామానలిన్యః తాసాం నలినీనాం నలయుక్తానాం స్త్రీణాం వనితానాం సంఘైః సమూహైః విధుతతమా అత్యంతకంపితా మనోరమా మనోహరా నలినీనాం కమలినీనాం పఙ్క్తిః సమూహః అలినీనాం భ్రమరీణాం సంభ్రమాన్ కోలాహలాన్ వితతాన అకరోత్ ॥ కామానలసమన్వితానాం నళసంబంధినీనాం సరోగతానాం స్త్రీణాం సమూహైః కంపితా పంకజానాం శ్రేణిః మధుకరీణాం సంభ్రమాన్ వితతానేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౭|| శ్లో|| సరశ్శ్రియో న్తరంగతః సరోజన్మ త్తరంగతః ।
భయమ్మహ త్తరంగత స్తనూజన స్తరంగతః ||

వ్యా|| సరశ్శ్రియ ఇతి|| పద|| సరశ్శ్రియః- అంతరంగతః- సరోజన్మ త్తరంగతః- భయం- మహ త్తరంగతః తనూజనః- తరంగతః ||అన్వ|| సరశ్శ్రియో న్తరంగతః సరోన్మ త్తరంగతః తరంగతః తనూజనః మహ త్తరంభయంగతః || అర్థః|| సరశ్శ్రియః సరసి విద్యమానాయాః కాన్తేః అన్తరంగతః ప్రధానాంగభూతాత్- సరోజన్మ త్తరంగతః- సరోజానాం న్మత్స్యరంగభూతాత్- తరంగతః కల్లోలాత్ తనూజనః యువతిజనః మహ త్తరం అధికతరం భయం భీతిం గతః ప్రాప్తః || సరస్సౌందర్యకారణభూతాత్ కమలచలనహేతుభూతాత్ అనేకజనాన త్రాణజనితాత్ సరసః కల్లోలాత్ స్త్రీజనః అత్యర్థం భయం జగామేతి తాత్పర్యమ్ ||

౪౮|| శ్లో|| అథనీరాత్సారసతః ఫేనపరీతాద్యథాంబరాత్సారసతః ।
అతిముఖరాత్సారసతః తీరమితాస్త్రీతతిశ్చిరాత్సారసతః||

వ్యా|| అథేతి|| పద|| అథ- నీరాత్- సారసతః- ఫేనపరీతాత్ యథా అంబరాత్- సారసతః- అతిముఖరాత్- సారసతః తీరం- ఇతా- స్త్రీతతిః- చిరాత్ సా- రసతః ||అన్వ|| అథ సా స్త్రీతతిః సారసతః అతిముఖరాత్ ఫేనపరీతాత్ సారసతః నీరాత్ చిరాత్ సారసతః అంబరాద్యథా రసతః తీరం ఇతా ||అర్థః|| అథ అనంతరం సా స్త్రీతతిః స్త్రీసంఘః సారసతః సారసవిహంగాద్ధేతోః అతిముఖరాదత్యంతవాచాలాత్ ఫేనపరీతాత్ డిండీరయుక్తాత్ ||సి|| డిండీరోబ్ధికఫః ఫేన ఇత్యమరః- సారసతః సరస్సంబంధినః నీరాత్ అంబునః సారసతః సారాణి శ్రేష్ఠాని సంతి నక్షత్రాణి యస్మిన్ తస్మాత్ అంబరాద్యథా ఆకాశాదివ చిరాచ్చిరేణ రసతః అనురాగాత్ తీరం తటం ఇతా ప్రాప్తా || ఉజ్జ్వలనక్షత్రాదాకాశాదివ ఫేనయుక్తాత్ సారసకూజితవాచాలాత్సరోనీరాత్ స్త్రీసమూహః తీరమియాయేతి తాత్పర్యం||

౪౯|| శ్లో|| సచోదయావలీనతస్సముత్ప్రభావలీనతః ।
నయన్వ్యయావలీనతః పదం జనోవలీనతః ||

వ్యా|| స ఇతి|| పద|| సః- చ- ఉదయావలీనతః- సముత్ప్రభావలీ- ఇనతః నయన్ యయా- అళీన్- అతః- పదం- జనః- వలీనతః ||అన్వ|| ఉదయావలీనతః ఇనతః స ఉత్ప్రభావలీవలీనతః- అళీన్ నయన్- సజనః అతః పదంయ

యా ॥అర్థః॥ ఉదయావలీనతః ఉదయకాలే అవలీనాత్ - ఇనతః సూర్యాత్ సముత్ప్రభావలీ ఉత్కృష్టాప్రభాణామావలిర్యస్య సః వలీనతః త్రివలిభిర్న మ్రః అళీభిః భ్రమరాణాం నయః స్వభృత కుసుమాదిపరిమళేన ఆకర్షణం సజనః స్త్రీజనః అతః సరస్తీరాత్ పదం స్వస్థానం యయౌ ప్రాప- సముత్ప్రభావలీత్యేతత్పదస్య విశేషణం వా ॥ స్నానేన నిర్మలాంగత్వేన ఉదయాదిత్యాదపి అత్యర్థముజ్జ్వలస్సజనః అంగరాగాదిగంధైః భ్రమరాకర్షణం సరస్తటాత్ స్వగృహం ప్రతిజగామేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౭॥ శ్లో॥ దిశ కామానంగేహ మ్లానో మదనేషువికృతిమానంగే హామ్ ।
ఇతి పరమానం గేహం నళః ప్రియామనయదతివిమానం గేహమ్ ॥

వ్యా॥ దిశేతి॥ పద॥ దిశ- కామాన్- అంగ- ఇహ- మ్లానః- మదనేషువికృతిమాన్- అంగే- అహం- ఇతి- పరమానం గేహం- నళః ప్రియాం- అనయత్ -అతివిమానం గేహం॥అన్వ॥ హే అంగ ఇహ అంగే మదనేషువికృతిమాన్ అహం మ్లానో జాతః తస్మాత్ మే కామాన్ దిశ- ఇతి పరమానం గేహం అతివిమానం గేహం నళః ప్రియామనయత్ ॥అర్థః॥ హే అంగ అయి దమయంతి ఇహ అంగే అస్మిన్ శరీరే మదనేషువికృతిమాన్ కామబాణవికారం ప్రాప్తః- అహం మ్లానః శ్రాంతః జాతః తస్మాత్ మే మహ్యం కామాన్ రత్యభిలాషాన్- దిశ దేహి- ఇతి ఉక్త్వా- పరమానం గేహం పరమా ఉత్కృష్టా అనంగేహా కామచేష్టా యస్మిన్ తత్- భిత్తిలిఖిత నానా కామచేష్టమిత్యర్థః- అతివిమానం దేవగృహమతీత్య వర్తమానం దేవగృహాదప్యతిరమణీయమితి యావత్- గేహం గృహం నళో రాజా ప్రియాం దమయంతిం అనయత్ అగమయత్ ॥ హే ప్రియే ఇదానీం కామశరబాధయా మమ శరీరమవసీదతి- తస్మాన్మదభిమతం కర్తుమర్హసీత్యుక్త్వా నళః ప్రియాం స్వగృహం ప్రాపయామాసేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౮॥ శ్లో॥ అరుణమహాస్తేనేన ప్రాపి చ సోబ్జైర్గుణగ్రహాస్తేనేన ।
భావ్యమిహాస్తే నేనస్ఫుటమస్య హి తద్గతేంశుహాస్తేనేన ॥

వ్యా॥ అరుణేతి॥ పద॥ అరుణమహాస్తా- ఇనేన- ప్రాపి- చ-సః- అబ్జైః గుణగ్రహాః- తేనే- న- భావ్యం- ఇహ- స్తేనేన- స్ఫుటం- అస్య- హి- తద్గతే అంశుహాస్తే- అనేన॥అన్వయః॥ఇనేన-అరుణమహాస్తా ప్రాపి-అబ్జైః-సగుణగ్రహః నతేనే ఇహ అస్య అంశుహాస్తే తద్గతే సతి అనేన స్తేనేన స్ఫుటం భావ్యం హి॥ అ॥ ఇనేన సూర్యేణ-అరుణమహాస్తా అరుణం మహః రక్తవర్ణదీప్తిః యస్య తస్య

భావఃతత్త్వా- ప్రాప్యప్రాప్తా- ఆదిత్యోరక్తవర్ణో భూదితియావత్- అబ్జైఃకమలైః- సఃగుణగ్రహః అరుణగుణస్వీకారః- నతేనేనవిస్తృతం- అబ్జానాంసంధ్యాసమయే ముకుళితత్వా దారుణ్యంనష్టమేవేత్యర్థః- ఇహసంధ్యాసమయేఅస్యఇనస్య- అంశుహస్తేఅంశురేవహస్తః తస్మిన్తద్గతేసతికమలంప్రవిష్టేసతిఅనేన ఇనేనస్తేనేనచోరేణస్ఫుటంభావ్యంభవితవ్యంహి ॥ అస్తమయకాలే పూర్వమరక్తవర్ణేన సూర్యేణరక్తవర్ణత్వం ప్రాప్తం పూర్వంరక్తవర్ణైరబ్జైఃవర్ణాంతరవత్త్వంప్రాప్తంసూర్యహస్తభూతఃకరఃఅబ్జగతశ్చదృష్టఃఅతఃసర్వైరేవంస్ఫుటంజ్ఞాయతే- అసావాదిత్యోంశుహస్తంప్రసార్యకమలగతమరుణత్వం చోరయిత్వాఆత్మనిన్యస్తవానితి ॥

౪౯॥ శ్లో॥ యతోయతోయతోయతోరవేర్మరీచిసంచయః ।
తతస్తతస్తతస్తతోమహాంధకారసంచయః ॥

వ్యా॥ యతఇతి॥ పద॥ యతః యతోయతః- యతః- రవేః- మరీచిసంచయః- తతః తతస్తతః- తతః- మహాంధకారసంచయః ॥అన్వయః॥యతోరవేర్మరీచిసంచయః యతోయతఃయతః- తతఃతతస్తతః మహాంధకారసంచయఃతతః॥అర్థః॥యతఃగచ్ఛతఃరవేస్సూర్యస్యమరీచిసంచయఃకిరణసమూహః-యతోయతఃయత్రయత్రప్రదేశే-యతః-అపరతఃయమఉపరమఇత్యస్మాన్నిష్ఠా- తతఃపశ్చాత్- తతస్తతఃతత్రతత్రప్రదేశేమహాంధకారసంచయః గాఢాంధకారసమూహః తతఃవిస్తృతఃతనువిస్తార ఇతిధాతోర్నిష్ఠా స్పష్టమేవతాత్పర్యమ్ ॥

౫౦॥ శ్లో॥ ఛాదితరవితానేనప్రాపిచకాలేనసస్వరవితానేన ।
జితరుచిరవితానేనవ్యోమ్నాచస్ఫురితముడుభిరవితానేన ॥

వ్యా॥ ఛాదితేతి॥ పద॥ ఛాదితరవితా- అనేన- ప్రాపి- చ- కాలేన- సస్వరవితానేన- జితరుచిరవితానేన- వ్యోమ్నా- చ- స్ఫురితం- ఉడుభిః- అవితానేన ॥అన్వయః॥సస్వరవితానేనఅనేనకాలేనచఛాదితరవితాప్రాపి-ఉడుభిరవితానేనజితరుచిరవితానేనవ్యోమ్నాచస్ఫురితం॥అర్థః॥సస్వరవితానేనకూజత్పక్షిగణసహితేనఅనేనకాలేనసాయంతనసమయేనచ- ఛాదితరవితాఛాదితస్తిరోహితఃరవిర్యస్మిన్కాలేసఛాదితరవిఃతస్యభావస్తత్తా-ప్రాపిప్రాప్తా-ఉడుభిఃనక్షత్రైఃఅవితానేనఅశూన్యేనజితరుచిరవితానేనవితానముల్లోచః॥ అస్త్రీవితానముల్లోచఇత్యమరఃరుచిరంజితంరుచిరవితానంయే

సతేన- వ్యోమ్నా ఆకాశేనచ- స్ఫురితంశోభితం ॥ రవిరస్తమియాయ యస్మి
ణశ్చ్యుతాః- అనంతరముదితనక్షత్రమాకాశమశోభతేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౧॥ శ్లో॥ అథోద్యతోంబురాజతః శ్రియంఖమాపరాజతః ।
యథాఘటోవ్యరాజత స్మరాగ్రగస్సరాజతః ॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ- ఉద్యతః- అంబురాజతః- శ్రియం- ఖం- ఆప-రా
జతః- యథా- ఘటః- వ్యరాజత- స్మరాగ్రగః-సః- రాజతః ॥ అన్వ ॥ అ
థఅంబురాజతఃఉద్యతః రాజతః ఖంశ్రియంఆప- సచరాజతః స్మరాగ్రగః
ఘటోయథావ్యరాజత ॥ అర్థః॥ అథఅనంతరంఅంబురాజతః సముద్రా
దుద్యతఃఉద్గచ్ఛతః రాజతఃచంద్రాత్ ఖంగగనం- శ్రియంకాంతి- ఆపప్రా
ప- సచంద్రశ్చస్మరాగ్రగః మన్మథపురోయాయీ రాజతః రజతవికారః ఘ
టః పూర్ణకుంభఇవవ్యరాజతశుశుభే- జలనిధేరుద్గచ్ఛతః చంద్రమసః నభః
శ్రియంప్రాప- చంద్రః సకలభువన విజయాయనిర్గతస్యమదనస్యపురోనీ
యమానోరౌప్యఘటఇవాశోభతేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౨॥ శ్లో॥ క్షురత్తుషారశీకరాః ప్రబుద్ధకైరవాకరాః ।
తతోజజృంభిరేకరాః జగత్సుశార్వరీకరాః ॥

వ్యా॥ క్షురదితి॥ పద॥ క్షురత్తుషారశీకరాః- ప్రబుద్ధకైరవాకరాః- తతః
జజృంభిరే- కరాః- జగత్సు- శార్వరీకరాః ॥ అన్వ ॥ తతఃక్షురత్తుషారశీక
రాః ప్రబుద్ధకైరవాకరాః శార్వరీకరాః కరాః జగత్సుజజృంభిరే ॥అర్థః॥ త
తఃఅనంతరంక్షురత్తుషారశీకరాఃనిష్యందమానహిమజలవిప్రుషః- ప్రబుద్ధ
కైరవాకరాఃఉన్నిద్రకుముదాకరాఃశార్వరీకరాః చంద్రసంబంధినః కరాః
కిరణాఃజగత్సుభువనేషుజజృంభిరేజృంభితాః॥కుముదాకరవికాసకారిణః అ
త్యంతశీతళాఃచంద్రకిరణాభువనేషువితతాబభూవురితి తాత్పర్యమ్॥

౫౩॥ శ్లో॥ వధూస్తదానుసిస్వ్యిరేనయేనయేనయేనయే ।
వశన్నరోనయన్ సమున్నతేనతేనతేనతే ॥

వ్యా॥ వధూరితి॥ పద॥ వధూః- తదా- అనుసిస్వ్యిరే- నయేన- యేనయే
న- యేవశం- నరః- అనయన్- సమున్నతేన- తేన- తేన- తే ॥ అన్వ ॥ త
దాయేనరః యేనయేననయేనవధూరనుసిస్వ్యిరే- తే-సమున్నతేనతేన తేనతాః
వశంఅనయన్ ॥అర్థః॥ తదాచంద్రవిజృంభణసమయేయేనరఃయేపురుషాః-
యేనయేననయేనయేనయేన ఉపాయేనవధూః స్త్రియః అనుసిస్వ్యిరె అను

నయంకృతవంతః- న్పశబ్దాత్ బహువచనంతే కామినః సమున్నతేన ఉద్ధతేన- తే: తేన ఉపాయేనవధూః వశంస్వాధీనతాంఅనయన్ ప్రాపయామాసుః ॥ పూర్వం ప్రణయకలహ కుపితాఅభిమానిన్యోమానిన్యః తదానీంభర్తృభిఃప్రయుక్తేన ఉపాయేనభర్తౄణాంవశగాబభూవురితి తాత్పర్యమ్॥

౫౪॥ శ్లో॥ సహాసహాసవమాదరైస్సహాసహాస్స్మరస్యతే ।
సురాసురాయథామృతేసురాసురాగమాదధుః ॥

వ్యా॥ సహాసేతి॥ పద॥ సహాసహాసవం- ఆదరైః- సహ- అసహాః- స్మరస్య- తే- సురాసురాః- యథా- అమృతే- సురాసు- రాగంఆదధుః ॥అ॥ స్మరస్యఅసహాః ఆదరైస్సహసహాసహాసవంయథాతథాసురాసురాగం అమృతేసురాసురాఃయథాఆదధుః ॥అర్థః॥ స్మరస్యమదస్యఅసహాః అసోఢారఃతేకామినఃఆదరైస్సహఅభిలాషైస్సమం- సహాసహాసవంహాసఃశృంగారచేష్టాశేషఃహాసయుక్తోహాసవోయస్మిన్కర్మణితద్యథాసురాసుమధుషురాగంస్నేహంసురాసురాఃదేవాసురాఅమృతేసుధాయాంరాగంయథాఅభిలాషమివఆదధుఃచక్రుః- మదనేనబాధ్యమానాస్తేయువానః సాదరమ్మధుపానమకుర్వన్నితి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౫॥ శ్లో॥ మధుప్రపీయచాభవన్నతానతానతానతాః ।
రమారమారమారమాకులేజనేత్రహాలయా ॥

వ్యా॥ మధ్వితి॥ పద॥ మధు- ప్రపీయ- చ- అభవన్- న- తానతానతాః న- తాఃరమా- అరం- ఆప- మారం- ఆకులే- జనే- అత్ర- హాలయా ॥అ॥ తాఃమధుప్రపీయతానతానతాఃనాభవన్_ అత్రజనేహాలయాఆకులేసతిరమాచమారంఅరంఆప ॥అర్థః॥ తాఃఅంగనాఃమధుఆసవం-ప్రపీయపీత్వా తానతానతాః తానోనామగానేవిద్యమానోమూర్ఛావిశేషః- తచ్చగీయమానస్యప్రథమగ్రహం తస్యభావస్తత్తాతయానతాః ప్రహ్వీభూతాఃనాభన్నితిన- గానంకృతవత్యఇత్యర్థః- అత్రజనేఅస్మిన్విలాసిజనేహాలయామదిరయాఆకులేసతిసంకులేసతి- రమాకాంతిశ్చమారంమన్మథంఅరంఅత్యంతంఆరప్రాప్తవతి- సర్వాఏవస్త్రియోమధుపీత్వాగానమకుర్వన్- తస్మిన్విలాసిజనేస్థితోమన్మథోవిశేషేణశోభామాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫౬॥ శ్లో॥ భ్రమరైర్వాఙ్గస్తానిప్రపీయచమధూనిసానురాగస్తాని ।
దత్తనిరాగస్తానిప్రాపచకయసంజనస్త్వరాగస్తాని ॥

వ్యా ॥ భ్రమరైరితి॥ పద॥భ్రమరైః-ద్రాక్-అస్తాని-ప్రపీయ-చ-మధూని-సానురాగః తాని-దత్తనిరాగస్తాని- ప్రాప-చ-శయనం-జనః- త్వరాగః-తాని॥ అన్వ॥భ్రమరైః ద్రాగస్తానిదత్తనిరాగస్తాని తానిమధూనిప్రపీయసానురాగః-జనఃత్వరాగస్సన్ తానిశయనంప్రాపచ॥ అర్థః॥ భ్రమరైఃమధుకరైః ద్రాక్ శీఘ్రంఅస్తానిత్యక్తాని దత్తనిరాగస్తానిఆగః అపరాధఃనిర్గతం ఆగోయస్యసఃనిరాగాఃతస్యభావస్తత్తాదత్తానిరాగస్త్వాయైస్తానిమధునాదత్తానుకూల్యానీతియావత్ - తానిమధూనిమద్యానిప్రపీయపీత్వాసానురాగస్సాభిలాషఃజనఃకామిజనఃత్వరాగఃవేగయుక్తస్సన్- తానివితానయుతం-శయనంమంచంప్రాపచ॥ సకామిజనోమధూనిపీత్వాసత్వరోవధూభిస్సహశయసంప్రాప్యేతి తాత్పర్యమ్॥

౫౭॥శ్లో॥ససముద్రమహేళాభిస్ఫురితగుణాభిస్తతస్స్మరమహేళాభిః।
శ్రీఃప్రవరమహేళాభిస్తథైవయువపజ్త్రీభిఃపరమహేళాభిః॥

వ్యా॥ సముద్రేతి ॥ పద ॥ ససముద్రమహేళాభిస్ఫురితగుణాభిః- తతః స్మరమహే- అళాభి - శ్రీః ప్రవరమహేళాభిః తథా- ఏవ- యువపజ్త్రీభిః - పరమహేళాభిః ॥ అన్వయః ॥ తతః ససముద్ర మహేళాభిస్ఫురితగుణాభిః ప్రవరమహేళాభిః- స్మరమహేశ్రీరలాభి_ తథైవ పరమహేళాభిః- యువపజ్త్రీభిశ్చ శ్రీరలాభి ॥ అర్థః ॥ తతః అనంతరం - ససముద్రమహేళాభిస్ఫురితగుణాభిః-ఇళాభూమిఃమహతీచసాఇళాచమహేళా సముద్రేణసహావర్తతఇతిససముద్రమహేళాతస్యాం- అభిస్ఫురితాఃప్రకాశితాఃగుణాస్సౌందర్యాదయోయాసాంతాభిఃప్రవరమహేళాభిః- ఉత్తమకాంతాభిఃస్మరమహే-మన్మథోత్సవే-శ్రీః,శోభా,అలాభి_ప్రాప్తా,తథైవపరమహేళాభిః,ఉత్కృష్టవిలాసాభిః- హేళీలావేత్యమీహేవాఇత్యమరః-యువపజ్త్రీభిఃతరుణసమూహైఃశ్రీఃఅలాభి-పరమహేళాభిరిత్యేతదపిస్త్రీయోవిశేషణంవా॥ మహేళామహిళాపిచేతిద్విరూపకోశః ॥ మధుపానోత్సవేయువభిఃస్త్రీభిశ్చ-అత్యంతంశోభాప్రాప్తేతి తాత్పర్యం,

౫౮॥శ్లో॥అదూరవర్తిభిఃప్రియైస్సుదూరవస్త్రకాఃకృతాః।
మృదూరవశ్చకాశిరేతదూరవఃక్షతానఖైః॥

వ్యా॥ అదూరేతి॥పద॥అదూరవర్తిభిః-ప్రియైః-సుదూరవస్త్రకాః- కృతాః-మృదూరవః-చకాశిరే-తదూరవః-క్షతాః-నఖైః॥అన్వ॥అదూరవర్తిభిః ప్రియైఃసుదూరవస్త్రకాఃకృతాఃమృదూరవఃనఖైఃక్షతాస్తదూరవః చకా

శిరే॥లక్షణః॥అదూరవర్తిభిః సమీపస్థితైః ప్రియైః కాంతైః సుదూరవస్త్రకాః దూరీకృతాంశుకాః కృతాః అపహృతవస్త్రాః ఇతి యావత్-స్మరదూరవః స్మరవశ్చ ఊరవశ్చ, స్మరదూరవాః, నఖైః, కరరుహైః, క్షతాః విదీర్ణాః, తదూరవః తాసాం ఊరవః సక్థీని చ కాశిరే విరేజిరే ॥ రతికాలే ప్రియాపహృతవసనాః సనఖక్షతాః వధూనాం ఊరవః తదూరవశ్చ కాశిర ఇతి తాత్పర్యమ్॥

౫౯॥శ్లో॥ఇహ మణితారావలయశ్రితే ఇవ నృత్తే కృతావతారావలయః।
అభవంస్తారావలయస్స్వనాని పేతుశ్చ హారతారావలయః॥

వ్యా॥ ఇహేతి॥ పద॥ఇహ_మణితారావలయశ్రితే-ఇవ-నృత్తే-కృతావతారాః-వలయః-అభవన్-తారాః-వలయస్స్వనాః-ని పేతుః-చ-హారతారావలయః॥అన్వ॥ఇహ మణితారావలయశ్రితే నృత్తే వలయః కృతావతారా ఇవాభవన్-వలయస్స్వనాః తారాః అభవన్-హారతారావలయశ్చ నిపేతుః॥అర్థః॥ ఇహ అవసరే మణితారావలయశ్రితే- మణితారావః రతికూజితశబ్దః స ఏవ వలయః వాద్యలయః తేన శ్రితే మణితధ్వని వాద్యలయయుతే - నృత్తే అస్మిన్ సురతవ్యాపారే అంగవిక్షేపణాదిభిః నృత్తసామ్యాత్ సురతమేవ నృత్తమిత్యుచ్యతే వలయః త్రివలిభంగాః కృతావతారాః ఇవ సురతవ్యాపారేణ ప్రతిక్షణం నమితేషూదరేషు తదనుసారేణైవ వలయః విసర్పాశ్చోత్పన్నాశ్చాభవన్- అథవా కృతః అవతారః నైస్తైః కృతావతారాః రంగావతారిణః నృత్తస్యాద్రష్టార ఇత్యర్థః-వలయస్స్వనాః కటకధ్వనయః తారాః ఉచ్చతరాః అభవన్-హారతారావలయః హార ఏవ తారావలయః నక్షత్రస్రజాయః అంగనానాం కంఠాదిషు విద్యమానాః హారావల్య ఇత్యర్థః ని పేతుః పతితాః ప్రియతమవత్ప్రసీతి శేషః ॥ అస్మిన్నపి వ్యాస్యాయప్రవృత్తే మణితశబ్దసహితవాద్యలయః నృత్తః ఇవాభవత్ కంకణస్వనాశ్చ అభవన్ త్రుట్యద్గుణాహారా మౌక్తికగణాశ్చ కాంతోరసి నిపేతురితి తాత్పర్యమ్॥

౬౦॥శ్లో॥ సాశంకామాయాసీత్కృతిసీమ్నైమి నళస్య కామాయాత్।
కామనికామాయాసీద్ధ్యుతింతదిష్టాం స చాధికా మాయాసీత్॥

వ్యా॥ సేతి॥పద॥ సా- అశంకా- అమాయా- సీత్కృతిస్థైమీ- నళస్య-కామాయ-ఆసీత్-కామనికామాయాసీ-ద్యుతిం-తదిష్టాం-సః-చ-అధికాం-ఆయాసీత్॥అన్వ॥అశంకా అమాయా సీత్కృతిసీమాభైమీ నళస్య కామాయ ఆసీత్ కామనికామాయాసీః స అధికాం తదిష్టాం ద్యుతిం ఆయాసీత్॥ అర్థః॥ అశంకా-శంకారహితా-అమాయా వంచనారహితా సీత్కృతినీ నిష్ఠురసుర

తద్వ్యాపారే మసీతాకారవతీ సా భైమీ భీమపుత్రీ-నళస్య రాజ్ఞః కామాయ అభీష్టసిద్ధయే-ఆసీత్ బభూవ-కామయని కామయాసీ కామని కామం కామశాస్త్రే అంతస్మిన్ ఆయాసీ పరిచయవాన్ అథవా- కామేన నికామం అత్యంతం ఆయాసవాన్ శ్రమవాన్-సదనళశ్చ-అధికాంతదిష్టాంతస్యా అభిమతాం ద్యుతిం కాంతిం క్రీడాం వా ఆయాసీత్ ప్రాప్తవాన్- యా ప్రాపణ ఇత్యస్మాల్లిజ్ కపటరహితా సురతవ్యాపారేణ సీతాకారవతీ దమయంతీ నళస్యాభిమత కారిణీ బభూవ కామశస్త్రవిన్నళశ్చ తస్య అభిమతో బభూవేతి తాత్పర్యమ్||

౬౧||శ్లో|| తయాదభ్రధీరమాయయా ముదామనారమాయయా।
నళో విహారమాయయావధఃకృతారమాయయా||

వ్యా||తసయేతి||పద||తయా-అదభ్ర ధీః-అమాయయా-ముదాం- అనారమాయయా-నళః-విహారం-ఆయయౌ- అధఃకృతా-రమా-యయా|| అన్వ|| యా ముదామనారమాయ భవతి యయా రమా అధః కృతా అదభ్రధీః నళః అమాయయా తయా సహ విహారం ఆయయౌ || అర్థః || యా దమయంతీ ముదాం హర్షాణాం-అనారమాయ అవిరామాయ భవతి-యయా దమయంత్యా రమా లక్ష్మీః అధఃకృతా తిరస్కృతా అదభ్రధీః స్నిగ్ధబుద్ధిః- నళః రాజా అమాయయా మాయారహితయా-తయా దమయంత్యా సహ విహారం క్రీడాం ఆయయౌ ప్రాప్తవాన్ తస్మిన్ సమయే స్నిగ్ధబుద్ధిర్నళః స్వకాంత్యా అధరీకృత శ్రియా అత్యంత హర్షం కుర్వంత్యా దమయంత్యా సహ విజహారేతి తాత్పర్యమ్||

౬౨||శ్లో||ఇతి నానామాయానాం నళః కలిభువాం బలేన నానామాయానాం
వ్యసనానామాయానాం నిధిరరమత రాజ్యజన్మనామాయానామ్||

వ్యా|| ఇతీతి|| పద||ఇతి-నానామాయానాం- నళః- కలిభువాం- బలేన-నామ- అయానాం-వ్యసనానాం ఆయానాత్-నిధిః-అరమత-రాజ్యజన్మనాం ఆయానాం||అన్వ||రాజ్యజన్మనాం ఆయానాం నిధిః నళః కలిభువాం నానామాయానాం వ్యసనానామాయాత్ అయానాం బలేన అరమత నామ || అర్థః|| రాజ్యజన్మనాం రాజ్యోద్భూతానాం ఆయానాం అర్థాయతీనాం-నిధీయతే స్మిన్నితి నిధిః స్థానభూతః నళః కలిభువాం కలేరుద్భూతానాం కలినా కృతానామిత్యర్థః-నానామాయానాం నానావిధవంచనానాం వ్యసనానాం క్లేశానాం ఆయానాత్_ అప్రాప్తేః అయానా|| ని|| అయశ్శుభావహో విధి రిత్యమరః-

భాగ్యానామితియావత్ బలేనఅతిశయేనఇతిఉక్తప్రకారేణఅరమతవ్యాహార న్నామ ॥ అథాఽయతీనాంనిధిఃనళోభాగ్యబలేనకలేరాప్రాప్తేః ఏవమర మతేతితాత్పర్యమ్॥

౬౩॥శ్లో॥ స్వయంవరాదనంతరంమహీమహీమహీనధీః।
రరక్షనైషధస్తదారరాజరాజరాజరాః॥

వ్యా॥ స్వయంవరాదితి॥పద॥స్వయంవరాత్ - అనంతరం-మహీంమహీం-అహీనధీః-రరక్ష-నైషధః-తదా-రరాజ-రాజరాజరాః॥అన్వ॥ తదాస్వయంవరాదనంతరంమహీంఅహీనధీఃనైషధఃమహీంరరక్ష-రాజరాజరాఃసరాజ॥ అర్థః॥తదాతస్మిన్కాలేస్వయంవరాదనంతరంస్వయంవరాత్పశ్చాత్ మహీమహీః,ఉత్సవః,సోస్యాస్తీతి,మహీ,అహీనధీః,విశాలబుద్ధిఃనైషధో,నళః॥మహీంభూమిం-రరక్షజుగోప-రాజరాజరాఃజరాజఃకుబేరః తస్యేవరాః ధనంయస్యసఃరాజరాజరాః-రాజరాజోఽథనాధిపః-అర్థైర్విభవా అపీత్యమరః-రరాజశుశుభే ॥ కుబేరసదృశవిభవోనళఃస్వయం వరానంతరం నిర్వ్యత్సవోభూత్వామహీంపాలయన్నరాజేతితాత్పర్యమ్॥

ఇతిసుబోధినీటీకాసహితే కాళిదాసకృతౌ నళోదయే
ద్వితీయ ఆశ్వాసః

శ్రీరస్తు.
నళోదయేతృతీయాశ్వాస ప్రారంభః

౧॥శ్లో॥అథసురవృషభాస్స్వరతఃప్రేక్ష్యకలింప్రస్థితామహోద్భాస్వరతః।
యఃకృతిషుశుభాస్వరతఃపప్రచ్ఛుస్తద్గతింఘనవిభాస్స్వరతః॥

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-సురవృషభాః-స్వః- అతఃప్రేక్ష్య- కలిం-ప్రస్థితాః-మహాత్-భాస్వరతః-యః-కృతిషు-శుభాసు- అరతఃపప్రచ్ఛుః- తద్గతిం- ఘనవిభాః స్వరతః॥అన్వయః॥ అథఅతఃభాస్వరతఃమహాత్ స్వఃప్రతిప్రస్థితాఃస్వరతఃఘననిభాఃసురవృషభాఃకలింప్రేక్ష్యతద్గతింపప్రచ్ఛుఃయఃశుభాసుకృతిషుఅరతః॥అర్థః॥అథఅనంతరం-అతఃఅస్మాత్ భాస్వరతఃభాసమానాత్ మహాత్ స్వయంవరోత్సవాత్ స్వః స్వర్గం ప్రతిప్రస్థితాఃప్రచలితాఃస్వరతః స్వరేణఘననిభాః మేఘసదృశాః సురవృషభాఃదేవశ్రేష్ఠాః-

స్యుస్తత్రపదేవ్యాఘ్రపుంగవషణ్ఢకుంజరాః । సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరాఇత్యమరః- కలింకప్రష్టుముపంప్రేక్ష్య దృష్ట్వాతద్గతిం కలిగమనంప్రపచ్ఛుః పృష్టవంతః యః కలిఃశుభాసుశోభనాసుకృతిషుకృత్యేషుఅరతఃవిరక్తః॥ స్వయంవరోత్సవందృష్ట్వాస్వర్గంప్రతిప్రస్థితా దేవశ్రేష్ఠాః మధ్యేమార్గణం శుభకర్మణసుసవణాపరిత్యక్తం కలిందృష్ట్వాతద్గమనకారణంపప్రచ్ఛురితితాత్పర్యమ్ ॥

౨॥ శ్లో॥ యశసామాయామితయాహృతశ్రియాభీమదుహితృ

మాయామితయా । తదధిగమాయామితయాస్పృహాయా

ద్యమనుష్యలోకమాయామితయా ॥

వ్యా॥ యశసామితి॥ పద॥ యశసాం- ఆయామితయా_హృతః-శ్రియా-భీమదుహితృమాయాం-ఇతయా- తదధిగమాయ_ అమితయా-స్పృహాయా అద్య-మనుష్యలోకం- అయామి-తయా ॥అన్వ॥ యశసామాయామితయా భీమదుహితృమాయామిత యాశ్రియాహృతః తదధిగమాయఅమితయాత యాస్పృహాయాఅద్యమనుష్యలోకమాయామి॥అర్థః॥ దేవైఃపృష్టఃకలిరాహ యశసాందమయంతీసంభూతానాంకీర్తీనాం- ఆయామితయాఆయామో విస్తారఃసోస్యాస్తీత్యా యామీతస్యభావస్తత్తాతయాదైర్ఘ్యేణవత్తయాభీమదుహితృమాయాం భీమదుహితేతి వ్యాజంఇతయా ప్రాప్తయాశ్రియాల క్ష్మ్యాహృతఃఆహృతచిత్తఃఅహం-తదధిగమాయదమయంతీరూపలక్ష్మీప్రాప్తయే- అమితయాప్రభూతయా తయాస్పృహయావాంఛయా - అద్య ఇదానీం- మనుష్యలోకంభూలోకం-ఆయామిగచ్ఛామి ॥ దమయంతీరూప సంభూతానాంయశసామాధిక్యేనహృతోభూత్వాతత్ప్రాప్తయేప్రాజ్య యాస్పృహాయాఅద్యమనుష్యలోకంగచ్ఛామీతికలిరువాచేతితాత్పర్యమ్॥

3॥ శ్లో॥ ఇతివికలోమాయాయా స్తదుక్తఊచేజనోమలోమాయాయాః।

శుభశీలోమాయాయాస్థితోనళోస్యావరోనులోమాయాయాః

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ఇతి- వికలఃమాయాయాః-తదుక్తః- ఊచే-జనః-అమలః-మా-యాయాః- శుభశీలా- ఉమాయాః-యా- స్థితః-నళఃఅస్యాఃవరః_ అనులోమాయాయాః ॥అన్వ॥ఇతితదుక్తోమాయాయావికలఃఅమలోజనఃమా యాయాఇత్యూచే- యాఉమాయాఅపిశుభశీలా- అనులోమాయాయాఃత స్యాఃనళఃవరఃస్థితః ॥అర్థః॥ ఇతిపూర్వోక్తప్రకారేణ,తదుక్తఃతేనకలినా,

ఉక్తః-భాషితః మాయామాయాఃప్రపంచనాయాఃవికలః హీనఃమాయాహీన ఇతి యావత్- అమలఃజన్మజరామరణాదిమలరహితః_జనః దేవగణఃకలింమా యాయాఃమాంగచ్ఛేః-ఇతిఊచేఅకథయత్- యాదమయంతీ- ఉమాయాఃపా ర్వత్యాఅపి శుభశీలాశుభాచారా- అనులోమాయాయాః అనులోమఅను కూలఃఅయఃశుభావహోవిధిః యస్యాఃతస్యాః అనుకూలేష్ట దేవతాయా ఇతియావత్_అస్యాఃదమయంత్యాఃనళఃనైషధఃవరఃస్థితఃసంవృత్తః॥కలినా ఇత్యుక్తాఅమల స్వభావాదేవాస్తంకలిమేవమూచుః- పార్వత్యాఃఅప్యు త్కృష్టాచారాయాఅనుకూలేష్ట దేవతాయాదమయంత్యాఃనళః పతిరభూ త్ తస్మాత్ త్వంమాగచ్ఛేతిఊచురితి తాత్పర్యమ్ ॥

౮॥ శ్లో॥ వచ ఇతివస్వాదిభ్యఃశ్రుత్వాకలిరుత్సవాశవస్వాదిభ్యః ।

మఖసర్వస్వాదిభ్యఃచుకోపదోషాత్సమదభువస్స్వాదిభ్యః ॥

వ్యా॥ వచఇతి॥ పద॥ వచః-ఇతి-వస్వాదిభ్యః-శ్రుత్వా- కలిః- ఉత్సవాస వస్వాదిభ్యః-మఖసర్వస్వాదభ్యః- చుకోప- దోషాత్-సః-మదభువః-స్వాత్ ఇభ్యః ॥అన్వయః॥ సకలిః- ఉత్సవాసవస్వాదిభ్యఃమఖసర్వస్వాదిభ్యోవస్వా దిభ్యః- ఇతివచః శ్రుత్వామదభువఃస్వాత్ దోషాత్-ఇభ్యస్సన్ చుకోప॥అర్థ॥ సకలిః- ఉత్సవాసవస్వాదిభ్యః- ఉత్సవఃదమయంతీస్వయంవరఏవఆసవఃమ ధుతదాస్వాదితవద్భ్యః అనుభూతదమయంతీ స్వయంవరోత్సవేభ్యఇత్య ర్థః- మఖసర్వస్వాదిభ్యః మఖేషుయాగేషుసర్వస్వం హవిర్భాగంభోక్తుం శీలంయేషాంతే ఖసర్వస్వాదినః- తాచ్ఛీలికోణినిః తేభ్యఃవస్వాదిభ్యఃఅష్ట వసుప్రభృతిభ్యఃదేవేభ్యః ఇతిఉక్తప్రకారంవచః వచనంశ్రుత్వామదభువః మదోదర్పః తేనసంజాతాత్- స్వాత్ స్వకీయాత్ దోషాత్ పరాభిభవోత్క- ర్షాత్- ఇభ్యఃఆత్మస్సన్ చుకోపక్రుద్ధోభూత్ ॥ కలిరుత్సవాదాగతేభ్యో దేవేభ్యఃదమయంత్యానళోవృతఇతివచశ్శ్రుత్వాచుకోపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౫॥ శ్లో॥ ప్రబలతమానబలతయాసంయోజ్యనశేసురోత్తమానబలతయా ।

తేనామానబలతయాతరుణేసతయాస్యతాంనమానబలతయా ॥

వ్యా॥ ప్రబలతమానితి॥పద॥ప్రబలతమాన్-అబలతయా- సంయోజ్యన- శే-సురోత్తమాన్-అబలత-యా- తేన-అమా- నబలతయా- తరుణ్యా-ఇవ-త యా-అస్యతాం-న-మానబలతయా॥అ॥ యాప్రబలతమాన్ సురోత్తమాన్

అబలతయాసంయోజ్యనళే అవలత- మానబలతయాతయా తేనామానవ లతయాతరుణేవనాస్యతాం ॥ అర్థః ॥ యాదమయంతీప్రబలతమాన్ అతీవ ప్రబలాన్ సురోత్తమాన్ దేవశ్రేష్ఠాన్ అబలతయాసంయోజ్యఇమేఅబలా ఇతి-యుష్మాన్ దార్బల్యేనయోజయిత్వాఅబలాన్ మత్వేత్యర్థః- అథవావ జయోఃరలయోశ్చాభేదఃఅవరతయావరోనభవతీత్యవరః సత్యభావస్తత్తా తయాఅవరతయాఏతేవరానభవంతీతిమత్వావా- నళేరాజ్ఞి-అవలతఅవత్య నళంప్రాప్తవతీత్యర్థః మానబలతయా మానవరతయా దేవేష్వనమానం కృత్వామనుష్యసక్తయాతయాదమయంత్యాతేనామానళేనసహ॥ని॥అమా సహాసమంసార్థకమితిహలాయుధః-నవలతయాతరుణ్యావీరుధా-తరుణేవవృ క్షేణేవ- నాస్యతాంనస్థీయతాం॥సురోత్తమాన్సంత్యజ్యమానుషంనళంప్రా ప్తాంతాందమయంతీంఘటితినళవియుక్తాంకరిష్యామీతికలిరువాచేతితాత్ప ౬॥ మూ॥ ఇతిబలవానంతరతః కలింత్రిజగదశ్నువానంతరతః ।

అపహితవానంతరతస్తద్వృద్ధిషునళస్యవివిశివానంతరతః॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ఇతిబలవాన్-అంతరతః-కలిం-త్రిజగత్-అశ్నువానం తరతః-అపహితవాన్-అంతరతః-తద్వృద్ధిషు-నళస్య-వివిశివాన్-అంతఃఅ తః ॥అన్వ॥ త్రిజగత్ అశ్నువానంకలింతరతర్కః నళస్యఅంతరతః బలవాన్ ఇతిఅ పహితవానితియత్ అతః అంతరతఃతద్వృద్ధిషుఅంతఃవివిశివాన్ ॥అర్థః॥త్రిజ గదశ్నువానం త్రైలోక్యంవ్యాప్నువంతంకలికలింపురుషం-తరతః అతికాన్తి మతః నళస్యఆచారయుక్తస్యేతియావత్- అంతరతః అంతేఅవసానేరతఃన ళస్యవినాశకరణోద్యుక్తఇత్యర్థః బలవాన్ బలికలిఃఇతిఉక్తప్రకారం- అ పహితవాన్ రంధాన్వేషణతత్పరఇతియత్- అతః హేతోః । అంతరతఇతి ల్యబ్లోపేపంచమీ అంతరం ప్రాస్యరంధ్రంబుద్ధ్వా- తద్వృద్ధిషుతస్యనళ స్యవృద్ధిషు రాజ్యాదివిభవేషుఅంతః మధ్యేవివిశివాన్ప్రవిష్టోభూత్ ॥ఇతిబల వానంతరతఃకలిఃకైలాసజ్జగాదవానంతరతఇతిపాఠాంతరం-తస్మిన్ పక్షేవా సంవసనంయూనాం ॥కలిర్దమయంతీంనళవిరహితాంనళంచదమయంత్యారా జ్యశ్రియాచవియుక్తంకరోమీతిప్రతిజ్ఞాయనళసంపద్వినాశాయఉద్యుక్తో భూదితితాత్పర్యమ్ ॥

౭॥ శ్లో॥ సోథసదారోదరతఃపుష్కరవిజితోనళస్సదారోదరతః ॥

వ్యాజాద్దానోదరతఃస్వపురాన్నిర్యాతవానుదారోదరతః ॥

వ్యా॥ ఏవం హి మహాభారతే శ్రూయతే। పుష్కర ఇతి అక్షహృదయజ్ఞః కశ్చిద్రాజా- తంనళేన ద్యూతం కర్తుం కలిః ప్రేరితవాన్- సోప్యాగత్యాకలిబలాత్ ద్యూతవ్యాజేన తదీయం మండలం సనగరం ఆత్మసాత్కృత్య నళమపి డిగాయ- తస్మాత్ భీతో దమయంత్యా సహ దేశాంతరం గతవానితి తదాహ స ఇత్యనేన ॥ పద ॥ సః- అథ- సదారః- పుష్కరవిజితః నళః- సదారోదరతః_ వ్యాజాత్- దారోదరతః స్వపురాత్- నిర్యాతవాన్-ఉదారోదరతః ॥అన్వ॥అథ దారోదరతః వ్యాజాత్ పుష్కరవిజితః సదారోదరతః సదారః స నళః దరతః ఉదారోదరతః స్వపురాత్ నిర్యాతవాన్ ॥అర్థః॥అథ కలిప్రవేశానంతరం ద్వారోదరతః-దరోదరం ద్యూతం తత్సంబంధీ దారోదరః-తస్మాత్ దారోదరతః ద్యూతసంభవాదితి యావత్ - వ్యాజాత్ కపటాత్ పుష్కరవిజితః పుష్కర నామ్నా కలిప్రేరితేన రాజ్ఞాచ్ఛలేన విజితః అతఏవ సదారోదరతః సర్వదారోదన సక్తః నిషాదయుక్త ఇతి యావత్-సదారః దమయంతీసహితః స నళః దరతః భయేన ఉదారం విశాలం ఉదరం మధ్యం యస్య తస్మాత్ స్వపురాత్ స్వనగరాన్నిర్యాతవాన్॥ సి॥ఉదారోదాత్మమహాతోరిత్యమరః॥పుష్కర నామ్నా కేనచిద్రాజ్ఞా ద్యూతేన విజితో నళః సదారః భీతో దమయంతీసహిత ఏవ భయాత్ స్వనగరం విహాయ దేశాంతరం ప్రతిజగామేతి తాత్పర్యం॥ శ్లో॥ అసమానా నాహారి స్సైనం శబ్దాంశ్చ కిమమునా నాహారి ।

అపి తేనానాహారి భ్రాంతం భూషణమపాస్య నానాహారి ॥

వ్యా॥ అసమానానితి॥పద॥అసమానాన్-ఆహ-అరిః-స్మ-ఏనం-శబ్దాన్ చ కిం అమునా- న-అహారి- అపి- తేన-అనాహారి- భ్రాంతం భూషణం అపాస్య-నానా హారి॥అన్వ॥అరిః ఏనం అసమానాన్ శబ్దాంశ్చాహస్మ-అమునా కిం నాహారి- తేనాపి నానాహారి భూషణమపాస్య అనాహారి యథా తథా భ్రాంతం॥అ అరిః పుష్కరః ఏనం నళం ఆసమానాన్ అసదృశాన్ శబ్దాంశ్చ పరుషవాక్యాని చ ఆహస్మ ఉక్తవాన్- బ్రూహిద్విక మకః- అమునా పుష్కరేణ కిం నళసంబంధి కిం వస్తు- నాహారి న హృతం నళస్య సర్వం వస్తు పుష్కరేణ హృతమేవేత్యర్థః- తేనాపి నళేనాపి నానా బహువిధం హారి మనోజ్ఞం భూషణం హారకుండల మకుటాదికం అపాస్య త్యక్త్వా అనాహారి ఆహారరహితం యథా తథా భ్రాంతం పరిభ్రాంతం॥ పుష్కరః అప్రియవచనాన్యుక్త్వా నళస్య సర్వస్వం హృత్వా నళోపి భూషణాని పరిత్యజ్య నిరాహారో భూత్వా బభ్రామేతి తాత్ప।

౯॥ శ్లో॥ శుచమకరోదన్యస్యభ్రమన్నళఃపథిపదంసరోదంన్యస్య ।
నచపునరోదన్యస్య త్రాణాయాభూత్పురంపరోదన్యస్య ॥

వ్యా॥ శుచమితి॥ పద॥ శుచం-అకరోత్-అన్యస్య-భ్రమన్-నళః-పథి-పదం-సరోదం-న్యస్య-న-చ-పునః- ఓదని-అస్య- త్రాణాయ-అభూత్ పురం-పరోదన్యస్య ॥అన్వ॥ పథిసరోదంపదంన్యస్య భ్రమన్నళః అన్యస్యశుచమకరోత్- పునఃఓదనిపురంచపరోదన్యస్య అస్యత్రాణాయనాభూత్ ॥అర్థ॥పథిమార్గే సరోదంరోదనసహితంపదంపాదవిక్షేపంన్యస్యనిధాయభ్రమన్ పరిభ్రమన్ నళోరాజా అన్యస్యయస్యకస్యచిత్ ద్రష్టుః శుచంశోకంఅకరోత్పునఃపశ్చాత్ ఓదనిఓదనయుక్తంధనధాన్యసమృద్ధమిత్యర్థః- పురంపత్తనంచపరోదన్యస్యపరాభూయసీ ఉదన్యాపిపాసాయస్యతస్య అస్యనళస్యత్రాణాయరక్షణాయనాభూత్ ॥ అనుపమవిభవోప్యేనలః ఏవమభూన్నామేతిద్రష్టుః పురుషస్యవ్యథాంచకార- తథాపరిభ్రమతః పిపాసోఃనళస్యపురమపిరక్షణాయనాలమభతదితితాత్పర్యమ్ ॥

౧౦॥ శ్లో॥ నాశ్యరమానావాసస్తస్యఖగాజహ్రురర్థ్యమానావాసః ।
అపిమదమానావాసస్వారోషజలధింతరన్ క్షమానావాసః ॥

వ్యా॥ నేతి॥ పద॥ న-అస్య-రమా-న-ఆవాసః-తస్య- ఖగాః- జహ్రుః-అర్థ్యమానాః-వాసః అపి-మదమానౌ-ఆస-స్వారోషజలధిం తరన్ క్షమానావాసః ॥అన్వ॥ అస్యరమాన-ఆవాసశ్చన- అర్థ్యమానాఃఖగాఃతస్యవాసో జహ్రుః క్షమానావాస్వారోషజలధింతరన్సః మదమానావప్యాస ॥అర్థః॥ అస్యనళస్య-రమా శ్రీః-న-ఆవాసఃనాసస్థానమపినాసీత్- అర్థ్యమానాఃకలినాగృహీతుం ప్రార్థ్యమానాః క్రీడార్థమాహరేతి దమయంత్యాయాచ్యమానా వాఖగాః పక్షిణఃతస్యనళస్య వాసః వస్త్రంజహ్రుః హృతవంతః క్షమానావాక్షమైవనౌః యానపాత్రంతయా స్వారోషజలధింస్వకోపాబ్ధింతరన్ ఉత్తరన్- క్షమయాస్వరోషంప్రశమయన్నిత్యర్థః-సఃనళఃమదమానౌగర్వాభిమానావప్యాసక్షిప్తవాన్ ॥ ఏకంవాసోవసానమేనమసహమానఃకలిః తదాహరణార్థంక్వచిత్ప్రదేశేదమయంత్యాసహాసీనస్యాస్యపురతః కాంచన సౌవర్ణహంసాన్ దర్శితవాన్- తాన్దృష్ట్వాదమయంతీక్రీడార్థం తద్గ్రహణాయపతిం ప్రార్థితవతీ- సోప్యర్థాయతజ్జిఘృక్షయాస్వవాససాతేషాముపరిరోధానేకృతే తదప్యాహృత్యాదర్శన

సంజగ్ము రితిపౌ రాణికీకథా-ఏవంభ్రష్ట శ్రీకస్యాస్యనళస్యఏక వాసస్యపిఖగ్రా
రపహృతెసతిక్షుధయాదోషన్ని గృహ్యానుదమూనాత త్యాజేతి తాత్పర్యమ్॥
౧౧॥ శ్లో॥ తాపశ తేనవసానౌ ద్రవేదితీమౌనగావృతేనవసానౌ ।
చేలాంతేనవసానౌ చేరతురేకేనపర్వతేనవసానౌ ॥
వ్యా॥ తాపేతి॥ పద॥ తాపశతేన-వసా-నౌ-ద్రవేత్-ఇతి-ఇమౌ-నగా
వృతే-అనవసానౌ-చేలాంతేన-వసానౌ చెరతుః-ఏకేన-పర్వతే-నవసానౌ॥
అన్వ॥ తాపశతేననౌవసాద్రవేత్- ఇతిఅనవసానౌఇమౌఏకేనచేలాంతేనవ
సానౌ సంతౌనగావృతేనవసానౌపర్వతేచేరతుః॥అర్థః॥ ఏవన్నళస్యవాససిప
క్షిరూపేణకలినాహృతేసతినళదమయంతీఏవమకుర్వతాం ॥ తాపశతేనపరి
తాపాధిక్యేన-నౌఅవయోః-వసా-శరీరంసః॥ ॥హృన్మేదస్తువపావసేత్యమ
రః-ద్రవేత్ద్రవతు-ఇతికృత్వాఅనవసానౌనాశరహితౌ- ఇమౌదమయంతిన
ళౌ- ఏకేనచేలాంతేనవస్త్రైకదేశేనవసానౌపరిధానౌసంతౌనగావృతేవృక్ష
యుతేనవసానౌవిచిత్రప్రస్థేపర్వతేమహీధరేచేరతుః- అచరతాం ఏవందుః
ఖాభిభూతయోర్నౌ మరణం శ్రేయఇతిమత్వా యత్రకుత్రాప్యవసానమల
బ్ధ్వాకస్మింశ్చిత్పర్వతేచేరతురితితాత్పర్యమ్ ॥
౧౨॥ శ్లో॥ తద్వాసస్స్వాపాయాన్నీ తిరమూమితిచవిపదిసస్స్వాపామ్ ।
నిజవాససస్స్వపాయాన్నికృత్య తామముచవిహాచసస్స్వాపాయామ్॥
వ్యా॥తదితి॥పద॥తద్వాసః-స్వా-పా-యాత్-నీతిః-అమూం-ఇతి-చ-విపది-సః
స్వాపాయాం_ నిజవాససస్స్వపాయాత్- నికృత్య- తాం- అముచత్-ఇహా-
చ- సస్వాపాయాం ॥అన్వ॥ విపదిస్వానీతిః స్వాపాయాంఅమూంపాయా
త్- ఇతిఇహాసస్వాపాయాం నిజవాససస్స్వయాత్ తద్వాసః నికృత్యతామ
ముచత్ ॥అర్థః॥విపదిఆపదిస్వాస్వకీయానీతిఃనయః_స్వాపాయాంస్వస్మాదప
గతఃఅయఃయస్యాః తాంఅపగతదైవానుకూల్యామిత్యర్థః- అమూందమ
యంతింపాయాత్ రక్షేదితికృత్వాసఃనళః ఇహాఞ్చైమ్యాం- సస్వాపాయాం
నిద్రితాయాంసత్యాం-నిజవాససస్స్వపాయాత్-ఆత్మీయవసనరూపధననా
శాత్- తద్వాసఃతస్యాఃవస్త్రంనికృత్యద్విధాకృత్యతాందమయంతీం- అము
చత్-అత్యజత్ ॥ ఆపదిపాపిష్ఠాయాంఅముమాత్మీయానీతిః పాయాత్ ఇతి
దమయంతివాసోర్ధంనికృత్యతాముక్త్వాయత్రకుత్రవాగతఇతి తాత్పర్యమ్
౧౩॥శ్లో॥ బభ్రామనస్తేనభ్రమణేకలినావిధూయమానస్తేన ।

సహి రిపుమానస్తేనస్స్వభాగ్యదోషాః క్వసమహిమానస్తేన ॥

వ్యా॥ బభ్రామేతి॥ పద॥ బభ్రామ- అనస్తేన- శ్రమేణకలినా- విధూయ మానః తేన-సః-హి- రిపుమానస్తేనః- స్వభాగ్యదోషాః-క్వ-సమహిమానః తే- న॥ అన్వ॥తేనకలినావిధూయమానఃరిపుమానస్తేనస్సనళః అనస్తేనశ్రమే ణఉపలక్షితస్సన్ బభ్రామ- తథాహి- తేస్వభాగ్యదోషాః క్వసమహిమా నోనభవంతి ॥అర్థః తేనకలినా-విధూయమానఃప్రభ్రశ్యమానః-రిపుమానస్తే నః శత్రుగర్వచోరః- సనళః అనస్తేనఅముక్తేనశ్రమేణశ్రాంత్యాఉపలక్షిత స్సన్- బభ్రామఅచరత్ తథాహితేస్వభాగ్యదోషాః ఆత్మీయభాగ్యవిపర్యా సాఃక్వకుత్రదేశే- సమహిమానః సప్రభావాఃనభవంతి ॥తేనకలినాత్యంతక్లి శ్యమానోభూత్వా వనేభ్రమన్నళోపి స్వభాగ్య విపర్యయాదీదృశందు శాంప్రాప్తవానితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౪॥ శ్లో॥ మృగకులమారసదావిశ్రమమభితాంతురోమిమారసదావి ॥
స్ఫుటతతమారసదావిస్తృతానగాయత్రవిపినమారసదావి ॥

వ్యా॥ మృగేతి॥ పద॥ మృగకులం-ఆరసత్- అవిశ్రమం-అభితాపాతు రః-మమార-సదా-అవి-స్ఫుటితతమాః-రసదాః-విస్తృతాః-నగాఃయత్రవి పినం- ఆర-సః దావి ॥అన్వయః॥యత్రఆరసత్ మృగకులంసదామమార-రస దాః విస్తృతానగాఃస్ఫుటితతమాః- దావిఅవితత్ విపినం అభితాపాతురః సనళఃఅవిశ్రమంయథాతథాఆర ॥అర్థః॥ యత్రయస్మిన్ ఆరసత్ ఆర్తిశ బ్దంకుర్వత్ మృగకులంమృగసమూహః సదామమార-రసదాఃరసప్రదాఃవి ర్యాసదావావిస్తృతాః విశాలాఃనగాః వృక్షాఃస్ఫుటితతమాః అత్యంతంవి దీర్ణాః- దావివనాగ్నిసహితంఅవిపక్షిరహితంతద్విపినంఅరణ్యంఅభితాపా తురఃసంతాపాతురఃసనళః- అవిశ్రమంఅవిర్యాతశ్రమం యథాతథాఆర ప్రాప॥ అధికతప్తస్సనళః దవాగ్నినాదహ్యామానంకంచిద్వనదేశంప్రాప్త వానితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౫॥ శ్లో॥ శోకభరోదస్తేనశ్రుతోత్రచనళాద్రవేతిరోదస్తేన।
ద్రుతిమకరోదస్తేనస్వయమిత్యాచాభయంపురోదస్తేన ॥

వ్యా॥ శోకేతి॥పద॥శోకభరోదస్తేన-శ్రుతః-అత్ర-చ-నళ-ఆద్రవ-ఇతి-రోదః తేన-ద్రుతింఅకరోత్- అస్తేనః-స్వయం-ఇతి- ఊచే- భయం-పురః-అదః- తే న॥ అన్వయః॥ శోకభరోదస్తేనతేనఅత్ర హేనలఆద్రవేతిరోదఃశ్రుతః- అస్తే

నఃసఃస్వయం[ద్రుతిమకరోత్ తేఽదఃభయంనేతిపురఃఉచే॥అర్థః॥అశీత్యాగం
తుమసమర్థః కార్కోటకాఖ్యో నాగఃదూరేనలందృష్ట్వా ఆహూతవాన్- న
ళోపితత్రధావన్నగ్రతః స్థిత్వా ప్రత్యాహ ॥ శోకభరోదస్తేనశోకభరేశో
కాధిక్యే- ఉదస్తేన క్షిప్తేన శోకరసమగ్నేనేత్యర్థః తేనన శేనఅత్రదహ్యమానే
వనే హేనల-అద్రవఆగచ్ఛ ఇతిరోదః రోదనంశ్రుతః శుశ్రువెఅస్తేనః అచో
రఃఅకృత్రిమఇతియావత్- అస్తేనఃకాంత్యాతిరస్కృతసూర్యోవాసః నలః
స్వయంద్రుతింశీఘ్రగమనమకరోత్ తేతవఅదః ఇదంభయంభీతిః నఇతిపు
రఃఅగ్రతఉచేఉక్తవాంశ్చ॥అధికశోకోనలఃఆగచ్ఛేతిశబ్దంశ్రుత్వాస్వయం
తత్రగత్వాతవభయంమాస్త్విత్యువాచేతి తాత్పర్యమ్॥

౧౬॥ శ్లో॥ క్వభవాన్నంత్వస్యత్వాపదమిత్యాశ్రయోఽనృశంసత్వస్య ।
తం దేశంసత్వస్యప్రాపనలస్త్వరోభృశంసత్వస్య ॥

వ్యా॥ క్వేతి॥పద॥క్వ-భవాన్-శంసతు-అస్యతు-ఆపదం-ఇతి-ఆశ్రయః-అనృ
శంసత్వస్య-తం- దేశంసత్వస్య- ప్రాప-నలః-సత్వరః-భృశం-సః-తు-అస్య॥
అన్వ॥ భవాన్క్వశంతు-ఆపదమస్యతు-ఇతి- అనృశంసత్వస్యాశ్రయఃసనలః
స్తుభృశంసత్వరస్సన్ అస్యసత్వస్యతందేశంప్రాప॥అర్థః॥ భవాన్క్వకుత్రస్థి
తోభవాన్ శంసతుబ్రవీతుఆపదంఆత్మనోవిపత్తింఅస్యతుత్యజతుఇతిఏవము
క్త్వాఅనృశంసత్వస్యనృశంసఃక్రూరకర్మకృత్-తద్భిన్నః అనృశంసఃదయావా
నిత్యర్థః-తస్యభావఃఅనృశంసత్వంతస్య-ఆశ్రయః స్థానభూతఃసనలస్తుభృశం
అత్యర్థంసత్వరఃవేగయుక్తస్సన్ అస్యదహ్యమానస్య-సత్వస్యప్రాణినఃతం
దేశంప్రాపప్రాప్తవాన్ ॥అధికదయాయుక్తస్సనలోభయంత్యజేతివదన్త
స్యాజగరస్యసమీపంప్రాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౭॥ శ్లో॥ అథపవనాశమయంతంక్వాపిదవాగ్నౌదదర్శనాశమయంతమ్।
స్వబలేనాశమయంతంరుజమజిఘృక్షుశ్చపునరనాశమయంతమ్॥

వ్యా॥అథేతి॥పద॥అథ-పవనాశం-అయంత్రం-క్వ-అపి-దవాగ్నౌ-దదర్శ-
నాశం-అయంతం-స్వలేన-అశమయంతం-రుజం- అజిఘృక్షత్-చ- పునః- అ
నాశం-అయంతం ॥అన్వయః॥ అథఅయంక్వాపిదవాగ్నౌనాశమయంతంరు
జంస్వబలేనఅశమయంతం అయంతంపవనాశందదర్శ- పునః అనాశంతమ
జిఘృక్షుశ్చ ॥ అర్థః ॥ అథఅనంతరంఅయంనలః క్వాపిదవాగ్నౌకస్మింశ్చిద్దా
వాగ్నౌనాశంమరణంఅయంతంగచ్ఛంతంరుజంపీడాంస్వబలేనఆత్మశక్త్యై

అశమయంతం పరిహర్తుమసమర్థం- అయంతమితి ఇణ్ గతావిత్యస్మాద్ధాతోః శతృప్రత్యయః అంతాద్ద్వితీయా ఇణోయణితి యణాదేశః నఞ్ సమాసః అయంతం గంతుమసమర్థమిత్యర్థః పవనాశం సర్పం దదర్శ అపశ్యత్ పునః పశ్చాత్ అనాశం నవిద్యతే జీవితాశా యస్య తం అజిఘృక్షచ్చ గృహీతుమైచ్ఛత్ ॥ సనలః కస్మింశ్చిద్దవాగ్నౌ పతితం గంతుమసమర్థం కంచన సర్పం దృష్ట్వా జీవితనాశం హిత్వా మేనం గృహీతుమైచ్ఛదితి తాత్పర్యమ్ ॥

౧౨ ॥ శ్లో॥ సచహృతనాగస్తేనస్వవిషేణవిరూపితోమనాగస్తేన ।
సహితానాగస్తేనప్రోక్తశ్చాత్మాస్తువేదనాగస్తేన ॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః-చ-హృతనాగః- తేన-స్వవిషేణ-విరూపితః-మనాక్-అస్తేన-సహితానాగస్తేన-ప్రోక్తః-చ-ఆత్మా-అస్తు-వేదనాగః- తే-న ॥ అ॥ హృతనాగస్సనలః తేనమనాగస్తేనస్వవిషేణవిరూపితః- సహితానాగస్తేనప్రోక్తశ్చతేఆత్మావేదనాగోనాస్త్వితి ॥ అర్థః॥ హృతనాగః దవాగ్నేరుద్ధృతభుజంగః సనలః తేననాగేనమనాక్ ఈషదస్తేనకించిదుజ్ఝితేనస్వవిషేణ ఆత్మవిషేణ- తేనవిషేణేతికర్తృకరణయోస్తృతీయా-విరూపితః వికలితగాత్రః అభవత్ అపహృతపురాతనమహావిభవమిదానీమీదృశమతికృపణాం దశామాశ్రితమిమం నలం లోకోమాజ్ఞాసీదితిస్వరూపతిరస్కారేణ నాగేనరూపాంతరం ప్రాపిత ఇత్యర్థః- సహితానాగస్తేనఅనాగస్తా అనపరాధతా తయా సహవర్తత ఇతి సహితానాగస్తః తేన-నలకళేబరస్థంకలింవిషాగ్నినా దగ్ధుం దష్టవానితిస్వరక్షణప్రతిక్రియయా కృతోపకారణేత్యర్థః- తేననాగేన ప్రోక్తస్స ఉక్తశ్చ- తేతవ ఆత్మాదేహః- వేదనాగః దుఃఖభాక్ నమాస్తు ॥ కర్కోటకనామానాగః నలస్యోపకారాయ అల్పమేవదష్ట్వా హేనలతవోపకారాయదష్టోసి అనేనదంశనేనతవపీడానభవిష్యతి త్వమస్మాద్విషాదం మాకృథాః- అన్యేషాం నలోయమితిఅజ్ఞానార్థం వికృతిమాపాదిత ఇత్యవోచదితితా

౧౩॥ శ్లో॥ స్యాత్తరసాకల్యంతేవపుర్మమానేనవాససాకల్యంతే ।
మేయశసాకల్యంతేగుణోదయైర్దధతిభూతిసాకల్యంతే ॥

వ్యా॥ స్యాదితి॥ పద॥ స్యాత్- తరసా-కల్యం తేవపుః-మమ-అనేన-వాససా-కల్యం-తే-మే-యశసా-కల్యంతే-గుణోదయైః- దధతి- భూతిసాకల్యం తే ॥ అన్వ॥ తేవపుః అనేనమమవాససాకల్యంతే తరసాకల్యంస్యాత్. మేయశసాకల్యంతే తేగుణోదయైః భూతిసాకల్యందధతి॥ అర్థః॥ సతునాగః నలా

యత్కించిద్వసనంప్రదాయాహ- తేకవనవుః అనేనమమవాససామద్దత్తేనవ
స్త్రేణకల్యంకతేలిపీడాపగమేతరసావేగేన కల్యంనిరామయంస్యాద్భవేత్
॥ వార్తేనిరామయఃకల్యఇత్యమరః- యేపురుషాః- యశసాకీర్త్యా-
కల్యాణశ్రియంతే- తేపురుషాఃగుణోదయైః పరరక్షణసంకటహరణాదిభి
ర్మహద్భిర్గుణవిభవైః కారణైః భూతిసాకల్యం సంపత్సమృద్ధిందధతిపు
ష్ణంతి॥ హేనళఏతద్వస్త్రయుగ్మంగృహాణ- అనేనకలివినాశసమయేతవని
జస్వరూపప్రాప్తిర్భవిష్యతి- యశస్వినాంపురుషాణాంగుణాధిక్యేనలక్ష్మీ
ర్భవత్యేవేతి తాత్పర్యమ్॥

౨౦॥ శ్లో॥ అపిచవినామానేనశ్రయణీయోనర్తుపర్ణనామానేన।
స్వాంగేనామానేనస్యుర్విపదోనహినృణాంక్వనామానేన॥

వ్యా॥అపిచేతి॥ పద॥ అపి-చ-వినా- మానేన- శ్రయణీయః-న- ఋతుప
ర్ణ నామా-అనేన-స్వాంగేన-అమా-న-ఇనః-స్యుః-విపదః-న-హి-నృణాక్వనా
మ-అనేన ॥ అన్వ ॥ అపిచఋతుపర్ణనామాఇనః మానేనవినానేనస్వాంగే
నామానశ్రయణీయః- హేఅనేనఃనృణాంక్వవిపదఃనహిస్యుర్నామ॥అర్థః॥
ఇదమపిపన్నగవాక్యం॥ అపిచకించఋతుపర్ణనామాఋతుపర్ణఇతిప్రసిద్ధః
ఇనఃప్రభుఃమానేనవినాగర్వంత్యక్త్వాఅనేనస్వాంగేనామాఅమునాస్వశరీ
రేణసాధంనశ్రయణీయఇతినఆశ్రయణీయఏవ- హేఅనేనఃపాపరహితనృ
ణాంమనుష్యాణాంమధ్యేక్వకస్మిన్ పురుషేవిపదః ఆపదఃనహిస్యుర్నామ-
నామశబ్దఃప్రసిద్ధౌ-సర్వత్రాపిభవంత్యేవేత్యర్థః ॥ అపాపనళమద్వికృతే
నస్వశరీరేణసార్ధంగర్వంత్యక్త్వా ఋతుపర్ణనామానంరాజానమాశ్రయ
సర్వేషాంమనుష్యాణామాపదస్సులభాభవంత్యేవ- తస్మాత్త్వమతీవఖేద
మ్మాగాఇతితాత్పర్యమ్॥

౨౧॥ శ్లో॥ వ్రజసుఖమాయాహీనశ్రీరిత్యన్తర్హితశ్శమాయాహీనః।
స్నిగ్ధోమాయాహీనస్స్యాజ్జనతాయాఃక్వనోత్తమాయాహీనః

వ్యా॥వ్రజేతి॥ పద॥ వ్రజ-సుఖం-ఆయాహి-ఇనశ్రీః- ఇతి- అంతర్హితః
శమాయః-అహీనః-స్నిగ్ధః-మాయాహీనః-స్యాత్-జనతాయాః-క్వ-న-ఉత్త
మాయాః-హి-ఇనః॥అన్వ॥ఇనశ్రీః,అహీనః- హేనళవ్రజ-సుఖమాయాహి ఇతి
అభిధాయశమాయఅంతర్హితః-హిఉత్తమాయాఃజనతాయాః మాయా
హీనఃఇనఃస్నిగ్ధః,క్వనస్యాత్ ॥అర్థః॥ ఇనశ్రీః ఆదిత్యదీప్తిః అహీనః సర్ప
రాజః హేనళవ్రజగచ్ఛ- సుఖమాయాహిసుఖంప్రాప్నుహిఇతిఅభిధాయ

శమాయశాంత్యై అంతహితః అంతర్ధానంగతః- హియస్తాత్తారణా త్ ఉత్తమాయాః ఉత్కృష్టాయాః జనతాయాః జనసమూహస్య మాయాహీనః అకృత్రిమఃఇనస్సమర్థః స్నిగ్ధస్సుహృత్ క్వకుత్రనస్యాన్న భవేత్సర్వత్రాపిభవేదిత్యర్థః ॥ నాగోనళమేవముక్త్వాగతః ఉత్తమస్యజనస్యస్సర్వత్రాపికపటరహితస్సఖాభవతీతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౨ ॥ శ్లో॥ ప్రీతిరసాదనవనతఃకృత్వా తద్వ్యసనమాత్మసాదనవనతః ।
బహుమాంసాదనవనతఃసోస్మాదృతుపర్ణమాససాదానవనతః

వ్యా॥ ప్రీతిరసాదితి॥పద॥ప్రీతిరసాత్-అనవనతః-కృత్వా-తత్ వసనం ఆత్మసాత్-అనవనతః- బహుమాంసాదనవనతః-సః-అస్మాత్ ఋతుపర్ణం ఆససాద-ఆనవనతః ॥అన్వ॥ ప్రీతిరసాదనవనతస్సఃతద్వ్యసనమాత్మసాత్కృత్వా-అనవనతఃబహుమాంసాదనవనతఃఆస్మాదృతుపర్ణం- ఆనవనతః ఆససాద ॥అర్థః॥ ప్రీతిరసాత్- రసోమనోహర్షవిశేషః ప్రీతిరేవరసఃతస్మాత్ ప్రీతిభావేనేతియావత్-అనవనతఃఅనీచైర్భూతః-ఉద్ధతమనాఇతియావత్-సఃనళః- తద్వ్యసనం నాగదత్తంవస్త్రం-ఆత్మసాత్ స్వాధీనంకృత్వా- అనవనతః అవనంరక్షణంయస్మిన్నాస్తితదనవనంతస్మాత్ అనవనతః- బహుమాంసాదనవనతః బహవోమాంసాదనాః పిశితాశనాః గాత్రసవ్యాఘ్రాదయఃతైఃవన్యతేసంభజ్యతే ఇతిబహుమాంసాదనవనంతస్మాత్ దుష్టమృగయుక్తాదిత్యర్థః-అస్మాత్ వనాత్-వనసంభక్తాదిత్యస్యరూపం-ఋతుపర్ణం ఋతుపర్ణనామానంరాజానం- ఆనవనతఃనవనాత్ స్తోత్రాత్ స్తుతింకుర్వన్నిత్యర్థః ఆససాదప్రాప ॥ సనళఃసర్పదత్తంవస్త్రంప్రతిగృహ్యప్రీత్యాతస్మాద్వనాత్ స్తుతిముఖేనఋతుపర్ణమాశ్రితవానితి తాత్పర్యమ్॥

౨౩॥ శ్లో॥ అకృతమ ఉదాయన్తారంతమనుతసోధ్వనోయదాయస్తారమ్।
ధ్వనిసముదాయన్తారందధతోస్యహయాన్చతంతదాయన్తారం

వ్యా॥అకృతేతి॥పద॥అకృత-ముదా-యం తారం-తం-అమనుత-సః-అధ్వనః-యదా-యన్తారం-ధ్వనిసముదాయం- తారం-దధతః-అస్యహయాః-చ తం-తదా-అయన్త-అరం॥అన్వ॥సఃతంముదాయన్తారంఅకృత-తంయదాఅధ్వనోయన్తారమమనుత-తదాతారంధ్వనిసముదాయందధతఃఅస్యహయాశ్చతంఅరంఅయన్త ॥ అర్థః ॥ సఃఋతుపర్ణః తంనళంముదాప్రీత్యా-యంతారంసారథింఅకృతకృతవాన్ నళస్యాశ్వారోహణ సామర్థ్యేలబ్ధ

ష్ట్వా ఋతుపర్ణో నళం స్వాశ్వానాం యంతారమకరోదిత్యర్థః తం న ళం యదా యస్మిన్ క్షణే అధ్వనో మార్గస్య యన్తారం నియన్తారం అమనుత మేనే-తదా తస్మిన్ కాలే తారం అత్యుచ్చం ధ్వనిసమ్ముదాయం హేమ ఖుర భూషణాదిశబ్దసంచయం దధతః బిభ్రతః- అస్య ఋతుపర్ణస్య హయాః అశ్వాః త-నళం ప్రతి అరం శ్రుతం అయన్త అగచ్ఛన్ ॥ ఋతుపర్ణః ఆశ్రితం నళం సారథ్యే స్థాపయామాస- స నళః తస్యాశ్వర్యమేవ సారథ్యమకరోత్- ఋతుపర్ణో యస్మిన్ క్షణే దీర్ఘతరమధ్వానం గంతుమిచ్ఛతి- తస్మిన్ క్షణే నళస్య అశ్వహృదయవిద్యయా శ్వాస్స్వైరమధ్వానమత్యక్రామన్నితి తాత్పర్యం॥

౩౮॥ శ్లో॥ అథ సహసా దమయన్త్యా సా దమయన్త్యాత్మశర్మ నిద్రాం ముముచే
ధీహీం సాదమయన్త్యా సాదమయం త్యాగమకృత సయదా తస్యాః

వ్యా॥ అథేతి॥ పద॥ అథ-సహసా-సా-దమయంతీ- ఆత్మశర్మ నిద్రా-ముముచే ధీహీం సాదం-అయన్త్యా-సాదం-అయం-త్యాగం-అకృత సః యదా-తస్యాః ॥అన్వ॥ అథ సః అయం యదా తస్యాః త్యాగమకృత-తదా ధీహీం సాదమయం త్యాదమయంత్యా ఆత్మశర్మదమయంతీ సా నిద్రాసహసా ముముచే॥ అర్థః॥ అథ అనంతరం సః అయం నళః యదా యస్మిన్ కాలే తస్యా దమయంత్యాః త్యాగం పరిత్యాగం అకృత అకరోత్-తదా ధీహీం సాదం ధీః బుద్ధిః తస్యాః హీం సాం చ దాతీతి ధీహీం సాదః తం సాదం అవసాదం అయంత్యాః ప్రాప్నువంత్యా దమయంత్యా భైమ్యా ఆత్మశర్మ ఆత్మసుఖం దమయంతీ దమం కరోతీతి దమయంతీ పతిత్యాగాజ్ఞాన హేతుత్వాత్. సా నిద్రా స్వాపః సహసా శీఘ్రం ముముచే త్యక్తా ॥ యదా నళః సుప్తాం దమయంతీం విహాయ గతః తదనంతరమేవ దుఃఖమనుభవంతీ సతీ ప్రబుద్ధేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ సాత్రససాదా రామా సీతేవ త్రాసమాససాదారామా ।
యా ప్రాసాదారామాను పేత్య భర్త్రా రతిం రసాదారామా ॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా-అత్ర-ససాద-రామా-సీతా-ఇవ-త్రాసం-ఆససాద అరామా-యా-ప్రాసాదారామాన్-ఉపేత్య-భర్త్రా-రతిం-రసాత్-ఆరత అమా ॥అన్వ॥ అత్ర ససాదా సా రామా అరామా సీతేవ త్రాసమాససాద- యా భర్త్రా అమా ప్రాసాదారామానుపేత్య రసాత్ రతిమారత॥ అర్థః॥ అత్ర వనే ససాదా దుఃఖసహితా అటవీపరిభ్రమణాత్ అశనాదిరహితత్వాచ్చ అతికృశేతి యావత్-సా రామా దమయంతీ అరామా రామరహితా సీ

తేవజానకీవ త్రాసంభయం—ఆససాదపాప్తవతీ-యాదమయంతీభ తా్రే మాన శేనసహా పా్రసాదా రామాణ్ గృహెబూద్యానాని - ఉపేత్యపాస్య రసాత్ స్నేహేనరతింక్రీడాం అరపాప్తవతి ॥ యాగృహెబూద్యానేషున శేనపాకంవిజహెృసాదమయంతీదండకారణ్యేరా మేణపరిత్యక్తాసి తేవభ యమాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౮॥ శ్లో॥ తత్రపదేవ్యాళీనాం దమయన్త్యాభ్రాన్తమాస్పదేవ్యాళీనాం ।
తరుబృందేవ్యాళీనాంతతిందధానేవనేత్ర దేవ్యాళీనామ్ ॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥ పద॥ తత్ర- పదే-వ్యాళీనాం- దమయంత్యా- భ్రాంతం- అప్ప దే-వ్యాళీనాం- తరుబృందే- వ్యాళీనాం- తతిం- దధానే-వనే- అత్ర- దేవ్యా- అళీనాం ॥అన్వ॥వ్యాళీనాంపదేవ్యాళీనామాస్పదేతరుబృందేవ్యాళీ నాంవ్యాళీనాంతతిందధానేత త్రాత్రవనేదేవ్యాదమయంత్యాభ్రాంతమ్ ॥ అర్థం॥ వ్యాళీనాంవ్యాళో నామదుష్టగజః తస్యస్త్రీవ్యాళీతాసాందుష్టకరిణీ నాంపదెస్థానభూతే- వ్యాళీనాంసర్పస్త్రీణాం ఆస్పదెస్థానభూతేతరుబృం దేవృక్షసమూహేవ్యాళీనాంవిశేషేణఆసమంతాత్ లీనాంవ్యాళీనాంవయః పక్షిణః తేషామాళిఃసమూహఃతాసాంతతింపఙ్క్తిం-దధానేతత్ర తాదృశే అత్రవనే అరణ్యేదేవ్యారాజమహిష్యాదమయంత్యాభ్రాంతంపరిభ్రాంతం॥ దుష్టగజసర్పాశ్రయే భీషణారవవిహంగపరివృతేమహావనే అసహాయాద మయంతీపరిబభ్రామేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౯॥ శ్లో॥ వేగబలాపాసితయా వేణ్యాభైమీయుతాలలాపాసితయా ।
నృపసతకలాపాసితయాహత్వారీన్బాంధవాన్కిలాపాసితయా॥

వ్యా॥ వేగేతి॥పద॥వేగబలాపాసితయా- వేణ్యా-భైమీ-యుతా- లలాప అసితయా-నృప-సకలాపాసితయా- హత్వా- అరీన్-బాంధవాన్-కిలఅపా సి తయా ॥అన్వ ॥ వేగబలాపాసిభియాఅసితయావేణ్యాయుతాభైమీలలా ప-కిమితిహేనృపతయాసకలాపాసితయాఅరీన్హత్వాబాంధవాన్ఆపాసి కిల॥అర్థః॥ వేగబలాపాసితయావేగస్యబలోవేగబలఃతేన అపాసితయాఅ పక్షిప్తయాశిధిలి భూతయేత్యర్థః॥ అసితయాకృష్ణవర్ణయావేణ్యాకేశక లాపేనయుతాయుక్తా-భైమీదమయంతీ-లలాపవిలలాప-హేనృపతయాసక లాపాసితయాకలాపఃతూణీరః అసిఃఖడ్గఃతాభ్యాంసహవర్తతఇతిసకలా పాసీతస్యభావఃసకలాపాసితాతయాతూణీరఖడ్గవత్తయేత్యర్థః॥కలాపో

ఘోషణే బన్ధే కూణీరిత్యమరః అరీన్ శత్రూన్ హత్వా సంహృత్య బాంధ
వాన్ బంధుదారాన్-అపాసీః కిల రక్షసి ఖలు ॥ ఇతరస్త్వతో ధావనేన విశిథిల శిరోరు
హ భైమి రాజన్ బంధుజనరక్షక స్త్వం కథమ్మాం కాననే హిత్వా గతవానసీ
తి విలాపోక్తి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౮॥ శ్లో॥ సకథమ్మానవ నానాన్యాయవిదాచరసి సేవ్యమానవనానామ్।
ధృతసీమానవనానాం దారాణాం త్యాగమనుపమానవనానాం

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః-కథం-మానవనానాన్యాయవిత్-ఆచరసి-సేవ్య
మానవనానాం-ధృతసీమానవనానాం-దారాణాం-త్యాగం-అనుపమ-అన
వనానాం ॥అన్వ॥ హే అనుపమ మానవనానాన్యాయవిత్ సః సేవ్యమానవ
నానాం ధృతసీమానవనానాం అనవనానాం దారాణాం త్యాగం కథం ఆచర
సి ॥అర్థః॥ హే అనుపమ అసదృశ మానవనానాన్యాయవిత్ - మానవం మనూ
క్తః నానాన్యాయః బహువిధన్యాయః తం వేత్తీతి మానవనానాన్యాయవిత్ -
మనునీతౌ సర్వాసు అవస్థాసు అపి స్త్రీపరిత్యాగో న స్మర్యతే- తస్మాత్ మత్పరి
త్యాగో న యుక్త ఇత్యర్థః-సః త్వం- సేవ్యమానవనానాం ఆశ్రితవిపినానాం
ధృతసీమానవనానాం సీమాం మనూక్తానుష్ఠానమర్యాదాం నవనం స్తుతిః సీమా చ
నవనం చ ధృతం యైః తేషాం భర్తురనుగుణమర్యాదాచరణ దేవగుణస్తోత్రాది
యుక్తానాం- అనవనానాం రక్షణరహితానాం దారాణాం భార్యాయాః-
త్యాగం పరిత్యాగం కథమాచరసి కరోషి ॥ మానవే శాస్త్రే సర్వదా భార్యార
క్షణే మే తిష్ఠానన్నపి మత్పరిత్యాగరూపమతిసాహసం త్వం కథమాచర ఇతి విల
లాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౨౯॥ శ్లో॥ పరకృతమేతత్త్వేనస్స్మరామి తన స్మృతోసి మే తత్త్వేన ।
దోషసమేతత్త్వేన ప్రదూషయే నాత్ర సంభ్రమేతత్త్వేన ॥

వ్యా॥ పరకృతమితి॥ పద॥ పరకృతం-ఏతత్-తు-ఏనః-స్మరామి-తత్-నః
స్మృతః-అసి-మే-తత్త్వేన- దోషసమేతత్త్వేన- ప్రదూషయే-న- అత్ర-సంభ్రమే-తత్-త్వా-ఇన॥ అన్వ॥ హే ఇన యత్-ఏతత్ ఏనః పరకృతమితి స్మరామి తత్
తత్త్వేన దోషసమేతత్త్వేన న స్మృతోసి-తదత్ర సంభ్రమే త్వా న ప్రదూషయే॥అ
ర్థః॥ హే ఇన నళ యత్ ఏతత్ ఏనః మత్పరిత్యాగరూపం పాపం తు పరకృతం ప
రేణ కలినా కృతం ఇతి స్మరామి మన్యే-తత్ తతః తత్త్వేన యాథార్థ్యేన దోషస
మేతత్త్వేన దోషయుక్తత్వేన న స్మృతోసి న చింతితోసి తస్మాత్ అత్ర సంభ్రమే అ

స్మిన్‌దుఃఖే త్వాత్వాంనప్రదూషయేనవిందామి ॥ మత్పరిత్యాగాత్మకంఇదం పాపంప్రకృతిస్థేవత్వయానకృతం- పరమార్థతోనిరపరాధంత్వాంపరిత్యాగపాతకినంనఃశ్చినోమి-తస్మాదసౌత్యక్తవానితికలుషితేనమనసాభవంతంన దూషయఇతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౦॥ శ్లో॥ హృదయాకాయస్తేనస్థీయేతయథైవపావకాయస్తేన ।
యావత్కాయస్తేనత్యజ్యేతస్వహృదిచాధికాయస్తేన ॥

వ్యా॥హృదయేతి॥ పద॥హృదయాకాః-యః- తేన-స్థీయేత-యథాఏవపావకాయస్తేన-యావత్-కాయః-తేన-త్యజ్యేత-స్వహృది-చ-అధికాయస్తేన॥ అన్వయః॥ యఃతేహృదయాకాఃఅధికాయస్తేనతేనతేకాయఃయావత్‌నత్యజ్యే-తావదేవస్వహృదిచనావకాయస్తేనయథాస్థీయేత॥అర్థ॥ యఃపురుషః తేతవహృదయాకాః హృదయంఓకః స్థానంయస్యసః- హృదయాకాఃహృదయావాసఇత్యర్థఃఅధికాయస్తేనఅయఃకాలాయసంతస్యభావఃఅయస్తాఅధికాఅయస్తాయస్యసఃతేనఅయఃసోపికఠినహృదయేనేత్యర్థః- తేనకలినాతేకాయఃత్వద్దేహఃయావత్ నత్యజ్యేతనముచ్యేత-తావదేవస్వహృదిఆత్మహృదిపావకాయస్తేనయథాపావకోగ్నిః తేనఅయస్తేవ దూయమానేనవస్థీయేతఅగ్నినాదహ్యమానోయథాఅయఃపుల స్తిష్ఠతితథాయమపిదహ్యమానఇవతవశరీరేతిష్ఠత్వితియావత్ ।తవశరీరేయ స్తిష్ఠతిఅయాసోపికఠినహృదయస్సఃఅగ్నినాదహ్యమానస్యాయస్సః ఖంతద్దుఃఖమనుభవత్వితిదమయంశ్లోకలింకశాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౧॥ శ్లో॥ యస్యపదేశంకమితఃస్వజనోయంప్రాప్యజనపదేశంకమితః ।
అరిబృందేశంకమితస్మితసత్వముపాగతోసిదేశంకమితః ॥

వ్యా॥ యస్యేతి॥ పద॥ యస్యపదే-శం-కం- ఇతః- స్వజన- యం- ప్రాప్య-జనపదేశం-కమితః-అరిబృందే-అశంక- మితస్మిత- సః-త్వం-ఉపాగతః- అసి- దేశంకం-ఇతః ।అన్వ॥ యస్యపదేశంభవతిస్వజనఃయంజనపదేశంప్రాప్యకంఇతఃఅరిబృందేఅశంకమితస్మితసత్వంఇతఃకందేశంఉపాగతోసి॥అర్థః యస్యనళమహారాజస్యపదేస్థానేశంసుఖం_భవతి-స్వజనః బన్ధుజనః-యంత్వాంజనపదేశంరాజానంప్రాప్యలబ్ధ్వాకంసుఖంఇతఃప్రాప్త -అరిబృందేశత్రుసమూహే అశంకభయవర్జిత- మితస్మితమితం అల్పంస్మితంయస్యతస్యసంబుద్ధిః- సత్వంభవాన్- ఇతఃఅస్మాద్దేశాత్ కందేశంకంజనపదం- ఉ

పాగతోసిపాప్తోసి ఇత్యనురురోదేవతిశ్రుతి॥ యస్యరాష్ట్రే సర్వత్రసర్వ
దాసుఖమేవభవతి- యంరాజానంపాప్యస్వజనస్సుఖీభవతి- శత్రుసంఘ
నిర్భీకమందస్మిత కాంకసత్వంఅస్మాద్దేశాన్నిగత్యైకం దేశంప్రవిష్టవాన
సీతివిలలాపేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౨॥ శ్లో॥ యద్యశసానురుహోదఃకుహారంయో ద్వేష్టరఞ్జసానురురోదః ।
అద్రేస్సానురుహోదఃకిమాపకమితామమేతిసానురురోద॥

వ్యా॥ యద్యేతి॥పద॥ యద్యశసా- అనురు_రోదఃకుహారం_యః_ద్వేష్టః
అంజసా-నుః_ఉరోదః-అద్రేః-సాను-రురో-అదః-కిం-ఆప-కమితా-మమఇ
తి- సా_అను-అథవాసుఇతిచ్ఛేదః రురోద ॥అన్వ॥ యద్యశసారోదఃకుహారం
అనురు-యః ద్వేష్టఃనుఃఅంజసాఉరోదః - సోయంమమకమితాహేరురో అ
ద్రేః-అదస్సానుప్రాపకిన్ను ఇతిసారురోద ॥అర్థః॥ దమయంతీఅగ్రతస్థితం
కంచిద్ధరిణంప్రత్యాహ- యద్యశసా యస్యకీర్త్యా రోదఃకుహారంరోదసీద్యా
వాపృథివ్యాతయోః కుహారంఅనురుఅల్పం భవతియద్యశసః ద్యావాపృథి
వ్యోరంతరాళమపిన పర్యాప్తమిత్యర్థః- యద్వేష్టః ద్వేషంకుర్వతఃశత్రో
రిత్యర్థః- నుఃమనుష్యస్య అంజసాశీఘ్రం- ఉరోదః ఉరోదదాతీత్యు
రోదః శత్రోరభిముఖమేవాభ్యేతినవిముఖంపలాయత ఇత్యర్థః_అథవాశత్రో
ఉరః ద్యతిఖండయతీతిఉరోదః దో అవఖండనే_సోయం తాదృశఃమమకమి
తానళః హేరురోహారిణ- అద్రేఃపర్వతస్యఅదఃసానుఇదంతటం-ఆపకిన్ను
ప్రాప్తవాన్కిముఇతిఏవంప్రకారేణసాదమయంతీ-రురోదఅరోదీత్ ॥ సా
దమయంతీఉన్మత్తాభూత్వా కంచనమృగందృష్ట్వా హేమృగమహాయశామ
హాబలోమమభర్తాఽస్మిన్పర్వతసానౌఆగతవాన్కిం- మితిముక్తకణ్ఠం రురో
దేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౩॥ శ్లో॥ శ్రయకలనామానంతేత్యయంజనోదదతిచాంగనామానంతే ।
హార్ద్రేనామానంతేజనమేనమశోకకురుసనామానంతే ॥

వ్యా॥శ్రయేతి॥పద॥శ్రయ-కలనాం ఆనన్త్యా-ఇతి-అయం- జనఃదదతి చ-అంగ
నాఃమానం తే హార్ద్రే- నామ-అనంతే జన-ఏనంఅశోకకురుసనామానం తె॥అ
న్వ॥ హేఅశోక తేఅయంజనః_అనంతా ఇతికలనాంశ్రయ-అంగనాశ్చ తేమా
నదదతి నామ-అనన్తేహార్ద్రేసతిఏవంజనమపి తేసనామానంకురుఇత్యాలక్ష్యేతి
భావీసంబంధః॥అర్థః॥కష్టస్యశోకంచదృష్ట్వాయాచతే- హేఅశోకవృక్షఅయం

జనః తేతవఅనంతానతింకుర్వన్- ప్రణతఇతియావత్- ఇతికలనాంజ్ఞానంకల
జ్ఞానేఇత్యస్యరూపంశ్రయభజ- అయంజనః త్వాంప్రణమతీతిబుధ్యస్వేత్య
ర్థఃచశబ్దోప్యర్థః-అంగనాఃస్త్రియశ్చతేతవమానంసమ్మానందదతికోరకనిక
రావతార కారణేనచరణతాడనేనతవసమ్మానందదతీత్యర్థః- తథాచో
క్తం- అశోకశ్చరణాహత్యేతి- అనంతేప్రవృద్ధేహార్దేస్నేహేసతిఏనంజనమి
తిఆత్మానంనిర్దిశతి- మామిత్యర్థః- తేసనామానం- త్వయాతుల్యనామధే
యం- కురుఅముంజనంభర్తృప్రదర్శనేనఅశోకంకుర్విత్యర్థః॥తరూణాం
సాధారణ్యమచైతన్యం విహాయత్వా మివమామశోకంకుర్వితి భైమీలలా
పేతితాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ ఉచ్చశిరోదారావాలప్యేతివనేతిబన్ధురోదారావా।
ద్రుతిమకరోదారావారూక్షంమరుతలమథోసరోదారావా॥

వ్యా॥ ఉచ్చేతి॥పద॥ఉచ్చశిరోదారౌ-ఆలప్య-ఇతి-వనే-అతిబంధురాఉదా
రా-వా-ద్రుతింఅకరోత్-ఆర- అవాః- రూక్షం- మరుతలం-అథో-సరోదా
రావా ॥అన్వ॥ అతిబంధురాఉదారావాఉచ్చశిరోదారౌవనేక్షత్యాలప్యద్రు
తిమకరోత్- సరోదారావా-అథోఅవాఃరూక్షంమరుతలంఆర ॥అర్థః॥ అతి
బంధురాఅతిశోభనాఉదారావావాఅప్యర్థః ఉత్కృష్టాదమయంత్యపిఉచ్చ
శిరోదారౌ- ఉచ్చశిరాంసితుంగాగ్రాణిదారూణిదేవదారువృక్షాయస్మిన్
తదుచ్చశిరోదారుతస్మిన్ ననువనవిశేషణత్వాదుచ్చశిరోదారావితిపుల్లిం
గమయుక్తం- ఉచ్యతేభాషితపుంస్కైనపుల్లింగత్వాదదోషః- ఏవంవాసంబం
ధః- ఉచ్చశిరోదారౌతస్మిన్దేశేఆలప్యవనేద్రుతిమకరోదితి- వనేఅరణ్యేఇ
తి-ఆలప్యవిలాపంకృత్వాసరోదారావా-రోదఃరోదనంఆరావఃశబ్దఃరోదన
శబ్దయుక్తాదమయంతీఅథోఅనంతరంఅవాఃనవిద్యతేవాఃజలంయస్మిన్తత్
అవాఃరూక్షంఅతిక్రూరంమరుతలంమరుప్రదేశంఆరప్రాప ॥అతికోమలాం
గీదమయంతీబహుధావిలపంతీసతీవనాధ్వనాంతరం ప్రాపేతితాత్పర్యమ్

౩౯॥ శ్లో॥ మృగకులమారవ్యాధిప్రచురాబిభ్రద్వనంసమారవ్యాధిః।
విధ్యామారవ్యాధిష్ఠితభుజగంభీమజేయమారవ్యాధి॥

వ్యా॥ మృగకులమితి ॥పద॥ మృగకులం-ఆరవి- అధిప్రచురా-బిభ్రత్-వ
నం-సమారవ్యాధిః-విధ్యామారవ్యా-అధిష్ఠితభుజగం-భీమజా-ఇయంఆర
వ్యాధి ॥అన్వ ॥ అధిప్రచురాసమారవ్యాధిఃఇయంభీమజామారవ్యావిధ్యా

ఆరవిన్మృగకులంబిభ్రతీ అధిష్ఠితభుజగంవ్యాధివనమార॥అర్థః॥అధిప్రచురా
మనోదుఃఖేనప్రభూతాసమారవ్యాధిఃవన్మథజనితవ్యాధియుక్తా ఇయంభీ
మజాఇయందమయంతీ- మారవ్యాఘ్రసంబంధిన్యాపీధ్యామార్గేణఆరవిఆ
రావయుక్తంమృగకులంమృగసమూహంబిభ్రతీదధానంఅధిష్ఠితభుజగంమ
హాసర్పైరధిష్ఠితంవ్యాధివ్యాధశ్శబరఃతేనయుక్తంవనంఅరణ్యంఆరప్రాప
భయంకరశబ్దమృగకులసంయుతం మహాసర్పాధిష్ఠితం వ్యాధజనవిషేవ్య
మాణమన్మన్మహావనం మనోదుఃఖమాన్మథవికారాభ్యా మతిపీడితాదమ
యంతీ ప్రాప్తేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౬॥ శ్లో॥ సాస్రవనాసారాసా వెగమనాభీమనందనాసారాసా ।
సునయనాసారాసావజగరమగ్రాసి చామునాసారాసా ॥

వ్యా॥ సాస్రేతి॥పద॥సాస్రవనాసారా-సా వేగమనాః-భీమనందనా-సారా-
సా-సునయనాసా-ఆర-అసౌ-అజగరం-అగ్రాసి-చ-అమునా-సారాసా
అన్వ॥ సాస్రవనాసారాసా వేగమనాఃసారాసాభీమనందనాఅజగరమార
సునయనాసాఅసౌసారాసాసతీఅమునాఅగ్రాసిచ॥అర్థః॥ సాస్రవనా
సారాఅస్రవనంఅశ్రుజలంతస్యఆసారఃవేగవాన్ వర్షఃతేనయుక్తాసాస్రవ
నాసారారుదంతీటియావత్ గసా వేమనాఃఆవేగోభయంతేనసహితంమనో
యస్యాస్సా- సభయహృదయేత్యర్థః- సారాఉత్కృష్టాసాభీమనందనాదమ
యంతీఅజగరంమహాసర్పంఆరప్రాప- సునయన నాసారమణీయనేత్రనా
సికాఅసౌభైమిసారాసాసతీఆరాసశ్శబ్దః తేనసహవర్తతఇతిసారాసాఅ
జగరదర్శనజనితశబ్దాసతీత్యర్థఃఅమునాఅజగరేణఅగ్రాసిచగృహీతాచ ॥
అశ్రుధారాంవిముంచంతీ సాదమయంతీయదృచ్ఛయావనమధ్యేకంచనాజ
గరంప్రాప-పశ్చాత్ తేనదమయంతీగృహీతాచేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౭॥ శ్లో॥ అథశబరోహాస్యంతం స్వాసూంస్తదసూంశ్చరిపుతరోహాస్యన్తం
తమధిమరోహాస్యన్తంన్యస్యతదాస్యేకరోత్ ఖరోహాస్యంతమ్॥

వ్యా॥అథేతి॥ పద॥ అథ- శబరః- హాస్యంతం-స్వాసూన్-తదసూన్-చ-
రిపుతరోహా-స్యంతం-తం-అధిమరోహ,అస్యంతం-న్యస్య-తదాస్యే-అకరో
త్- ఖరః-హాస్యం-తం॥అన్వ॥ అథరిపుతరోహాఖరఃశబరఃస్వాసూన్హాస్యం
తంతదసూంశ్చస్యంతంతమధిమరోహ- తదాస్యేఅస్యంతంన్యస్యతంహాస్య
మకరోత్ ॥అర్థః॥ అథఅనంతరంరిపుతరోపఃశత్రువేగహంతాఖరఃఅతి

క్రూరశబరః వ్యాధః స్వాసూన్ స్వప్రాణాన్ హాస్యంతం పరిత్యక్ష్యంతం ఓహాక్ త్యాగే- తస్యాల్పటీశతరీరూపం- తదసూన్ తస్యాః దమయంత్యాః ప్రాణాంశ్చేతి సముచ్చయే- స్యంతం వినాశయంతం- షోంతకర్మణి- తంప వంభూతం మహాసర్పం అధిరుహ్య అధిరూఢవాన్- తతః తదాస్యైకృష్ణసహాముఖైఅస్యతం ఖడ్గాగ్రం న్యస్యక్షిప్త్వా తం ఆజగరం హాస్యం అహోబాలస్యదౌర్బల్యమితి సర్వేషాం హాసాస్పదం అకరోత్ ఖడ్గాగ్రేణ విచ్ఛిద్య తం గతాసుమకరోదిత్యర్థః ॥ దమయంతీం సర్పగృహీతాం దృష్ట్వా కశ్చిత్కిరాతః ఖడ్గేన సర్పం విచ్ఛిద్య తాం మోచయామాసేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౮॥ శ్లో॥ తాం పునరేకామయతః కృశాం కిరాతః స్మరాతిరేకామయతః ।
కాంతారే కామయత స్త్రియం న కాంక్షేదుపహ్వరే కామయతః ॥

వ్యా॥ తామితి॥ పద॥ తాం- పునః- ఏకాం- అయత- కృశాం- కిరాతః- స్మరాతిరేకామయః- కాంతారే- అకామయత- స్త్రియం- న- కాంక్షేత్- ఉపహ్వరే- కాం- అయతః- కామయత ఇతి వా॥ అ॥ పునః అయతః కృశాం కాంతారే ఏకాం తాం కిరాతః స్మరాతిరేకామయతః అకామయత- అయతః ఉపహ్వరే కాం స్త్రియం న కాంక్షేత్ ॥ అర్థః॥ పునః పశ్చాత్ అయతః ఇష్టదైవాత్ కృశాం పీడితాం- దైవానుకూల్యహీనామితియావత్ కాంతారే దుఃఖసంచారవనే- ఏకాం ఏకాకినీం తాం దమయంతీం కిరాతః పూర్వోక్తవ్యాధః స్మరాతిరేకామయతః స్మరస్య అతిరేకః ఉద్రేకః స ఏవ ఆమయః రోగః తస్మాద్ధేతోః కామవిజృంభణపీడయేతియావత్ అకామయత ఐచ్ఛత్- అయతః అసంయతః పురుషః ఉపహ్వరే ఏకాంతే స్థితామితి శేషః కాం స్త్రియం న కాంక్షేత్- కాముకః పురుషః ఏకాంతే సతీః సర్వా ఏవ స్త్రియః కాంక్షేదేవేత్యర్థః ॥ సర్పముఖాత్ మోచితాం ఏకాకినీం సుందరీం దృష్ట్వా కిరాతః కామపరవశో భూత్వా వనమధ్యే కామయత- కిమత్ర చిత్రం అసంయతః పురుషః విసృతామపి యువతిం దృష్ట్వా ఆకాంక్షేదేవ- కింపునస్సుందరీమితి తాత్పర్యమ్ ॥

౩౯॥ శ్లో॥ ధృతవనమహ్యాం తేన త్రాతాసి మయా నను త్వమహ్యాం తేన ।
మానిని మహ్యాం తేన ప్రసీద శరణాగతాః క్వ మహ్యాం తేన ॥

వ్యా॥ ధృతేతి॥ పద॥ ధృతవనమహ్యాః తేన- త్రాతా- అసి- మయా- నను- త్వం- అహ్యాః తేన- మానిని- మహ్యాం- తేన- ప్రసీద- శరణాగతాః- క్వ- మహ్యాం తేన॥ అన్వ॥ ధృతవనమహ్యాః తేన మయా త్వం అహ్యాం తేన త్రాతాసి నను హే

మానినిమహ్యా. తేనప్రసీద-శరణాగతాఃక్వనమహ్యాంతే అర్థః॥ధృతవనమ
హ్యాంతేనవనమహీకాంతారభూమిఃతస్యాఃఅంతఃపర్యంతఃసఃధృతఃఆశ్రితః
యేనతేన-వనప్రదేశస్థితేనేత్యర్థః మయాకర్త్రా త్వంభవతీఅహ్యాంతేనసర్వ
నాశేనహేతునాత్రాతాసినసురక్షితాసిఖలు-త్రాణేతికర్మణినిష్ఠా-సర్వ
హాననేనరక్షితాసీత్యర్థః- హేమానిని భైమిమహ్యాంతేనహేతునాప్రసీదప్ర
సన్నాభవ- మయిప్రసాదంకుర్విత్యర్థః శరణాగతానామవశ్యంప్రసాదఃకిం
కరణీయఏవేతిచేత్తత్రాహ శరణాగతాఃరక్షణార్థమాగతాఃపురుషాఃక్వ
కస్మిన్ దేశేనమహ్యాంతేనపూజ్యంతే- మహపూజాయాం- శరణాగతాస్స
ర్వత్రపూజ్యంతఏవేత్యర్థః ॥ అస్యవనస్యనాయకోహంతస్మాదద్రిశృంగేషు
వనస్థలీషుచమయాసహవిహర్తుం మమభార్యాభవేతిదమయంతీం॥ కిరా
తః ప్రార్థయామాసేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౦॥ సుముఖినిశాపే తేనః స్మరదాసానితి సతావశాపేన ।
దత్తేశాపే తేనస్థితయాసాంత్వేనచలద్దృశాపేతేన ॥

వ్యా॥ సుముఖీతి॥ పద॥ సుముఖినిశాపే-తే-నః-స్మర-దాసాన్- ఇతి-స
తా-వశాపేతేన-దత్తే-శాపే- తేన-స్థితయా-సాంత్వే-న-చలద్దృశా- పేతే-
న ॥అన్వ॥సాంత్వస్థితయాపశ్చాత్ చలద్దృశాశాపేదత్తేసతి హేసుముఖినిశా
పేనఃతేనదాసాన్ స్మర-ఇతివశాపేతేనసతా తేననన పేతే ॥అ॥సాంత్వేప్రి
యభాషణేస్థితయాతిష్ఠంత్యాపూర్వం సాంత్వనంకృతవత్యేత్యర్థః- పశ్చా
త్ చలద్దృశాకోపాచ్చంచలదృశాదమయంత్యాశాపేదగ్ధోభవేతిశాపేదత్తే
ప్రయుక్తేసతి- హేసుముఖినిశాపేనిశాపశ్చంద్రఃముఖమేవనిశాపఃముఖనిశా
పఃశోభనఃముఖనిశాపోయస్యాస్సాతత్రఆమంత్రణంనః అస్మాన్ తేతవదా
సాన్ భృత్యాన్ స్మరవిద్ధి- ఇతిఏవంవశాపేనవశమానుకూల్యంతస్మాదపేతే
న-పరవశేతేనేతియావత్ -సతావిద్యమానేనతేనశబరేణనపేతఇతినశాస
క్షణఏవతేనపతితమిత్యర్థః-నఞ్ద్వయంప్రకృత్యర్థదార్ఢ్యంద్యోతయతి
పూర్వంప్రయుక్తసాంత్వయాపశ్చాత్ కోపితయాదమయంత్యాదగ్ధోభవే
తిశాపేదత్తేసతిఅవశఃకిరాతోభస్మీభూత్వాపపాతేతి తాత్పర్యమ్ ॥

౪౧॥శ్లో॥దగ్ధసరాగాహితయాదమయంత్యావిపినభూవరాగాహితయా ।
ఉచ్చతరాగాహితయాదృష్ట్వాఘోరాచకందరాగాహితయా॥

వ్యా॥ దగ్ధేతి॥పద॥దగ్ధసరాగాహితయా- దమయంత్యా-విపినేభూవరా

గాహితయా-ఉచ్ఛ్రత రాగాహితయా, దృష్ట్వా- ఘోరా- చ- కంకరా- అగాహి-తయా ॥అన్వ॥ దగ్ధసరాగాసాహితయావిపినభూత రాగాహితయాఉచ్ఛపగాగాహితయాదృష్ట్వా ఉపలక్షితయా తయా దమయంత్యా ఘోరా కంవరాఅగాహిచ॥అర్థః॥ దగ్ధసరా గాహితయా సరాగఃసకామః అహితఃశబరఃశ్వా పాగ్నినాదగ్ధఃవ రాగాహితఃయయాతయా-విపినభూపరాగాహితయాఉచ్ఛ్రత రామెఅగాఃవృక్షాఃతేష్వాహితయాఆరోపితయా దృష్ట్వా ఉపలక్షితయాతయాదమయంత్యాభైమ్యాఘోరాభయావహాకందరాదరి అగాహిచవిలోడితా ॥ దగ్ధశబరాదమయంతీఊర్ధ్వముఖీ వృక్షాన్పశ్యంతీ సతీఏకాంకందరామవజగాహఇతితాత్పర్యమ్॥

౮౨॥శ్లో॥ పదవాపదవాపదవాపదవారయతో౽ద్రివనంవిలలాపచసా।
తరసాంతరసాంతరసాంతరసాన్వయదుఃఖ వృణీష్వసఖేమరణం॥

వ్యా॥ పదవేతి ॥పద॥ పదవా-అపదవాపత్-అవాపత్-అవాః- అయతః అద్రివనం-విలలాప-చ-సా తరసా-అంతర-సాంతరసాంతర-సాన్వయదుఃఖవృణీష్వసఖే-మరణం॥అన్వ॥ అయతఃఅపదవాపత్ పదవా సాఅవాఃఅద్రివనంఅవాపత్-సాంతరసాంతరసాన్వదుఃఖసఖే అంతరతరసామరణం వృణీష్వఇతివిలలాపచ॥అర్థః॥ అయతఃశుభదైవాపత్ అపదవాత్ అపగతాదవాపత్ దవాగ్నిజన్యదుఃఖంయస్యాఃసా-పదవాపదాభ్యాం వాతీతిపదవా-పాదచారిణీత్యర్థః-సాదమయంతీఅవాఃజలరహితంఅద్రివనం పర్వతవనం అవాపత్ లేభే- హేసాంతరసాంతరసాంతంఅంతసహితంరసా స్తరంకరుణాతిరిక్తరసోయస్మాత్ తాదృశ॥తత్రసంబుద్ధిః, సాన్వయదుఃఖఅన్వయఃసంతానఃతత్సహితందుఃఖంయస్మిన్ తాదృశసఖేఅంతరమిత్రభూతఆత్మన్ తరసావేగేనమరణంవృణీష్వవరయఇతివిలలాపచ॥పాదచారిణీదమయంతీ దవాప్రహితంజలశూన్యంవనంగత్వాఅతీవదుఃఖసహితాసతీమరణందేహీతివిలలాపేతితాత్పర్యమ్॥

౮౩॥శ్లో॥ వృకకోపపురస్సరమాసరమాసరమాసరమా భవతానమసా।
కిమృతేదయితాదయతోదయతోదయతోదయతో భవతీహసుఖం॥

వ్యా॥వృకేతి॥పద॥వృక-కోపపురస్సరం-ఆసర-మా-సరమా-సరమా-భవతా-నమ-సా-కిం-ఋతే-దయితాత్-అయతోదయతోదయతః,అదయతః భవతి-ఇహ-సుఖం॥అన్వయః॥ హేవృకకోపపురస్సరంమాప్రత్యాసర-సాస

రమాభవతాసరమాసను అయతోదయతోపయతః అదయతో దయితాదృ
తేకిమిహసుఖంభవతి ॥ అర్థః॥ కంచనవృకందృష్ట్వాదమయంతీవక్తి హేవృక
వనకుకుర- కోపపురస్సరంసక్రోధం యథాతథా మామాంప్రతి- అసరఅ
భిసర, మద్బాధనార్థంసక్రోధోభూత్వామాంప్రతిఆగచ్ఛేత్యర్థః-సాసర
మాత్వద్భార్యాశునీభవతాత్వయాసరమాసశ్రీకానను- తవభార్యాత్వద్వై
వసలక్ష్మీరిత్యర్థః-ఏవంతర్హితవాపికశ్చిద్వల్లభోస్తీనను-తస్మాత్తిమర్థంప్రా
ణత్యాగమాకాంక్షసఇత్యాశంక్యఆత్మనోదయితవిరహేణసుఖాభావమా
హ-అయతోదయతోదయతః, అయఃఇష్టఫలప్రదోదేవః తేన కృతః తోదఃపీ
డా తేనయతఃఉపసంహృతఃఉదయోభ్యుదయోయస్యసః అయతోదయతో
దయఃతస్మాత్ తన్ల్-దైవోపఘాతోపసంహృత విభవాదితియావత్ - అద
యతఃదయావిరహితాత్-దయితాదృతేవల్లభంవినా-ఇహకాననే కింసుఖం
శంభవతిజాయతే-దయితేనవినామమసుఖంకించిదపినాస్త్యేవేత్యర్థః ॥ దమ
యంతీకంచనవృకందృష్ట్వాదయితవియుక్తాయామమమరణమేవరమతోమాం
జిఘ్రహీతిసానునయంమరణమేవయాచతఇతి తాత్పర్యమ్॥
౨౨॥శ్లో॥ జయిరాక్షసభక్షయమాంక్షుధితోనవసానవసానవసానవసాః॥
రుజను జిఘ్ఘ జనేత్రచహేకరుణాంతరదాంతరదాంతరదాం॥
వ్యా॥ అయీతి॥ పద॥అయి-రాక్షస-భక్షయ-మాంక్షుధితః-న-వస-అ
నవసాన-వసాన-వసాః-రుజం-ఉజ్ఘ-జనే-అత్ర-చ-హే-కరుణాంతరదాం
తరదాంతరదాంతర-అంతఃఅదామ్॥అ॥అయిరాక్షసవసాఃవసాన- అనవ
సానక్షుధితఃనవస-మాంభక్షయఅత్రచజనేఃకరుణాంతరదాంతరదాంతర
దరుజంఉజ్ఘఃఅంతఃఅదామ్॥అర్థః॥అయిహేరాక్షసవసాః మేదాంసివసా
నఅచ్ఛాదయఅనవసానమరణహీనక్షుధితఃబుభుక్షితోనవసనవర్త్తస్వమాం
భక్షయమాంభుంక్ష్వ-అత్రచజనేమయకరుణాంతరదాంతరదాంతరదకరు
ణాంతరం కరుణావకాశః తేనదాంతం ఉపశాంతంరదాంతరం దంతాం
తరందదాతీతి తాదృక్ కరుణాహీనరదనాంతరప్రదాయకరుజంపీడాం ఉ
జ్ఝత్యజస్త్రీతిజుగుప్సాంత్యజఅంతఃహృదయంఅదాందత్త్రవతీ॥ హేరాక్షస
స్త్రీ]అవధ్యేతిజుగుప్సాంత్యక్త్వామాంభక్షయపూర్వమేవహృదయందత్త్రవ
తీతిదమయంతీరాక్షసందృష్ట్వాఅవోచదితితాత్పర్యమ్॥
౨౩॥శ్లో॥ కరమాంకరమాకరమాకరమాకలయెవ్యసనంరుమపాహిహరే

దరతో దరతో దరతో దరతో విరుత్తైర్మరుతాం సుకరత్వమపి॥

వ్యా॥ కేతి॥పద॥క-రమాకర-మాకరం-ఆకరం-ఆకలయే-వ్యసనం-మమ పాహి-హరే_దరతో దరతో దరతః-దరతః_విరుత్తైః-మరుతాం-సుకర-త్వం అపి॥అన్వయః॥ హేకమమవ్యసనం మాకరం_ఆకరం_అకలయే- విరుత్తైః మరుతాం దరతో దరతో దరతః సుకర రమాకర హేహరే త్వమపి పాహి ॥అర్థః॥ ఇదానీం భగవంతం జనార్దనం ప్రత్యాహ- హేక హే బ్రహ్మాక్ష- మమవ్యసనం భర్తృవిరహజన్యం-మాకరం మకరసంబంధినం-ఆకరం స్థానం సముద్రమిత్యర్థః-ఆకలయే జానామి అతః మాం పాహి విరుత్తైః శబ్దైః మరుతాం దేవానాం దరతో దరతో దరతః దరో భయం తస్య తో దో నాశః-దరతో దేరతం సక్తం ఉదరం యస్య సః దరతో దరతో దరః తప స్తస్మిన్ దరతో దరతో దరతః భయనిరాకరణోద్యత జఠరాదిత్యర్థః-దరతః శంఖాత్ పాంచజన్యాదిత్యర్థః- సుకర శోభనహస్త రమాకర శ్రీనివాస హేహరే హేవిష్ణో త్వమపి భవానపి పాహి రక్ష॥ హే బ్రహ్మాక్ష మమవ్యసనం సముద్రమివ నిమర్యాదమస్మి అతస్త్వం మాం రక్ష_ ఘోషమాత్రేణ దేవానాం సమస్తభయనిరాకరణసమర్థ పాంచజన్యాలంకృతహస్త హేహరే త్వమపి మాం పాతుమర్హసీతి దమయంతీ చక్రం దేతి తాత్పర్యమ్॥

౪౯॥శ్లో॥ త్వదరిర్నిషధేశ సమృద్ధిమనారమయారమయా
రమయారమయాః । విపదం త్వము పైమి కదా
నుసఖీశమనాశమనాశమనాశమనాః॥

వ్యా॥ త్వదరిరితి॥పద॥త్వదరిః-నిషధేశ-సమృద్ధిం- అనారమయా- రమయా-ఆర-మయా-అరం- అయాః-విపదం-త్వం- ఉపైమి-కదా- ను-సఖీశసునాశం-అనాశం-అనాశమనాః॥అన్వయః॥ నిషధేశ త్వదరిః అనారమయా రమయా సమృద్ధి మార - త్వం మయా సహ ఆరవిపదం అయాః అనాశమనాః సఖీశమనా అనాశం శంకదా ఉపైమిను ॥ అర్థః ॥ భర్తారం ప్రతి దమయంతీ వదతి- హేనిషధేశ నిషధనాయక నళ త్వదరిః శత్రుః పుష్కరః అనారమయా ఆరమః ఉపశమః యస్యా నాస్తి తయా అవిచ్ఛిన్నయేత్యర్థః- రమయా శ్రియా సహ సమృద్ధిం సంపదం ఆర ప్రాప్తవాన్-త్వం భవాన్ మయా సహ - అరం అత్యంతం విపదం వ్యసనం అయాః ప్రాప్తోసి - యా ప్రాప్తణ ఇత్యస్య లఙి రూపం - అనాశమనాః అనాశం ఆశారహితం మనో య

త్యంశసహితకమలాకారిజనసహితంస్వపురమేవలభస్వేతిబహుధాదమయం తీనళంప్రతిభాషితో చేతితాత్పర్యమ్.

౫౦॥ శ్లో॥ సావిధురాధావంతంరత్నౌఘంక్వాపినిరపరాధావంతమ్ ।
సార్థంరాధావంతంప్రైక్షిష్టాపచ్చసుతనురాధావంతమ్ ॥

వ్యా॥ సేతి॥పద సా-విధురా- ధావంతం-రత్నౌఘం- క్వాపి- నిరపరా ధా-అవంతం-సార్థం-రాధావంతం- ప్రైక్షిష్ట-ఆపత్-చ-సుతనుః-అధా- అంతం ॥అన్వ॥ విధురానిరపరాధాసాసుతనుఃరత్నౌఘమవంతంరాధావం తంక్వాపిధావంతంసార్థంప్రైక్షిష్ట- అధౌఅంతంఆపచ॥అర్థః॥విధురా దుఃఖితావిరహితావానిపరాధా అపరాధరహితాసాసుతనుః శోభనశరీ రాదమయంతీరత్నౌఘంఅనఘపదార్థసంచయంఅవంతంరక్షంతంరాధా వంతంఅర్థవంతంక్వాపికుత్రచిత్ప్రదేశేధావంతంగచ్ఛంతంసార్థంవణిక్సమూ హంప్రైక్షిష్టఅద్రాక్షీత్- అధౌమనఃపీడాయాం అంతంఅవసానంఆపచ ప్రాప్తవతీ ॥ దమయంతీకుత్రచిద్గచ్ఛంతంవణిక్సమూహంద్రష్ట్వాతంప్రాప్య మనఃపీడాంతత్యాజేతి తాత్పర్యమ్.

౫౧॥శ్లో॥ వ్యాకులయేవారితయాగతిరనేనసిద్ధయేవారితయా ।
అపిచయయేవారితయాయథాశఫర్యాజనోచ్ఛ్రయేవారిత్రయా॥

వ్యా॥ వ్యాకులయేతి॥పద॥వ్యాకులయా- ఇవ-అరితయా- విధేః-గతిః-అ నేన సిద్ధయే అవారి-తయా-అపి-చ-యయే-అవారితయా-యథా-శఫర్యా జనోచ్ఛ్రయే- వాః- ఇతయా ॥అన్వ॥ విధేరరితయేవవ్యాకులయాతయాసిద్ధ యేఅనేనసహగతిరవారి- అవారితయాపిచజనోచ్ఛ్రయేవాః ఇతయాశఫ ర్యాయథాయయే ॥అర్థః॥ విధేఃదైవస్యఅరితయేవశత్రుభావేనేవవ్యాకు లయాసంభ్రాంతయాతయాదమయంత్యాసిద్ధయేనళప్రాప్తయేభీమపు రప్రాప్తయేవాఅనేనసహవణిక్సంఘేన సాకంగతిఃగమనం అవారివృతా ప్రాప్తేత్యర్థః- అవారితయాఅప్రతిషిద్ధయా దమయంత్యాపిచజ నోచ్ఛ్రయేజనసమూహేవాః ఇతయాజలంప్రాప్తయాశఫర్యాయథామ త్స్యస్త్రీయేవయయేయాతం-భావేలిట్॥ తంవణిక్సంఘంప్రాప్యదమయం తీసహగమనమయాచత- అస్మాకంకోదోషఆగమ్యతామిత్యనుజ్ఞాతాసాజ లమధ్యగతాశఫరీవజనసమూహమధ్యేఅగచ్ఛదితితాత్పర్యమ్.

౫౨॥శ్లో॥ ప్రతిషిద్ధానాన్యాయస్యప్రాపిసుబాహోశ్చరాజధాన్యాయస్య।

బహుధనధాన్యాయస్యప్రబభుర్బృందానిబహువిధాన్యాయస్య

వ్యా॥ ప్రతిషిద్ధేతి॥ పద॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్య- ప్రాపి-సుబాహోః
చ రాజధానీ-అయస్య-బహుధనధాన్యా-యస్య-ప్రబభుః-బృందాని-బహు
విధాని- ఆయస్య ॥అన్వ॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్యసుబాహోః బహుధనధా
న్యా రాజధానీ ఆయస్య ప్రాపిచ- యస్యఆయస్యంబహువిధానిబృందాని
ప్రబభుః ॥అర్థః॥ ప్రతిషిద్ధాన్యాయస్యప్రతిషిద్ధఃనివారితః అన్యాయోయే
నతస్యసుబాహోః సుబాహునామ్నోరాజ్ఞః బహుధనధాన్యాబహుధ
నధాన్యంయస్యాంసారాజధానీ ప్రధాననగరీఆయస్య తేనసార్థేనసాకంశీ
ఘ్రగమన రూపాతియత్నం కృత్వా ప్రాపి ప్రాప్తాచ- యస్య సుబా
హోః ఆయస్యఅర్థాయతేః బహువిధానినానాప్రకారాణి బృందానిసం
ఘాఃప్రబభుఃవిరేజుః ॥ తేనసార్థేనసహాతియత్నేనసుబాహురాజధానీంద
మయంతీ ప్రాపదితి తాత్పర్యమ్.

౨౩ శ్లో॥ సంఛన్నామాత్రాసానందం రాజ్ఞోభృతాచనామాంత్రాసా ।
శోకేనామాంత్రాసావవసద్ధృతదేహాయాపనామాంత్రాసా ॥

వ్యా॥ సంఛన్నేతి॥ సంఛన్నా-మాత్రా- సానందం_ రాజ్ఞః-భృతా-చ
నామ- అత్రాసా- శోకేన- అమా- అత్ర-అసౌ-అవసత్-ధృతదేహాయాప
నామాత్రా_సా॥అన్వ॥ రాజ్ఞోమాత్రాసానందంసంఛన్నాభృతాచ ధృత
దేహాయాపనామా త్రాసాసాశోకేనామాఅత్రాసాసతీఅత్రావసన్నామ
అర్థః ॥ రాజ్ఞోమాత్రాసుబాహుజననన్యాసానందంప్రీతిసహితంసంఛ
న్నా ప్రచ్ఛాదితాభృతాచ- పోషితాచేతిసముచ్చయేధృతదేహాయాపనా
మాత్రాదేహంశరీరం యాపనంభరణంశరీర భరణమాత్రమేవధృతంయ
యాసాసౌదమయంతీశోకేనామాభర్తృవిరహశోకేనసహఅత్రాసాత్రా
సరహితాసతీఅత్రపురేఅవసన్నామఉవాసకిలసార్థాదపహృతాందమయం
తీంజ్ఞాత్వాసుబాహుః స్వగృహమానీయమాతృసమీపే ఏనాన్నిభృతంపరి
రక్షేతిదత్తవాన్సాపిసస్నేహంబుగోపతత్రసాభర్తృవిరహవ్యసననిమిత్తే
నశోకేనకృశాకృతప్రాణయాత్రామాత్రాతత్రైవావసదితి తాత్పర్యమ్.

౨౪॥ శ్లో॥ అయేనయాపదాపదాపదాపదాపరిభ్రమమ్ ।
అభూత్సజీవనావనావనాపనావనాథవత్ ॥

వ్యా॥ అయేనేతి॥ పద॥ ఆయేన-యా-ఆపత్- ఆపదా-అపదా-పదా-ప
రిభ్రమం-అభూత్-సజీవనావనా-వనాపనా- అనాథవత్॥అన్వ॥అయేనఅ

పదా-ఆపదాం-సా-అవనౌ-యా-పదా-పరిబభ్రామ-అపత్- సా-ఇదానీం-అనాథవత్ సజీవనావ నాభూత్ ॥అ॥ అయమేన దేవేన అపదాం స్థానం హితా ఆపదా విపదాం హేతుభూతయా అవనౌ అవనౌ ఘోరకాంతారభూమౌ యా దమయంతీ పదాచరణేన పరిబభ్రామ అపత్ పర్యటనం ప్రాప్తవతీ- సా ఇదానీం అనాథవత్ నాథహీనేవ సజీవనావ నాభూత్ - జీవనం ప్రాణాః జీవనస్య అవనం రక్షణం తేన యుక్తా ప్రాణరక్షణమాత్రా బభూవేత్యర్థః ॥ యా రాజ్యభ్రంశాత్ కుత్రాప్యావాసమలభమానా భర్తృపరిత్యాగమారభ్య భయభంగురమానసా మణిమయశిబికారోహణయోగ్యా సత్యపి కఠినశిలాశకలకంటకితవనభూమిషు పాదాభ్యామేవ పరిబభ్రామ సా సంప్రతి సుబాహునగరం ప్రవిశ్య భయం విహాయ సంపన్నప్రాణరక్షణా బభూవేతి తాత్పర్యమ్.

ఇతి కాళిదాసస్య కృతౌ సుబోధినీటీకాసహితే నళోదయే

తృతీయ ఆశ్వాసః.

—※ చతుర్థాశ్వాస ప్రారంభః. ※—

శ్లో॥ అథ తుంగోపాయస్య శ్రవణేన నళస్య సానుగోపాయస్య ।

వశగా గోపా యస్య స్వమనో భీమశ్చిరం జుగోపాయస్య ॥

వ్యా॥ అథేతి ॥ పద॥ అథ-తుంగోపాయస్య-శ్రవణేన-నళస్య-సానుగః అపాయస్య-వశగాః-గోపాః-యస్య-స్వమనః-భీమః-చిరం-జుగోప-అయస్య ॥అ॥ అథ-యస్య గోపాః వశగాః తస్య తుంగోపాయస్య అపాయస్య శ్రవణేన సానుగో భీమః చిరం ఆయస్య స్వమనః జుగోప ॥అ॥ అథ అనంతరం యస్య నళస్య గోపాః రాజానః గోపో గోపాలకే గోష్ఠాధ్యక్షే పృథ్వీపతావపీతి శబ్దార్ణవః వశగాః ఆయత్తాః-తస్య తుంగోపాయస్య తుంగః ఉచ్చః ఉపాయః సామాదిర్యస్య తాదృశస్య నళస్య అపాయస్య అపక్రమణస్య దుఃఖస్య వా శ్రవణేన సానుగః సానుచరః భీమః చిరం చిరకాలం ఆయస్య ప్రయస్య స్వమనః స్వమానసం జుగోప ररక్ష ॥ నళాపగమనం శ్రుత్వా తదన్వేషణార్థం బహుధా అయస్య శోకసహితం హృదయం కథంచిద రక్షదితి తాత్పర్యమ్.

అ॥ శ్లో॥ నిశి చ దివా చార్యస్య ఋతస్య నళవిచింతయేథ వా చార్యస్య ।

భృశమేనాం చార్యస్య ద్విజోత్తమైర్న్యష్యక్తైరివాచార్యస్య ॥

వ్యా॥ నిశీతి॥ పద॥నిశి-చ-దివా-చ-అర్యస్య-క్షతస్య- నళః-చింతయే-అథ-వాచా- ఆర్య స్య-భృశం- ఏవ- అచారి-అస్య-ద్విజోత్తమైః-శిష్యైః-ఇవ-ఆచార్యస్య॥అన్వ॥ అథఅర్యస్యక్షతస్యఆర్యస్యఅస్యద్విజోత్తమైః నళ విచింతయె నిశిచ దివాచ భృశమేవ ఆచార్యస్య వాచాశిష్యైరివ అచారి ॥అర్థః॥ అథఅనంతరంఆర్యస్యక్షతస్యఅరిణామనయః ఖడ్గాద్యైః అక్షతస్య అతాడితస్యఆర్యస్య శ్రేష్ఠస్య అస్యభీమస్య వాచావచనేన ద్విజోత్తమైః బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠైః నళఏచింతయేనళాన్వేషణాయ నిశి రాత్రౌదివాచదివాదివసేచభృశమేవఅత్యర్థమేవఆచార్యస్యగురోఃవాచావచనేశిష్యైరివ శిష్యైరివ స్వార్థకః ఆచారి నానాదేశసంచరణమకారి॥భీమోనళస్యరాజ్యపరిత్యాగంశ్రుత్వానానాదేశేషునళాన్వేషణాయబ్రాహ్మణాన్ప్రేషయామాస తేపిఅహర్నిశం తత్రనళమన్వేషయాంచక్రురితి తాత్పర్యమ్

౩.మూ॥అథనయనేత్రాసాదిప్రచురాపూఃకేనచిజ్జనేనాత్రాసాది।
యత్రసునేత్రాసాదిగ్భ్రమేణదుర్గమగతావనేత్రాసాది॥

వ్యా। అథేతి॥పద॥అథ నయనేత్రా- సాదిప్రచురా- పూః- కేన-చిత్-జనేన-అత్ర-అసాది-యత్ర-సునేత్రా-సా-దిగ్భ్రమేణ-దుర్గమం-గతా-వనే-త్రాసాది॥అన్వయః॥అథ-అత్రజనేనయనేత్రాకేనచిత్ ద్విజేనసాదిప్రచురాపూఃఅసాది-యత్ర వనేదిగ్భ్రమేణ త్రాసాదిదుర్గమంగతా సాసునేత్రావతఇతి శేషః ॥ అర్థః॥ అథ అనంతరం అత్ర జనేవిషయే నయనేత్రానీతినిపుణేనకేనచిత్ అనిర్వచనీయచాతుర్యేణ ద్విజేనసుదేవనామ్నా బ్రాహ్మణేనసాదిప్రచురాసాదినఃఅశ్వారోహాఃప్రచురాయస్యాంసాపూఃనగరీ అసాదిప్రాప్తా-యత్రయస్యాంపురవనేకాననేదిగ్భ్రమేణదిగ్భ్రాంత్యాత్రాసాదిత్రాసపూర్వకందుర్గమంగతాప్రాప్తాసాసునేత్రాభైమీవర్తతే॥వనత్రాసాదిభయంగతాదమయంతీయత్రనగరేవసతిసాపురీనళాన్వేషణాయనిర్గతేషుబ్రాహ్మణేషుకేనచిత్ బ్రాహ్మణేనప్రాప్తేతి తాత్పర్యమ్॥

౪॥శ్లో॥ సహదీనాయతతేవస్వగృహంభైమీయయేమునాయతతేన।
స్వనయేనాయతతేనప్రాప్తైస్స్వాసోన్యశోభనాయతతేన॥

వ్యా॥ సహేతి॥పద సహ-దీనా-ఆయత-తేన-స్వగృహం-భైమీ-యయే-అమునా-ఆయతతేన- స్వనయేన-ఆయతత-ఇనప్రాప్త్యై-స్వాసోః-చ-శోభనా-ఆయతతేన॥అన్వ॥ దీనాభైమీతేనసహస్వగృహంఆయతతతతఃఅమునా

చఆనతతేనయమే-పునః-శోభనాచ అయత్రతేనస్వనయేనఇనప్రాప్త్యై
స్వాసోఃస్పఅయతత ॥ అర్థః-దీనాకృశాఖ్యై మిదమయంతీతేనద్విజో త్తమేనస
హస్వగృహంజన్మగృహంప్రతిఅయతగతవతీ-తతః- అమునాచబ్రాహ్మణేన
చఆయత తేనఅయనఅర్థాగ మేనతతేనవిస్తృతేనధనసమృద్ధేనేత్యర్థః- య
మెయాతం-భావేలిట్ తేనబహుధనంగృహీత్వాగతమిత్యర్థః-పునఃశోభనా
శుభకరీదమయంతీఅయతతేనఅయఃశుభావహవిధిః తేనతతేనవ్యాప్తేనస్వన
యేనస్వనీత్యాఇనప్రాప్త్యైభర్తృసంయోగాయస్వాసోః స్వజీవితస్యచ అ
యతతయత్నమకురుత। సాదమయంతీతేనబ్రాహ్మణేనసహస్వగృహంప్రా
ప్యనన దత్వా తంద్విజంవిసృజ్య స్వభర్తృ ప్రాప్త్యైయత్నంచకారేతితా

౫॥శ్లో॥ వసనాంశస్య స్తేనక్వాసిమమాయంవిధిర్యశస్య స్తేన ।
ధర్మ్యవిశస్యస్తేనస్వజనేనభృతేనభవసిశస్యస్తేన ॥

వ్యా॥ వసనేతి॥ వసనాంశస్య-స్తేన-క్వ-అసి-మమ- అయం-విధిః-యశస్యః తే- న-ధర్మ్య- విశసి- అస్తేన-స్వజనేన-భృతేన-భవసి-శస్యః తేన ॥అన్వ॥ మమవసనాంశస్యస్తేన-క్వాసి-అయంవిధిః తే యశస్యోన- అస్తేనస్వజనేనధర్మ్యవిశసి- భృతేనతేనశస్యోభవసి ॥ అర్థః ॥ మమదయంత్యావసనాంశస్యవస్త్రార్ధస్యస్తేనచోరక్వకుత్రదేశేఅసివర్తసే-అయంవిధిఃవస్త్రహరణాది తేతవయశస్యోయశస్కరోన- అస్తేనస్వక్తేనస్వజనేనబంధుజనేనధర్మ్యకపటకర్మవిశసిప్రవిశసి- భృతేనరక్షితేన తేనస్వజనేనశస్యోభవసిస్తుత్యోసి ॥ వనేసహసుప్తాయామమువస్త్రమపహృత్యమామపిత్యజతస్తవమహాదపయశోభవేదితితాత్పర్యమ్.

౬॥శ్లో॥ సజనస్తేనాగాదికాంక్షిమితిజనేనతన్మతేనాగాది।
భర్తృకృతేనాగాదిస్యందేనభువివస్తుపరిస్తృతేనాగాది॥

వ్యా॥సఇతి॥పద॥సః-జనః-తే-అనాగాః-దికాంక్షిమి-ఇతి-జనేన-తన్మతేనఅది-భర్తృకృతే-నాగాదిస్యందేన-భువి-వసు-పరిస్తృతేన-అగాది॥అ॥ దికాంక్షిమిసజనః తేఅనాగాఃఇతి- భర్తృకృతేతన్మతేనభువి అగాదివస్తుపరిస్తృతేననాగాదిస్యందేనజనేన అగాది ॥ అర్థః ॥ దికాంక్షిమిభవంతమన్వీక్షితుందిక్షుక్రమణశీలఃసజనఃత్వయాన్యోజనఃదమయంత్యాఖ్యః అహమితిశేషః తేతవ- నళస్యేత్యర్థః అనాగాఃఅనపరాధః ఇతిఇత్థంభర్తృకృతేభర్తృకారణాత్ తన్మతేనతస్యాః దమయంత్యామతేనఇష్టేన-భువిభూమ్యాంఅగాదిప

ర్వ తాదివస్తునగరవనగిరికందరాదిపరిస్ఫృతేనపరీతేనపర్యటతేత్యర్థః॰నాంగా దిస్యదేననా గాదీగరుడః తస్యేవస్యదో వేగో యస్య తేనజనేనసర్వత్రాగాది ఉక్తం ॥ దమయంతిభర్తురన్వేషణోద్యుక్తాయ బ్రాహ్మణాయసర్వత్రంప వంవదేత్యుక్తవతీ-ౕరపగాథాంపకాకిసింధమః పఠిత్వాం దుష్టసత్వాధిష్ఠితేవ నేవిముచ్యకో వాగమిష్యతి ॥తేనబ్రాహ్మణేనభూమండలే జనపదవనాదిషుస ర్వత్రతథైవోక్తమితి తాత్పర్యమ్.

౭॥శ్లో॥ కోప్యచేతనయాయాః పదమేత్యనృపస్య తేషు చేతనయాయాః ।
భీస్ముచ్యేతనయాయాదార్తిస్త్వాన్యదుస్సహాచచేతనయాయా॥

వ్యా॥ క ఇతి॥ పద॥ కోపి- ఊచే-తనయాయాః-పదం-ఏత్య-నృపస్య-తేషు-చ- ఇతనయాయాః- భీః-ముచ్యేత-న-యాయాత్- ఆర్తిః-త్వా-దుస్సహా-చ- చేతనయా-యా ॥అన్వ॥ తేషుకోపిఇతనయాయాః నృపస్యతనయాయాః పదంఎత్య ఊచేచ- భైమిభీః- ముచ్యేత త్వామార్తిః నయాయాత్- యా చేతనయాచదుస్సహా ॥ అర్థః ॥ తేషుఅన్వేషకేషుబ్రాహ్మణేషుకోపికశ్చిద్బ్రాహ్మణఃఇతనయాయాఃప్రాప్తనీతిమార్గాయాఃనృపస్యభీమస్యతనయాయాఃదమయంత్యాః పదంస్థానమేత్యప్రాప్యంపదంవ్యవసితత్రాణస్థానలక్ష్మాంఘ్రివస్తుష్విత్యమరః- ఊచే-ఇత్యుక్తవాంశ్చ- హేదమయంతిభీః ము చ్యేతమోక్తవ్యా- త్వాత్వామార్తిః పీడానయాయాత్ నగచ్ఛేత్- భవతీం క్లేశోనగచ్ఛేదితియావత్- యాఆర్తిః పీడా చేతనయామనసాపిదుస్సహాసోఢుమశక్యా ॥ తేషుమధ్యేకోపి బ్రాహ్మణఃదమయంతీమేత్యహేదమయంతి మాభైషీఃభర్తృవిరహజనితార్తిఃత్వాంనపీడయిష్యతీత్యవోచదితి తాత్పర్యమ్॥

౮॥శ్లో॥ నిజధామేతంసమయాన్మృతుపర్ణం శ్రావితోర్థమేతంసమయా।
సచివసమేతంసమయాగిరోత్తరవాన్నాజనిష్టమేతంసమయా॥

వ్యా॥ నిజేతి॥పద॥ నిజధామ-ఇతం-సమయాం-ఋతుపర్ణం-శ్రావితః-అర్థః-ఏతం-సః-మయా-సచివసమేతం-సమయా-గిరా- ఉత్తరం-న- అజనిష్ట మే-తం-సమయా॥అన్వ॥నిజధామేతంసచివసమేతంఋతుపర్ణంసమయామ్ పశ్చాత్ సఃమయాసమయాగిరాఏతమర్థంశ్రావితశ్చ తంసమయామే ఉత్తరం-నాజనిష్ట॥అర్థః॥నిజధామేనంస్వగృహస్థితంసచివసమేతంమంత్రిసహితంఋతుపర్ణంఋతుపర్ణనామధేయం అయోధ్యాధిపతింసమయంసమగచ్ఛంప్రాప్తమిత్యర్థః- పశ్చాత్సఋతుపర్ణఃమయాసమయాతులయాగి

రావాక్యేనపేతదర్థంపూర్వోక్తస్యవసనాంశస్యస్తేనేతిశ్లోకస్య ఏతమర్థం శ్రావితః శ్రవణేనగాహితస్య-తంసమయాతస్యఋతుపర్ణస్యసమీపే-అభితఃపరితస్సమస్యేత్యాదినాద్వితీయాం మేమమడుత్తరం రాజసిష్టనిసంబభూవ ॥ మయాఋతుపర్ణనగరంప్రాప్యతత్సమీపేవసనాంసస్యేత్యాదిపఠితంతత్రి మేకోప్యుత్తరన్నదత్తవానితి తాత్పర్యమ్.

౯ ॥ శ్లో ॥ దీనానాయతనస్థో నానాయతనక్షమోస్యసౌత్యేధికృతః ।

లీనానాయతనఃపథినానాయతహస్తపాదోథరహః ॥

వ్యా ॥ దీనేతి ॥ పద ॥ దీనానాయతనస్థః-నానాయతనక్షమః-అస్య-సౌత్యే-అధికృతః-లీనాః-ఆయత-నః-పథి-నా-అనాయతహస్తపాదః-అథ-రహః-

అథదీనానాయతనస్థః నానాయతనక్షమఃఅస్యసౌత్యేఅధికృతః- అనాయతహస్తపాదఃకశ్చిన్నాపథిలీనాన్నఃరహసిఆయత ॥ అర్థః ॥ అథఅనంతరందీనానాయతనస్థఃదీనఃకృపణఃఅనాయతనస్థఃఆయతనంగృహంతత్రనతిష్ఠతీతి అనాయతనస్థఃబహిశ్చరఇత్యర్థః- దీనశ్చఅనాయతనస్థశ్చదీనానాయతనః నానాయతనక్షమః యతనం ప్రయత్నఃక్రియానిర్వృతిః తత్రక్షమః నానావిధక్రియానుష్ఠానశక్తః అస్య ఋతుపర్ణస్యసౌత్యేసూతకృత్యేఅధికృతః తురంగనియంతృత్వేనియుక్తః అనాయతహస్తపాదః అనాయతాః హ్రస్వాః హస్తపాదాయస్యసః దవదహనోత్తారితవిషధరవిషేణవికృతాంగఇతియావత్- ఏవంభూతో నాకశ్చిన్మనుష్యఃపథిలీనాన్నః నగరాన్నిర్గత్యపథినిషణ్ణానస్మాన్రహఃఆయతరహసిప్రాప్తవాన్-నఇతి ఆత్మని బహువచనం ॥ ఋతుపర్ణసారథిఃవికృతవేషఃకశ్చిత్పురుషఃఋతుపర్ణనగరాన్నిర్గత్యపథినిషణ్ణమస్మానుపేతి తాత్పర్యమ్.

౧౦ ॥ శ్లో ॥ దీనాయానాయతయావివాససేస్మై విహీనయానాయతయా ।

నఖలుధియానాయతయాక్రోధవ్యంధర్మనిశ్చయానాయతయా ॥

వ్యా ॥ దీనాయేతి ॥ పద ॥ దీనాయ-అనాయతయా-వివాససే-అస్మై-విహీనయా-నాయ-తయా-న-ఖలు-ధియా-అనాయతయా- క్రోద్ధవ్యం- ధర్మనిశ్చయాన్-ఆయత-యా ॥ అన్వ ॥ అనాయతయావిహీనయానాయవివాససేదీనాయఅస్మై అనయాఅనాయతయాధియానక్రోద్ధవ్యంఖలు-యాధర్మనిశ్చయాన్ఆయత ॥ అర్థః ॥ కిముక్త్వాగతవానితిచేత్తదాహఅనాయతయా అర్ధాంగమిరాహిత్యేన హేతునావిహీనయానాయ అపగతహస్తవస్త్రాదినాహానాయ

వివాస సే అపగతమహాఘర్మవస్త్రాయ అథవా వసనాంశస్య స్తేనేతి వచనశ్ర వణాత్ స్మారితనిజచరితమాత్మనోపరాధం దర్శయన్ ప్రత్యుత్తరం దదాతి ప్రియార్థం ప్రార్థ్యమానైః హార్దం సైః హృతవాసనే వా- దీనాయ క్షీణాయ అస్మై జనాయ మహ్యమితి యావత్ అనయా దమయంత్యా అనాయతయాధి యా అదీర్ఘదర్శిన్యా బుద్ధ్యా నకో ఽర్ధవ్యం ఖలు మయి తయా కో ఽధోనకర్త వ్యేత్యర్థః_యా దమయంతీ ధర్మనిశ్చయానాయత ధర్మతత్త్వాన్ జ్ఞాతవతీ జ్ఞాతధర్మతత్త్వా దమయంతీ అపగతవాహనాదిపరిక రైకృపణే మయి క్రోద్ధు స్మో హార్సీతి స్వాన్వేషిణం బ్రాహ్మణం ప్రతి నళో వోచదితి తాత్పర్యమ్.

౧౧॥శ్లో॥ కృతకర్మా నేసత్వాగతో స్మి వచనే తి తస్య మానేన త్వా ।
వేదయమానేన త్వా విప్ర ఇతి ధనేషు దీయమానేన త్వా ॥

వ్యా॥ కృతేతి॥ పద॥ కృతకర్మా-అనేన-తు-అగతః-అస్మి-వచసా-ఇతి-తస్య-మానేన- త్వా- వేదయమానేన త్వా- విప్రే- ఇతి- ధనేషు దీయమానేన త్వా ॥ అన్వ ॥ మానేన తస్య అనేన తు వచసా కృతకర్మాహం త్వా ఆగతో స్మీతి విప్రే వేదయమానే సతి సా న త్వా ధనేషు దీయమానేన త్వా భూత్ ॥అ॥ మానేన ప్రమాణేన తస్య పురుషస్య- అనేన తు వచసా ఏవం పుంగోక్తేన ప్రియవచనేన తు కృతకర్మా కృతకార్యో భూత్వా త్వా త్వామాగతోస్మి ఇతి విప్రే బ్రాహ్మణే వేదయ మానే జ్ఞాపయమానే సతి సా దమయంతీ న త్వా ప్రణమ్య అర్థైః ధనేషు దీయమానేన త్వా దీయమానమిన త్వం స్వామిత్వేయ యా సా అభూత్ ॥ అహం తస్య పురుషస్య సత్యవాక్యేన కృతకృత్యో భూత్వా త్వత్సమీపమాగమమితి వదంతం ద్విజం ప్రణమ్య ధనాధ్యక్షమకరోదితి తాత్పర్యమ్.

౧౨॥ శ్లో॥ తత్రాపర్ణాయతతస్స్వనయాద్భైమీతపస్యపర్ణాయతత ।
తులితసుపర్ణాయతత స్తస్యాగమనాయ సర్తుపర్ణాయతతః॥

వ్యా॥ తత్రేతి॥పద॥తత్ర-అపర్ణా-అయతతః-స్వనయాత్-భైమీ-తపసి-అపర్ణా-అయతత-తులితసుపర్ణాయ-తతః-తస్య-ఆగమనాయ-సర్తుపర్ణాయతతః॥అన్వ॥ తతః తత్ర అపర్ణా తపస్యపర్ణా భైమీ అయతత తతః స్వనయాత్ తతః-తులితసుపర్ణాయ సర్తుపర్ణాయ తస్య ఆగమనాయ అయతత॥అర్థః॥తతః పశ్చాత్ తత్ర బ్రాహ్మణవిషయే అపర్ణా అపగత ఋణా ప్రతిశ్రుతప్రదానాదిత్యర్థః॥ తపస్యపర్ణా తపశ్చరణవిషయే పార్వతీసమా భైమీ దమయంతీ అయతత తతః యత్ర ప్రతిబంధః సన భవతీత్యయతః తస్మాత్ స్వనయాత్ స్వనీత్యా తతః అ

యోధ్యాతఃతులితసుపర్ణాయశైఘ్ర్యాత్ ఉపమితగరుడాయసర్తుపర్ణాయ ఋతుపర్ణసహితాయతస్య నళస్య ఆగమనాయప్రాప్తయేఅయమతయత్నంకృతవతీ ।తపసాఉపాసమాదమయంతీతథావిధమృతుపర్ణసారథిం నళమేవమన్యమానాఉపాయేన ఋతుపర్ణేనసార్థంతస్యాగమనాయయత్నమకరోదితితాత్పర్యమ్.

౧౩ శ్లో॥సాకృతసామాన్యేనశ్రావితవత్యమునుమనన్యసామాన్యేన ।
స్వంరహసామాన్యేనస్వయంవరంస్మరతినాంజసామాన్యేనః॥

వ్యా॥ సేతి॥పద॥సా-కృతసామా-అన్యేన-శ్రావితవతీ_అముం-అనన్యసామాన్యేన-స్వం-రహసా-మాన్యేన-స్వయంవరం-స్మరతి-న-అంజసా-మానీ-ఏనః ॥అన్వయః॥ సాఅనన్యసామాన్యేనమాన్యేన అన్యేనకృతసామాసతీరహసాఅముంస్వంస్వయంవరంశ్రావితవతీ-మానీఏనః అంజసానస్మరతి॥అర్థః సాదమయంతీ_అనన్యసామాన్యేనఅన్యేషామసాధారణేనఅత్యంతమాప్తేనేత్యర్థః- మాన్యేనపూజ్యేన అన్యేన కేనచిత్పురుషేణకృతసామా ప్రయుక్తసాంత్వవచనాసతీరహసాఅన్యేషామప్రకాశమితియావత్- అముమృతుపర్ణంస్వంస్వయంవరంఆత్మనఇష్టభర్తృస్వీకరణంశ్రావితవతీశ్రావయామాస నన్వన్యపరిగృహీతాయాఃవధ్వాః పరిగ్రహణమ్మహత్పాపం తస్మాత్కథమిదమాచరిష్యతీతిచేత్తత్రాహ- మానీ అధికత్వ్యాభిమానేన అభిమానవాన్ పురుషఃఏనఃఏవంవిధంపాపంఅంజసాశీఘ్రంనస్మరతి॥నళపరిగృహీతాప్యహమిదానీంతద్వినాశాత్ స్వయంవరమాకాంక్షామితిస్మాదవస్యమాగంతవ్యమితి అప్రకాశం కేనచిత్పురుషేణతుపర్ణం విజ్ఞాపయతిస్మసోపిత్రవంగీచకార-లోకే అత్యంతాధిపత్యేస్థితఃపురుషః ఏవంకృతేఏవంపాపంభవతీతిసహసానజానాతీతి తాత్పర్యమ్.

౧౪॥శ్లో॥రహఃసితదాసన్నాహస్థితస్స ససనళంయుతోముదాసన్నాహ ।
శ్రీస్తుదాసన్నాహస్ఫుటప్రయామోంప్రజేదితివ్యదాసన్నాహ॥

వ్యా॥రహసీతి॥రహసి-తదా-సన్నాహస్థితః-స్మ-సః-నళం-యుతఃముదాసన్ ఆహ-శ్రీశస్తు-మదాసన్నా-హ స్ఫుటం-ప్రయామః-వ్రజేత్-ఇతి-వ్యదాసంన-అహః॥అన్వ॥తదాసన్నాహస్థితఃసఃముదాయుతస్సన్ నళంరహసిఇతిఆహస్మహ-శ్రీస్తుమదాసన్నాస్ఫుటంప్రయామఃఅహఃవ్యదాసంనవ్రజేత్॥అర్థః॥ తదాస్వయంవరశ్రవణానంతరమేవసన్నాహస్థితః గమనోద్యోగసంభ్రమే

వర్తమానః సరాజాఋతుపర్ణఃముదాహార్షేణ తస్సర్వయుక్తోభవర్తన
శరహాసి ఏకాం తెఇతివక్ష్యమాణప్రకారేణ ఆహాస్మహా ఉక్తవార్తహాశ
బ్దః ప్రసిద్ధా- శ్రీస్తులక్ష్మీస్తుదమయంతీలాభాత్- తదూప్రిహావామదాసన్నామ
త్సకాశముపగతాభవతి- స్ఫుటంవ్యక్తం తస్మాత్ ప్రయామః గచ్ఛామః అహః
దివసః వృదాసంనాశంనవ్రజేత్ నగచ్ఛేత్- అస్తమయాత్ప్రాగేవతత్రాస్మా
భిర్గంతవ్యమిత్యర్థః ॥ ఋతుపర్ణో దమయంత్యాః స్వయంవరంశ్రుత్వా ఏ
కాం తెనళమాహాయదమయంతీస్వయంవరేమాంవృణుయాత్ అతః శీఘ్రం
ఇదానీమేవప్రయామ ఇత్యూచివానితి తాత్పర్యమ్.

౧౫॥ శ్లో॥ సావనితావధ్వానః స్వగుణైః కర్షతిచ కేహృతావధ్వాన।
శ్వస్త్వితి తావత్ ధ్వానస్సమహాయోజనశతస్మితావధ్వానః.

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా- వనితా- వధ్వా- నః- స్వగుణైః కర్షతి- చ కే- హృ
తాః- వధ్వా- న- శ్వః- తు- ఇతి తావత్ - ధ్వానః సః- మహాః- యోజనశతం- మి
తౌ అధ్వా- నః॥ అన్వ॥ సావనితా స్వగుణైర్నోవధ్వా కర్షతి- కేచవధ్వానహృ
తాః- సమహాః శ్వ ఇతి తావత్ - ధ్వానః నః అధ్వామితౌ యోజనశతం॥ అర్థ॥ సా
వనితా దమయంతీ గుణైః సౌందర్యాదిగుణైః రాఖీనః అస్మాకం వధ్వాబధ్వాబవ
యోరభేదః ॥ డలయోరలయోశ్చైవశసయోర్బవయోస్తథా ॥ వద త్యే
షాంహిసావ ర్గ మలంకారవిదోజనాఇతిలక్షణాత్- కర్షతిఆకర్షతిఏ
వంతవాన్యవధూసంగోనయుక్తఇతిచేత్ ఆసావధ్వా స్త్రియా కేచపురుషాః
నహృతాః సర్వేపురుషాః స్త్రియాహృతా ఏవభవంతీత్యర్థః సవహన్యస్వ
యంవరోత్సవశ్వస్త్వితి ప్రాతరేవేతి తావత్ ధ్వానః శబ్దః ప్రభాతేతుస్వ
యంవర ఇతి ఆగతస్యపురుషస్యవార్తా- నః అస్మాకం అధ్వాచమార్గశ్చమితౌ
మానే యోజనశతం- అస్మాకంమార్గః యోజనశతప్రమాణో వర్తతఇతి
యావత్॥ సాదమయంతీ అస్మాన్ స్వగుణైః కర్షతి స్వయంవరోత్సవశ్చప్రా
తరేవేతిభీమపురాదాగతః పురుష అవోచత్ అధ్వా తావదతీవద్రాఘీయాన్
తచ్ఛీఘ్రంగచ్ఛామ ఇతి తాత్పర్యమ్.

౧౬॥ శ్లో॥ తత్త్వరయామాయామః ప్రణయేర్భ్యావిమానితత్రి
యామాయామః। నళజాయామాయామస్మరత్వే
త్యూచేక్ష్వయువధియామాయామః ॥

వ్యా॥ తదితి॥ పద॥ త్వత్ - త్వరయా- అమా- యామః- ప్రణయేః- యది- మాత

పితత్రియామాయామః నళజాయామాయాం- అస్మృత్వా- ఇతి-ఊచే- క్షయావధియాం-ఆయామః ॥అన్వ॥అసితత్రియామాయామః త్వం మాత్వరయా యదిప్రణయేః తత్ ఆయామాయామః ఇతి నళజాయామాయాం అస్మృత్వా ఊచే యువధియాం ఆయామః క్వ అర్థః॥అసితత్రియామాయామః త్రియంయామారాం త్రిః యామః ప్రహరః అప్రాప్త రాత్రియామో భూత్వా త్వం మా మాం త్వరయా శైఘ్ర్యేణ యది ప్రణయేః అస్తమయాత్పూర్వమేవ త్వం యది మాం నయేః తత్తదా అహం సమీపం యామః గచ్ఛామః ఇతి శక్త్యా సకాశేన-నళజాయామాయాం దమయంతీవంచనాం అస్మృత్వా అవిచార్య నళమూచే ఉక్తవాన్- కథమన్యేనోఢాయాః తస్యాః స్వయంవరం యథార్థం జ్ఞాతవానితి చేత్ తత్రాహ- యువధియాం యువబుద్ధీనాం ఆయామః దీర్ఘః విచారః క్వకుత్ర విద్యతే- యూనాం దీర్ఘదర్శిబుద్ధిర్నభవతీత్యర్థః ॥ ఋతుపర్ణం దమయంతీవంచనామవిచార్య శీఘ్రగమనాయ నళమేవం చోదయతిస్మేతి తాత్పర్యమ్.

౧౭॥శ్లో॥మాం భజమానాశ్వస్స్యాన్నూనమసౌ తత్ప్ర
చోద్యమానాశ్వస్స్యామ్। ఇతి రతిమానాశ్వ
స్యాన్యాయమనాశంక్య వికృతిమానాశ్వస్యామ్ ॥

వ్యా॥ మామితి॥పద॥మాం-భజమానా-శ్వః-స్యాత్-నూనం-అసౌ-తత్ ప్రచోద్యమానాశ్వః-స్యాం-ఇతి-రతిమాన్-అశ్వస్య-అన్యాయం-అనాశంక్య వికృతిమాన్ ఆశు-అస్యాం ॥అన్వ॥ అసౌ శ్వః మాం భజమానా స్యాత్ నూనం తత్ ప్రచోద్యమానాశ్వః స్యాం ఇతి రతిమాన్ నళః అశ్వస్య అన్యాయం చ అనాశంక్య అస్యాం ఆశు వికృతిమాన్ బభూవ ॥అర్థః॥ అసౌ దమయంతీ శ్వః ప్రభాతే మాం భజమానా స్యాత్ మామేవ భజేత నూనం నిశ్చయం తత్ తస్మాత్ అహం ప్రచోద్యమానాశ్వః స్యాం వేగేన సంచోద్యమానతురగో భవేయం-ఋతుపర్ణస్య రథతురగసంచోదనవ్యాజేన గచ్ఛేయమిత్యర్థః- ఇతి ఏవం రతిమాన్ స్నేహవాన్ అశ్వస్య తదర్థం గమననిశ్చయేన ఆశ్వాసం లబ్ధ్వా అన్యాయం చానాశంక్య సా పరపురుషకామా భవతీత్యేవం రూపాం శంకాం విహాయ మత్సంగమోపాయం అనేనవ్యాజేన కరోతీతి చిత్యనళః అస్యాం దమయంత్యాం ఆశు శీఘ్రం వికృతిమాన్ తస్యాః స్మరణాదేవ స్మరవికృతిమాన్-బభూవ॥ దమయంతీ ప్రభాతే మాం భజేత తస్మాద్వేగేన ఋతుపర్ణస్య రథతురగసంచోదనవ్యాజేన గచ్ఛేయమితి నిశ్చిత్య సౌ తు మదన్వేషణోపా

యంస్వయంవరవ్యాజేనకరోతీతిచవిచార్యతత్స్మరణమాత్రేణమన్మథవికారవానభూదితి తాత్పర్యం. ... ... *

౧౮॥మూ॥ అథరథమారావంతంశస్త్రాణీనళశ్శుభాశ్వమారావంతం।
సజగామారావంతంనరేంద్రమారోప్యగురుతమారావంతం॥

వ్యా॥అథేతి॥పద॥అథ-రథం-ఆర-అవంతం-శస్త్రాణి-నళః-శుభాశ్వం-ఆరావంతం-సః-జగామ-అరౌ-అంతం-నరేంద్రం-ఆరోప్య-గురుతమారావంతం॥అన్వయః॥అథశస్త్రాణ్యవంతంఆరావంతంశుభాశ్వంగురుతమారావంరథంసఃఆర-అరౌఅంతంతంనరేంద్రంరథమారోప్యజగామ॥ అర్థః॥ అథఅనంతరంశస్త్రాణిఆయుధానిఅవంతంరక్షంతంఆరోపితాస్త్రజాలమితియావత్ ఆరావంతంఆరాతోత్రంతద్వంతంశుభాశ్వంలక్షణాశ్వయుతం గురుతమారావంగురుతరశబ్దయుక్తంరథంస్యందనంసఃనళఃఆరప్రాప్తవాన్- అరౌశత్రౌఅంతంనాశకంశత్రునాశకరమితియావత్- తంనరేంద్రమృతుపర్ణం రథమారోప్యఆరోహయిత్వాజగామగతవాన్ ॥ తదనంతరంనళోమనోజవాశ్వయుజంసర్వోపకరణసంపన్నంరథమాసాద్యరాజానమారోప్య గతవానితి తాత్పర్యమ్. ... ... *

౧౯॥శ్లో॥ స్వాంసకృతావసనస్యక్షణదూరత్వేన సంగతావసనస్య।
భూభర్తావసనస్యవ్యస్మయతరథద్రుతేర్ద్యుతావసనస్య॥

వ్యా॥ స్వాంసేతి॥పద॥స్వాంసకృతావసనస్య- క్షణదూరత్వేన- సంగతౌ-అసనస్య-భూభర్తా-వసనస్య-వ్యస్మయత-రథద్రుతేః-ద్యుతౌ- అసనస్య ॥ అన్వ॥ స్వాంసకృతావసనస్యద్యుతౌఅసనస్యవసనస్యఅసనస్యసంగతౌ రథద్రుతేఃక్షణదూరత్వేనభూభర్తావ్యస్మయత ॥అర్థః॥ స్వాంసకృతావసనస్యఅంసఃస్కంధభాగఃస్వస్యాంసేకృతంఆవసనంస్థానంయస్యద్యుతౌదీప్తౌ అసనస్యపీతసారస్యపీతవర్ణపుష్పగకశ్చిద్వృక్షఃతేనతుల్యవర్ణస్యేత్యర్థః ద్యుతావత్త్వాయాంసత్యాంఅసనకుసుమసమాన వర్ణస్యేతియావత్-వసనస్యవస్త్రస్యఅసనస్యక్షేపణస్య పరిచ్యుతేరిత్యర్థః అసుక్షేపణే సంగతౌ సంబంధేసతిరథద్రుతేఃరథశీఘ్రగమనాత్ క్షణదూరత్వేన తత్క్షణోపజాతేనవిప్రకర్షేణసభూభర్తాఋతుపర్ణఃవ్యస్మయతవిస్మయంప్రాపనళప్రేరితరథవేగవశేనఋతుపర్ణాంసాత్పతితం వస్త్రంగృహీతుం రథంస్థాపయేత్యుక్తైవస్త్రపతనానంతరంద్విత్రియోజనదూరంగతోరథఇతి నళవచనంశ్రుత్వావిస్మయంప్రాపేతి తాత్పర్యం॥

౨౦॥శ్లో॥ఫలగణనాదక్షస్యవ్యథితసచాస్యాశ్వచోదనాదక్షస్య।

యశసిచ నాదక్షస్యప్రహర్షణంహృదయబోధనాదక్షస్య॥

వ్యా॥ ఫలేతి॥పద॥ఫలగణనాత్-అక్షస్య-వ్యథిత-సః-చ-అస్య- అశ్వచో
దనాదక్షస్య-యశసి-చ-న-అదక్షస్య-ప్రహర్షణం- హృదయబోధనాత్-
అక్షస్య॥అన్వయః॥సచఅక్షస్యహృదయబోధనాత్ అక్షస్య ఫలగణనాత్ అ
శ్వచోదనాదక్షస్యయశసినాదక్షస్యాస్యప్రహర్షణంవ్యథిత అర్థః॥ సచ
ఋతుపర్ణశ్చ అక్షస్యద్యూతస్య హృదయబోధనాత్ యథార్థజ్ఞానాత్ అ
క్షహృదయజ్ఞానాద్ధేతోః అక్షస్యవిభీతకవృక్షస్యఫలగణనాత్ ఫలానాంప
రిగణనాత్-అశ్వచోదనాదక్షస్యతురంగచోదనాయాంసమర్థస్యసారథ్య
కర్మకుశలస్యేత్యర్థః యశసికీర్త్యాం నాదక్షస్యనదక్షస్యఅదక్షస్య అసమర్థస్య
నఅదక్షస్య నాదక్షస్యద్వౌనఞౌ ప్రకృతమర్థం సాతిశయం సూచయతః యశ
స్కరకర్మకుశలస్యేత్యర్థః-ఏవంభూతస్యాస్యనళస్యప్రహర్షణంహృదయహ
ర్షణంవ్యథితకృతవాన్॥నళస్యాశ్వహృదయప్రావీణ్యేనవిస్మితఋతుపర్ణశ్చ
ఆత్మనోప్యక్షహృదయనైపుణ్యప్రకటయితుంకామః మార్గసమీపవర్తినః
కస్యచిదక్షవృక్షస్యఆలోకమాత్రాదేవ ఏతావంత్యస్యపత్రాణిఏతావంత్య
స్యఫలానీతిపరిగణనాత్ నళస్యాపివిస్మయమజనయదితితాత్పర్యం॥

౨౧॥శ్లో॥బలజితదేవార్యాభ్యాంవిద్యానియమోథయుగపదేవార్యాభ్యామ్
సమ్మర్దేవార్యాభ్యాంవ్యధాయిసంస్పృశ్యసమ్పదేవార్యాభ్యామ్॥

వ్యా॥బలేతి॥పద॥బలజితదేవార్యాభ్యాం- విద్యానియమః- అథయుగప
త్-ఏవ-ఆర్యాభ్యాం-సమ్మర్దే-అవార్యాభ్యాం- వ్యధాయి-సంస్పృశ్య- సం
పదే-వారి-ఆభ్యాం॥అన్వ॥ అథబలజితదేవార్యాభ్యాం సమ్మర్దే అవార్యా
భ్యాంఆభ్యాంఆర్యాభ్యాంవారిసంస్పృశ్యయుగపదేవసంపదేవిద్యానియ
మోవ్యధాయి॥అర్థః॥అథఅనంతరంబలజితదేవార్యాభ్యాందేవార్య ఇంద్రః
బలేనజితో దేవజితౌ దేవార్యోయాభ్యాం తాభ్యాంసమ్మర్దేయుద్ధే అవార్యా
భ్యాంనివారయితుమశక్యాభ్యాంఆభ్యామార్యాభ్యాం నళర్తుపర్ణాభ్యాం
వారిజలం సంస్పృశ్యఆచమ్యయుగపదేవ ఏకకాలమేవ సంపదే ఐశ్వర్యా
యవిద్యానియమః విద్యావినిమయఃవ్యధాయికృతః ॥ ఇంద్రాదప్యధికబలౌ
యుద్ధేశత్రుభిరనివార్యౌనళఋతుపర్ణౌఅక్షహృదయాశ్వహృదయాఖ్యయో
ర్విద్యయోర్యుగపరస్పరంవినిమయంకృతవంతావితితాత్పర్యం॥

౨౨॥శ్లో॥తదనుద్రుతమక్షమతస్వీకృత్యాస్వదహానేధికతమక్షమతః।
శ్రితవిన్నతమక్షమతఃస్ఫుటమేవకలిన్నళస్తునతమక్షమత॥

వ్యా॥తదన్వితి॥పద॥తదను-ద్రుతం- అక్షమతస్వీకృత్యా- స్వదహానే-అధి

కీతమక్షమతః-శ్రితః-ఉన్నతం-అక్షం-అతః-స్ఫుటం- ఏవ-కలిం-నళః- తు-న-
తం-అక్షమత॥అన్వ॥తదను అక్షమతస్వీకృత్యా స్వదహానే అధికతమక్షమతః
అతః కలిః ద్రుతం ఉన్నతం అక్షం శ్రితః నళస్తుతం స్ఫుటమేవ నాక్షమత॥అన్వ॥
తదను తదనంతరం అక్షమతస్వీకృత్యా అక్షహృదయ స్వీకరణేన స్వదహానే
కలిభస్మీకరణే అధికతమక్షమత్రః అత్యంత సమర్థాత్ అతః అస్మాత్ నళాత్
కలిః ద్రుతం శీఘ్రం ఉన్నతం ఉత్తుంగం అక్షం భీతవృక్షం శ్రితః ప్రాప్తవాన్- నళ
స్తుతం కలిం స్ఫుటమేవ నాక్షమత-ఆత్మానమాశ్రిత్య వర్తమానస్య సోఢవాన్
తదనంతరమక్షవిద్యాబలేన కలినిగ్రహసమర్థాదస్మాన్నళాత్ కలిరతీవభీత
స్సన్ సమీపవర్తినమక్షవృక్షమాశ్రితో భవత్ తదనంతరం నళస్తం ప్రతిక్రు
ద్ధో భూదితి తాత్పర్యం॥

౨౩॥శ్లో॥పతితమలసమేతస్యాభ్యాముషిద్ధిమానలసమేతస్యాః।
అతిబలసమేతస్యాశ్రితస్య శరణప్రదో నలసమేతస్యాః॥

వ్యా॥పతితమితి॥పద॥పతితం-అలసం-ఏతస్యాః-భైమ్యాః- ఉషి- విద్ధి-
మాం-అనలసమే-తస్యాః-అతిబలసమేతస్య ఆశ్రితస్య-శరణప్రదః-నళ-సః-
మే-అతః-స్యాః॥అన్వ॥హే నళ ఏతస్యాః అస్యాః భైమ్యాః అనలసమే ఉషి పతి
తం అలసం మాం విద్ధి-అతః ఆత్మబలసమేతస్య ఆశ్రితస్య మే సః శరణప్రదం స్యాః
అర్థః॥హే నళ ఏతస్యాస్తవ హృదయే విద్యమానాయాః అస్యాః భైమ్యాః దమ
యన్త్యాః అనలసమే ఉషి అగ్నిసమానే కోపే పతితం అత ఏవ అలసమవశం మా
మాం విద్ధి జానీహి-అతః అస్మాత్కారణాత్ ఆత్మబలసమేతస్య పీడావేగయుక్త
స్య ఆశ్రితస్య భవన్తమాశ్రితస్య మే మమ సః త్వం శరణప్రదః స్యాః శరణప్రదో
భవ-అభయప్రదో భవేతి యావత్॥పూర్వమేవ దమయంతీ కోపానలేన దగ్ధశ
క్తిం మాం ప్రతి క్రోద్ధుం న్నార్హసి కిం తు త్వామాశ్రితం మాం పాలయేతి కలిర్న
ళం ప్రార్థయామాసేతి తాత్పర్యం॥

౨౪॥శ్లో॥కలిమితి నానామాయన్నమంత్రమముచస్మహామనా నామాయమ్।
కీర్తిధనానామాయం సదధాతి హరంతి రిపుజనానామాయమ్॥

వ్యా॥కలిమితి॥పద॥కలిం-ఇతి-నానామాయం-నమంత్రం- అముచత్-మ
హామనాః-నామ-అయం-కీర్తిధనానాం-ఆయం-సః- దధాతి-హరంతి- రి
పుజనానామాః-యం॥అన్వ మహామనాః సః ఇతి నమంత్రం నానామాయం కలి
మముచన్నామ-రిపుజనానామాః యం హరంతి- అయం కీర్తిధనానామా
యం దధాతి॥అర్థః॥మహామనాః ఉదారమనాః స నళః ఇత్యేవ ముక్త్వా నమం
త్రం నమస్కుర్వన్తం-నానామాయం నానావిధవంచనాసహితం ద్యూతాదివం

చనాకరమితియావత్-కలింఅముచన్నామవ్యసృజన్నామ-నామప్రసిద్ధా-తే
ధాహిరిపుజనానామాశత్రుకృతనమస్కారాః-యంపురుషంహరంతి వశీకు
ర్వంతి_అయంపురుషఃకీర్తిధనానాంకీర్తిలక్షణద్రవిణానాంఆయంఆగమందదాతి॥ఇతిప్రార్థయంకలింనళః పరమకారుణికతయాత్యజత్ యతోయశోధనాశ్శత్రురక్షణాదికంకృత్వాయశస్సంపాదయంతీతితాత్పర్యం॥

౩౫॥ శ్లో॥అథనున్నాశ్వస్తేనప్రాస్థితరాజామహాత్మనాశ్వస్తేన।
సాలలనాశ్వస్తేనస్యాదితిహసతావిరోధినాశ్వస్తేన॥

వ్యా॥ అథేతి॥పద॥అథ-నున్నాశ్వాః తేన-ప్రాస్థిత- రాజా- మహాత్మనా-అశ్వస్తేన-సా-లలనా-శ్వాః-తే-స-స్యాత్-ఇతి-హసతా-విరోధినా- ఆశు-అస్తేన॥అన్వ॥అథఆశువిరోధినాఅస్తేనఅతఏవాశ్వస్తేనసాలలనాశ్వాః తేనస్యాత్ ఇతిహసతామహాత్మనాతేననున్నాశ్వాఃసరాజాప్రాస్థిత॥అర్థః॥ అథఅనంతరంఆశుశీఘ్రం విరోధినాశత్రుభూతేనకలినాఅస్తేనపరిత్యక్తేన అతఏవాశ్వస్తేన ప్రాప్తాశ్వాసేనసాలలనాదమయంతీశ్వఃప్రభాతేతేతవనస్యాత్ న సంభవేత్ ఇతిఏవం ప్రకారేణనిభృతమృతుపణాంహసతా తేన మహాత్మనానళేననున్నాశ్వాఃప్రేరితతురంగాఃసరాజాప్రాస్థితప్రస్థితవాన్॥ కలిగమనానంతరంనళచోదితాశ్వఋతుపర్ణఃభీమనగరంప్రతిప్రాతిష్ఠదితితా॥

౩౬॥ శ్లో॥ సోయమనేనాయతతామిష్టఇతిసమంత్వనేనాయతతామ్।
వహతిదినేనాయతతాంపురీంప్రియేణాశ్రితాంజనేనాయతతాం॥

వ్యా॥ సఇతి॥పద॥సః అయం-అనేనాః-యతతాం-ఇష్టః-ఇతి-సమం-తు అనేన- అయత- తా - వహతి- దినే-అనాయతతాం- పురీం-ప్రియేణ-ఆశ్రితాం_జనేన_అయతతాం॥అన్వ॥అనేనాఃఅయంఇష్టః యతతామితితుదినేఅనాయతతాంవహతిసతిసఃఅనేనసమంప్రియేణజనేనాశ్రితాం ఆయతతాం తాంపురీమాయత॥అర్థః॥ అనేనాఃనిష్పాపః అయంనళః ఇష్టః ఈప్సితేదమయంతీవశః నేయతతాం యత్నంకరోతుఇతితు॥ఇతిమత్వేవదినేవివస్వేఅనాయతతాంఅదీర్ఘత్వంఅల్పత్వమిత్యర్థః వహతిసతి- దినేద్విత్రిఘటికాశేషేసతీత్యర్థఃసనళః అనేనసమమృతుపర్ణేనసాకం ప్రియేణజనేనదమయంత్యాఆశ్రితాంఆయతతాంఆయామోదైర్ఘ్యంగమితతాంవిస్తృతాంతాంపురీంభీమనగరీంఆయతప్రాప్తవాన్ ॥ నళఃఋతుపర్ణేనసార్థంసాయాహ్నేవిదర్భనగరీంప్రవివేశేతితాత్పర్యమ్-

౩౭॥ శ్లో॥సజ్జనతామహితస్యస్యగోత్రరలోకసూచితామహితస్య।
సద్విపతామహితస్యద్రుతంపురస్యేక్షణాత్తతామహితస్య

వ్యా॥ సజ్జనతేతి॥ పద॥ సజ్జనతామహితస్య- వ్యగ్రేతరలోకసూచితా మహితస్య-సః-ద్విషతాం-అహితస్య ద్రుతం-పురస్య-ఈక్షణాత్-తతామహి- తస్య॥అన్వయః॥సజ్జనతామహితస్యవ్యగ్రే తరలోక సూచితా మహితస్యద్విషతాం అహితసతస్య పురస్యఈక్షణాత్ సః ద్రుతంతతామహి॥ అర్థః॥ సజ్జనతామహితస్యసజ్జనసమూహపూజితస్య- వ్యగ్రేతరలోకసూచితామహితస్యమహః ఉత్సవఃసాస్యాస్తీతిమహితస్యభావః మహితా సానభవతీతిఅమహితావ్యగ్రేతరేణఅవ్యగ్రేణ లోకేనజనేనసూచితాఅమహితాయస్యతస్యఉదాసీనజనత్వాత్సూచితానుత్సవత్వస్యేత్యర్థః ద్విషతామహితస్యశత్రూణామనిష్టస్యతస్యపురస్య భీమనగరస్యఈక్షణాద్దర్శనాత్ సఃఋతుపర్ణః ద్రుతంశీఘ్రందర్శనక్షణఏవవాతతామవిషణ్ణోభూత్ హిశబ్దఃప్రసిద్ధౌ॥ఋతుపర్ణఃఅసంభ్రమజనసూచితస్వయంవరాభావంపురం దృష్ట్వాదమయంత్యాఅలాభాదవమాననాచ్చఅతితరాంవిషణ్ణోభూదితితాత్పర్యమ్॥

౨౭॥ శ్లో॥ కర్తుమ్మానంతేనశ్రమఇతినీతో భువాయమానంతేన।
స్వంధామానంతేనప్రేష్ణాభీమేనజితవిమానంతేన॥

వ్యా॥ కర్తుమితి॥ కర్తుం-మానం-తే-న- శ్రమః-ఇతి-నీతః-భువ ఇవ-అయం-ఆనంతా,ఇన-స్వం-ధామ-అనం- తేన-ప్రేష్ణా-భీమేన-జితవిమానం తేన॥అ॥ భువ ఇవ తేశ్రమఃనఇతిమానంకర్తుం అనంతా అయం తేనభీమేనఅనం తేన ప్రేష్ణాజితవిమానంస్వంధామనీతః॥అర్థ॥ హేభువ ఇనభూవ్యధిప ఋతుపర్ణ తేతవశ్రమః అధ్వజనితశ్రమః నభవేదితిఉక్త్వామానంపూజాంకర్తుం ఆనంతానమ్రః అయంఋతుపర్ణః తేనభీమేనభీమరాజేనఅనం తేన ప్రేష్ణాఅతిశయస్నేహేనజితవిమానంజితానిపరాజితానివిమానాని వ్యోమయానానియేనతత్-స్వంస్వకీయంధామగృహంనీతఃప్రాపితః॥ భీమరాజోపిఅతివినయాన్వితఋతుపర్ణంపూజయితుం దేవగృహసుందరంస్వగృహం ప్రాపయామాసేతి తాత్పర్యమ్-

౨౮॥ శ్లో॥ ప్రథితతమాయామాయాంశుచిరథవసతావసుత్త
మాయామాయామ్। చారుతమాయామాయాన్న
ళస్స్మరన్వసతిమసుసమాయామాయామ్॥

వ్యా॥ ప్రథితేతి॥ పద॥ ప్రథితతమాయామాయాం-శుచిరథవసతౌ-అసుత్తమాయాః-మాయాం-చారుతమాయాం-అయాత్-నళః-స్మరన్ వసతిం అసుసమాయాః-మాయాం॥అన్వ॥ ప్రథితతమాయామాయాం॥చారుతమాయాంశుచిరథవసతౌమాయాంఅసుత్తమాయాః అసుసమాయాఃమాయాం

స్మరన్ నళోవసతిమాయాత్ ॥అర్థః॥ప్రథితతమాయామాయాం అతిశయేన ప్రథితః ప్రథితతమః ఆయామో దైర్ఘ్యం యస్యాస్తస్యాం చారుతమాయాం అధికమనోహరాయాం శుచిరథవసతౌ శుద్ధరథగృహే మాయాం శోభాయాం సంపత్త్యా వా నవిద్యతే ఉత్తమా యస్యా స్తస్యాః అనుత్తమాయాం అనుపమాయాం పాణ్ణిసమాయాం దమయంత్యాః మాయాం స్వయంవరవ్యాజమయీం వంచనాం స్మరన్ చింతయన్ నళః వసతిం రాత్రిం వసతౌ రాత్రివేశ్మాని అరాత్రిమయతః ఆయాత్ ప్రాపయామాస ॥ ఋతుపర్ణేనతః ప్రవిష్టే సతితస్యాం రాత్ర్యాం నళస్తత్రైవరథవసతౌ వాసమకరోదితి తాత్పర్యమ్.

॥ శ్లో॥ తంస్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతం ప్రేక్ష్యనున్నయానంతరసా
అభ్యుదయానంతరసావధితముదానైషధప్రియానంతరసా ॥

వ్యా॥ తమితి పద॥తం-స్వనయానం-తరత సాన్నిధ్యగతం- ప్రేక్ష్య-నున్నయానం-తరసా-అభ్యుదయాన్-అంతః అసౌ-అధిత-ముదా-నైషధప్రియా అనంతరసా ॥అన్వ॥ స్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతంతరసానున్నయానంతం ప్రేక్ష్య అనంతరసా సౌనైషధప్రియా ముదా అంతః అభ్యుదయాన్ అధిత॥ అర్థః ॥ స్వనయానంతరసాన్నిధ్యగతంస్వనీతి ప్రయోగానంతరమేవ సామీప్యం ప్రాప్తం తరసా వేగేన నున్నయానం ప్రేరితహయం తం నళం ప్రేక్ష్య దృష్ట్వా అనంతరసా అనవసానశృంగారాదిరసవిశేషోపేతా అసౌ నైషధప్రియా దమయంతీ ముదా హర్షేణ అంతర్మనసి అభ్యుదయాన్ రాజ్యలాభాదీన్ అధిసధృతవతీ ॥ స్వబుద్ధికల్పితస్వయంవరవ్యాజేన సాన్నిధ్యగతం నళం ప్రేక్ష్య దమయంతీ ననందేతి తాత్పర్యమ్-

౩౦. శ్లో॥ తన్నున్నా కేనస్థీయత ఇత్యత్రసుముఖనాళీకేన ।
కింహీనాళీకేనస్వకమిత్రా కృత్తరిపుజనాళీకేన ॥

వ్యా॥ తన్నున్నేతి॥పద॥ తన్నునా-అళీ-కేన-స్థీయతె- ఇతి- అత్ర- సుముఖనాళీకేన-కిం-హీనాళీకేన-స్వకమిత్రా- కృత్తరిపుజనాళీకేన ॥అన్వ॥అత్ర కేనస్థీయతే సుముఖనాళీకేన హీనాళీకనకృత్తరిపుజనాళీకేన స్వకమిత్రా స్థీయతే కిం ఇతి అళీ తన్నున్నా ॥ అర్థః ॥ అత్రరథే కేన స్థీయత ఇతి సాధారణప్రశ్నః-సుముఖనాళీకేన నాళీకం కమలం సుముఖం సుముఖం నాళీకం యస్య తేన హీనాళీకన అసత్యరహితేనకృత్తరిపుజనాళీకేన రిపుజనానాం ఆళిః పంక్తిః తస్యాః కం శిరః కృత్తం ఛిన్నం అజళీకం యేన తేన స్వకమిత్రా స్వనాయకేన స్థీయతే కిం ఇతి విశేషప్రశ్నః ఏవం ప్రకారేణ జ్ఞాతుం సఖి అళీః తన్నున్నా తయా ప్రేరితా ॥ఋతుపర్ణ సారథ్య స్థితం నళమేవ జానంత్యపిత

స్యాల్పశరీరత యాపునశ్చ సఏవాన్యో నేతిసందిహానా తంపతింత్యక్త్వైవ కా మాకాంచన సఖీంప్రాహణోత్ సాచనళపరిసరం ప్రాప్యరాజ్ఞాం భవత్ స్థితః త్వమస్మాకందమయంత్యాః కాంతః కిమితిపృష్టవతీతితా ॥ హీనాంగీకనత్వాత్ నసత్యామేవవ దేత్యభిప్రాయః ॥

౩౧॥ శ్లో॥ తంసారామానయతః పరీక్ష్య బహుధాగుణాభిరామానతాః॥
స్వజనగిరామానయతస్స్వవయస్యావసతిమపిపరామానయత॥

వ్యా॥ తమితి॥పద॥తం-సా-రామా-నయతః-పరీక్ష్య-బహుధా-గుణాభిరామాః-నయతః-స్వజనగిరా-అమానయత-స్వవయస్యా-వసతిం-అపి-పరాం-ఆనయత॥అన్వ॥యతో గుణాభిరామాఃనళంసారామానయతో బహుధాపరీక్ష్య స్వజనగిరాఅమానయత-పరాంస్వవయస్యావసతిమపిఆనయత అర్థః ॥ యతో యస్మాన్నళాత్ గుణాభిరామాః గుణైశ్శౌర్యాదిభిరభిరామాః మనోజ్ఞాః నళ-తంనళం సారామా భైమీ పూర్వశ్లోకోక్తాసఖీనయతః నీతిమార్గేణైవయావత్-బహుధాబహుప్రకారేణపరీక్ష్య నిశ్చిత్య స్వజనగిరాదమయంతీవచనేనఅమానయతపూజితవతీ- సపరాంఉత్కృష్టాం స్వవయస్యావసతిమపిదమయంతీగృహమపి ఆనయతఆనీతవతీ ॥ పూర్వశ్లోకోక్తాసఖీతంబహుధాపరీక్ష్యనళ ఇతినిశ్చిత్యదమయంతీవాక్యేనసంపూజ్యతంనళందమయంతీగృహమపిఆనీతవతీతి తాత్పర్యమ్.

౩౨॥ శ్లో॥ తరసైనాసావాసస్స్వాంవికృతిమహోర్వసనసువాసాహాసః ॥
స్థిరభావాసావాసస్నిగ్ధశ్చారం స్తన్నృపతివాసావాసః ॥

వ్యా॥తరసేతి॥పద॥ తరసా-ఏవ-అసౌ-ఆస-స్వాం-వికృతిం- అహోః-వసన్- సువాసాః- వాసః స్థిరభావా- సా- వాసః స్నిగ్ధః-చ-అరం స్త-నృపతివాసావాసః ॥అన్వ॥ సువాసాఃఅసౌఅహోఃవాసోవసన్ తరసైవస్వాంవికృతిమాస-స్థిరభావాసావాస్నిగ్ధశ్చనృపతివాసావాసో భూత్వాఅరంస్త॥అర్థః ॥ సువాసాః పూర్వమేవశోభనవస్త్రః అసౌనళః అహేః సర్పస్యవాసో వస్త్రంవసన్ ఆచ్ఛాదయన్ తరసావేగేనైవస్వాంస్వకీయాంవికృతింవికారభావంసర్పదంశనజన్యకుబ్జత్వలక్షణంఆసత్యక్తవాన్ స్థిరభావానిశ్చలస్వభావాసాదమయంతీవా- వాశబ్దః సముచ్చయే స్నిగ్ధః స్నేహయుక్తః సనళశ్చనృపతివాసావాసో భూత్వా నృపతివాసః భీమరాజగృహంతస్మిన్ ఆవాసో యస్యసః నృపతివాసావాసస్సన్ అరంస్తక్రీడితవాన్ ॥ పూర్వోక్తంసర్పవాక్యంస్మరన్ తద్దత్తంవస్త్రంవసానోనళః తద్దంశనజాతంవికారభావంవిముచ్య పూర్వవదతి మనోహరంవపుః ప్రాప్య రాజభవనం ప్రవిశ్యదమయంత్యా

త్యాసహాసస్నేహం క్రీడితవానితి తాత్పర్యమ్.

౩౩॥ శ్లో॥ నృపధామని శాంతేన వ్యతీత్య భైమిసమాగమనిశాం తేన ।

ద్విషతామనిశాంతేన శ్వశురో దృష్టశ్శ్రితోత్తమనిశాంతేన ॥

వ్యా॥ నృపేతి॥ పద॥ నృపధామని- శాంతేన-వ్యతీత్య-భైమిసమాగమనిశాం-తేన-ద్విషతాం-అనిశాంతేన-శ్వశురః-దృష్టః- శ్రితోత్తమనిశాంతేన ॥ అన్వ ॥ ద్విషతామనిశాంతేన శ్రితోత్తమనిశాంతేన శాంతేన భైమీసమాగమనిశాం వ్యతీత్య నృపధామని శ్వశురో దృష్టః ॥ అర్థః॥ ద్విషతాం శత్రూణామనిశాంతేన సదా మృత్యుభూతేన - అంతో నాశో ద్వయోర్మృత్యురిత్యమరః శ్రితోత్తమనిశాంతేన నిశాంతం అంతః పురం శ్రితం ఉత్తమం నిశాంతం యేన- తేన సంప్రాప్తదమయంతీనికేతనేనేతి యావత్- శాంతేన శాంతిగుణయుక్తేన తేన నలేన భైమీసమాగమనిశాం దమయంతీ సమాగమరాత్రిం వ్యతీత్య అస్యేద్యుః ప్రాతరేవ నృపధామని రాజవేశ్మని శ్వశురో భీమరాజః దృష్టః దదృశే ॥ నలస్తు ప్రియయా సహితో రాత్రిం వ్యతీత్య తదనంతరదివసే రాజభవనస్థితం శ్వశురం ప్రియయా సహ సమాగత్య దృష్టవానితి తా-

౩౪॥ శ్లో॥ ధృతజడిమా నేహాసీదృతుపర్ణోఽస్మిన్ప్రదృశ్యమానేహాసీ ।

ఆత్మసమానే హాసీదభిపూజ్యైనం నలోఽరిమానేహాసీ ॥

వ్యా॥ ధృతేతి॥ పద॥ ధృతజడిమా-న-ఇహ-ఆసీత్- ఋతుపర్ణః అస్మిన్-ప్రదృశ్యమానే-హాసి ఆత్మసమానే- అహాసీత్ - అభిపూజ్య- ఏనం-నలః అరిమానేహాసీ ॥ అ॥ ఆత్మసమానే అస్మిన్ ఇహ ప్రదృశ్యమానే సతి హాసీ ఋతుపర్ణః ధృతజడిమా నాసీత్ - అరిమానేహాసీ నలశ్చ ఏనమభిపూజ్య అహాసీత్ అర్థః॥ ఆత్మసమానే ఆత్మతుల్యే అస్మిన్ ఇహ నృపధామ్ని ప్రదృశ్యమానే ప్రేక్షమాణే సతి హాసీ హాసవాన్ ఋతుపర్ణః ధృతజడిమా జడిమా జాడ్యం ధృతం జడిమా యేన సః ధృతజాడ్యో నాభవత్ సానంద ఏవాసీదిత్యర్థః- పశ్చాత్ అరిమానేహాసీ అరీణాం మానం గర్వం ఈహా చేష్టాం చ అసితుం క్షేప్తుం శీలం యస్య స నలశ్చ ఏనమృతుపర్ణం అభిపూజ్య పూజయిత్వా అహాసీత్ విసృష్టవాన్ ॥ నృపధామన్యవస్థితే ఋతుపర్ణ ఆత్మతుల్యేన నలేన దమయంత్యా సహ ప్రదృశ్యమానే సతి లజ్జాం విహాయ సంతుష్ట ఏవాసీత్ నలశ్చ ఋతుపర్ణమభిపూజ్య ఆత్మనగరం ప్రతి విసృష్టవానితి తాత్పర్యమ్-

౩౫॥ శ్లో॥ సా సుసమా సామాస స్వైరమిహ పురే నలో యమా సామాస ।

స్త్రీణాం సామాసశ్రీ సుముమునా నాయి సుముఖమా సామాసః ॥

వ్యా॥ సేతి॥ పద॥ సా సుసమా సామా-సః-స్వైరం-ఇహ-పురే-నలః-అ

యం-ఆసామాస-స్త్రీణాం-ఆశం-ఆస-శ్రమం-అమునా-అనాయి-సుముఖ
మాసామాసః॥అన్వ॥సాసుసమాసామాసోయన్నళఃఇహపురేస్వైరంఆసా
మాస ఆసాంస్త్రీణాంశ్రమంచాస-సుముఖమాసాఅమునామాసోనాయి॥
అర్థః॥సాసుసమాసామాఅసుసమాభార్యాతస్యాస్సామప్రియ భాషణంతే
నసహావర్తతఇతిసాసుసమాసామాసోయన్నళఃఇహపురేఅత్రభీమపుర్యాం
స్వైరంయథేష్టంఆసామాసఅవసదిత్యర్థః ఆసాం స్త్రీణాం దమయంతీ జన
న్యాదీనాంశ్రమంచదుహితృక్లేశజనితంసునొదఃనిఖమాసచ-అసుక్షేపణే- క్లే
శమపాకారేత్యర్థః-అమునాసుముఖమాసా-మాఃచంద్రమాః- మాసౌమ్యా
సనిశాకరావితివైజయంతీముఖేషువమాఃశోభనోముఖమాయస్యసఃసుము
ఖమాఃతేనసుముఖమాసామాసఃత్రింశద్రాత్రంఅనాయినీతః- నళః తత్రపు
రేదమయంతీబంధుస్త్రీణాంస్వజంక్లేశంనిరస్యప్రియభాషిణ్యాదమయ
న్త్యాసహతత్రపురేమాసమాత్రమవసదితితాత్పర్యమ్॥

౩౬॥శ్లో॥అథమహదారాజితయాచమ్వాస్వపురన్నళ స్తదారాజితయా।
సాసిగదారాజితయాపుష్కరమప్యభ్యధాదుదారాజితయా॥

వ్యా॥అథేతి॥ప॥అథ-మహత్-ఆర-అజితయా-చమ్వా- స్వపురం- నళః-
తదా-రాజితయా-సాసిగదారాజితయా-పుష్కరం-అపి- అభ్యధాత్- ఉ
దారాజితయా॥అన్వయః॥అథసాసిగదారాజితయాఅజితయా రాజితయా
చమ్వాతదాసనళఃమహత్స్వపురంఆర- ఉదారాజితయా పుష్కరమప్యభ్య
ధాత్॥అర్థః॥అథఅనన్తరంసాసిగదారాజితయాఅసిఃఖడ్గఃగదాముద్గరఃఅసీ
నాంగదానాంచరాజిఃసమూహఃతత్సద్భావఃసాసిగదారాజితాతయాఅజి
తయాశత్రుభిరజితపూర్వయారాజితయాదీపితయాచమ్వా సేనయాసహత
దాసనళఃమహత్ విశాలంస్వపురంస్వరాజధానీంఆరప్రాప్తవాన్ఉదారా
జితయాఉత్కృష్టయుద్ధభావేనపుష్కరంరాజ్యాపహారిణమపిఅభ్యధాత్-యు
ద్ధాయఅభిహితవాన్।నానావిధాయుధవత్యాదీప్యమానయామహత్యాసే
నయాసహనళఃస్వరాజధానీంప్రవిశ్యయుద్ధాయపుష్కరమాజుహావచేతితా

౩౭॥శ్లో॥మయినానామాయాసిత్వయామనోనాత్రమానినామాయాసి।
ధన్వవనామాయాసిద్యూతాయాలంక్వచేతనామాయాసి॥

వ్యా॥మయీతి॥పద॥మయి-నానామాయా-ఆసి-త్వయా-మనః-న-అత్ర-
మానినాం-ఆయాసి-ధన్వవనామాయ-అసి-ద్యూతాయ-అలం-క్వ-చేతనాం
ఆయాసి॥అన్వ॥హేపుష్కరత్వయామయినానామాయాఆసి అత్రమానినాం
మనోనాయాసిధన్వవనామాయఅలమసిద్యూతాయాలమసివాఏతయోః

క్త్వ చేతనామాయాసీ॥ అర్థః॥ హే పుష్కరత్వం మయి నానామాయా నానావిధవంచనా ఆసీః కిం ప్రాప్తా-అత్రఅస్మిన్విషయే మానినామభిమానవతాం మనఃనాయాసీఆయాసః క్లేశః తస్య క్షమా యా సీ తన్న భవతి-వరజనితాగః ప్రయోగేషు మానినామ్మనో నవ్యథత ఇత్యర్థః-ధన్వవనామాయాలమసికేమిత్యధ్యాహారః యుద్ధే చాపస్యావనామాయధనుఃసజ్జీకర్తుంఅలంసమర్థోసివా-ద్యూతాయవా పూర్వదుర్యోదరాయ వాఅలమసిపితయోరుభయోః పక్షయోః కస్మిన్పక్షే బుద్ధిమాయాసీ తయోర్మధ్యే కుత్రబుద్ధిమాగచ్ఛసీత్యర్థః-యా పాణిః ఆజ్ఞాపర్వాణి లటి సిప్॥ హే పుష్కరత్వం యా మయి నానా మాయాః కృతా తథాపి అస్మాకమ్మనో క్లిష్టంఇదానీం యుద్ధాయ వా ద్యూతాయ వా సమర్థోసి తయోః క్వబుద్ధిం ప్రతిపద్య సే తత్ పరిగృహాణేతి పుష్కరం ప్రతి నలఉవాచేతి తాత్పర్యమ్॥

౩౮॥ శ్లో॥ ఇత్యుక్తో దేవనతః సోభ్యధాత్ పుష్కరః ప్రమాదేవనతః।

యేన సబిభిదే వనతః పురా వనే న్ప్రమమపి ప్రాపే దేవనతః॥

వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి-ఉక్తః-దేవనతః-సః-అభ్యధాత్-అభవత్-పుష్కరః-ప్రమాదే-అవనతః-యేన-సః-బిభిదే-అవనతః-పురా-అవనేః శ్రమం-అపి-ప్రాపే దే-వనతః॥ అన్వ॥ ఇతిఉక్తః పుష్కరః ప్రమాదే అవనతః దేవనతః అభ్యధాత్ యేన సనళః పురాఅవనేః అవనతః బిభిదే-వనతః శ్రమమపి ప్రాపే దే॥ అర్థః॥ ఇతిద్యూతం యుద్ధంవాగృహాణేతి నళేనఉక్తః సపుష్కరః ప్రమాదే అపాయే అవనతః పతితస్సన్ దేవనతః దేవనం ద్యూతం తస్మాత్ పంచమీ అభ్యధాత్ ప్రయోజనాకాంక్ష్యభవత్ యేన దేవనేన సనళః పురాపూర్వం అవనేః భూమేః అవనతః రక్షణాద్బిభిదేభిన్నః రాజ్యహీనః ప్రాప్త ఇత్యర్థః-వనకః కాననాత్ అపాదానే అథవా సప్తమ్యర్థేతసిల్-వనే ఇత్యర్థః యద్వా వనతః వనం ప్రాప్యేతి ల్యబ్లోపే పంచమీ-శ్రమమపి ప్రాపే దేవనే తేనపిప్రాప్తవాన్॥ ద్యూతంయుద్ధం వా గృహాణేత్యుక్తః పుష్కరో దేవనమపేక్షితవాన్ అక్షవిద్యామజానానో నళః యేన పురా రాజ్యాత్ భ్రష్టః వనే శ్రమమపి ప్రాపే దేవతద్దేవనమైచ్ఛదితి తాత్పర్యమ్

౩౯॥ శ్లో॥ సచ రాజా యతతే సద్యూతే సుపణే జితో వ్యజాయత తేన।

నిర్వ్యాజాయతతే నత్యక్తశ్చాగస్సు గతరజా యతతేన॥

వ్యా॥ సఇతి॥ పద॥ సః-చ-రాజా-అయతత-ఇన-ద్యూతే-అసుపణే-జితః-వ్యజాయత-తేన-నిర్వ్యాజాయతతేన-త్యక్తః-చ-ఆగస్సు-గతరజాః-అయతత-ఇన॥ అన్వ॥ సరాజా అసుపణే ద్యూతే అయతత, పశ్చాత్ నిర్వ్యాజాయతతేన అయతతేన జితః వ్యజాయత-తేన త్యక్తశ్చ తథాపి గతరజాః ఆగస్సు నయతతే॥ అర్థః॥ సరాజా పుష్కరః, అసుపణే అసుః ప్రాణః పణో యస్య తస్మిన్ ద్యూతే

దేవనే అయుతతయస్సంకృతహాక్, సర్వాత్ నిర్వ్యాజాయ తతే పిర్వ్యాజః ఛలరహితః ఆయుంధనాగమః నిర్వ్యాజాయ సతత ప్రభూతః తేన అయుత తేన శుభావహావిధివ్యాప్తేన తేన సకలనిజ లోక వ్యజాయత బభూవ తేన నశైనత్యక్తశ్చ ముక్తశ్చ, వధేకతజ్జన్యేన తిన శైనస్య పయాముక్త ఇత ర్థః తథాహి గతరజాః గతక్రోధః పురుషః ఆగస్సు అపరాధేషు నయత ఇయత్నం న కరోతి ప్రాణపణేద్యూతేన శైనపరాజితః పురహర కృపయా ముక్త ఇతి తాత్పర్యమ్॥

౮౦॥శ్లో॥ అయి భవనేత్ర త్రాయస్వ స్వపురం పురహర ముదం జనే త్రాయస్వ।
యుతబల నేత్ర త్రాయస్వ స్నేహాయ పురా స్మ రమిత నేత్ర త్రాయస్వ॥

వ్యా॥ అయీతి॥ పద॥ అయి, భవనే, త్రాయస్వ, స్వపురం, పురహర, ముదం, జనే, అత్ర, అయస్వ, యుతబల నేత్ర త్రాయస్వ, స్నేహాయ, పురా, స్మ, రమిత నేత్ర త్రాయ, స్వ॥ అన్వ॥ హే యుతబల నేత్ర త్రాయస్వ అయి పురహర భవనే స్వపురం త్రాయస్వ అత్ర జనే పురా స్మ ముదం అయస్వ రమిత నేత్ర త్రాయ స్నేహాయ స్వ॥ అర్థః॥ హే యుతబల నేత్ర త్రాయస్వ బలో హస్త్యాదిః తన్నయం త్రి బలసేతా నేతా నాయకః అయః అధ్యాయః స్వం పుత్రమిత్రకళత్రాది బలనేతారశ్చ అయశ్చ స్వాశ్చ యుతాః సంయుక్తా బలనేత్రాయస్వాః యేన తత్సంబుద్ధిః హే యుతబలనేత్రాయస్వ అయి పురహర అయీత్యాభిముఖ్యకరణే అవ్యయం, భవనే ప్రాసాదే స్థిత్వేతి శేషః స్వపురం స్వనగరం త్రాయస్వ పాలయస్వ అత్ర జనే అస్మిన్ జనే మయి యావత్ పురా స్మ పూర్వమివ స్మ ఇవార్థే పూర్వవదిత్యర్థః, ముదం ప్రీతిం అయస్వ అయ గతౌ ప్రాప్నుహి, రమితం స్నేహాసహితం నేత్రం దర్శనం యస్య తత్ స్నేహ రమిత నేత్ర ప్రియ నేత్రోత్సవేన దర్శనముచ్యతే స్నేహానురాగం వర్ణనం రమితం భవతి స్నేహాయ నోహక త్రాయస్వ భవానపి హే పురహర త్వమీయం సర్వస్వం గృహీత్వా స్వభవనం ప్రాప్య త్వదీయం నగరం పరిపాలయన్ తత్ర తదానీం మయి పూర్వవత్ స్నిగ్ధో భవ వహేతి పుష్కరం ప్రతి నళ ఉవాచేతి తాత్పర్యమ్॥

౮౧॥శ్లో॥ హరిపవనయమానస్య స్వబలాదివహతుల్యయశోనునయమానస్య।
స్నేహేన యమానస్య నగతి నయయాత్ పురహర స్నేహయమానస్య॥

వ్యా॥ హరీతి॥ పద॥ హరిపవనయమానాం - అస్య - స్వబలాత్ - ఇతి తుల్యయశః అనునయమానస్య స్నేహేన - అనునయమానస్య - ప్రతీతిం - అయాత్ - పురహరః స్నేహయమానస్య॥ అ॥ స్వబలాత్ హరిపవనయమానాం తుల్యయశః - ఇతి అనునయమానస్య - స్నేహేన అనునయమానస్య అస్య పురహరః ప్రతీతిమయాత్॥ అర్థః॥ స్వబలాత్ స్వసామర్థ్యాత్ హరిపవనయమానాం ఇంద్రవాయుయ

మాం౾తులయుతః సదృశీకుర్వ ... నయమానస్య అనునయం కుర్వ
తః స్నేహాత్ సాహార్ద్రాత్ అయము ... చ్ఛతః సనయమానస్య నీతిగర్వస
హితస్య అస్య నళస్య పురుషః రః ప్రణతిం ప్రణామం అయూత్ అకరోత్ ॥ అపకా
రిణం శాసితుం సమర్థో పికృపయా ముక్త్వా అనునయం కుర్వతః స్నేహయుక్త
స్య పురుషః రః ప్రణామమకరోదితి తాత్పర్యమ్.
౪౨॥ శ్లో॥ అరిసేనానాశస్యాశ్రితవత్సలతే స్తు చేతనానాశస్యా ।
పూరితనానాశస్యాస్తోకయశోభిః కదాసినానాశస్యాః ॥
వ్యా॥ అరీతి॥ పద॥ అరిసేనానాశస్య-ఆశ్రితవత్సల-తే-అస్తు-చేతనా-న
అశస్యా-పూరితనానాశస్య అస్తోకయశోభిః-కదాచి-న-అనాశః-సాః ॥ అ
న్వయః ॥ హే ఆశ్రితవత్సల అస్తోకయశోభిః పూరితనానాశస్య అరిసేనానా
శస్య తే చేతనా అశస్యా నాస్తు- కించకదాచిత్వం అనాశోనస్యాః అర్థః॥ నళం
ప్రతి పురుషః రవాక్యం॥ హే ఆశ్రితవత్సల హే శరణాగతస్నిగ్ధ అస్తోకయశోభిః
అనల్పాభిః కీర్తిభిః పూరితనానాశస్య పరిపూరితసకలదిగంతరస్య అరిసేనా
నాశస్య శత్రుసేనానాశకరస్య తే తవ చేతనా బుద్ధిః అశస్యా అస్తుత్యా నాస్తు
నభవతు స్తుత్యైవ భవత్విత్యర్థః కించ కదాపి కదాచిదపి త్వం అనాశోనస్యాః ఆ
శాశ్చ్యా సాయస్య నవిన్య తేస అనాశః నభవేః వినాశరహితో భవేత్యర్థః
భూయాం ఇత్యర్థః- రాజ్ఞాం హ్యాయుం సమతాః యథోక్తమ్మ్ర ... తృప్తి
యోగః పరీణామ పీసహ పీసహస్యా సహా యసాంమ్ ॥ పూర్ణత్వ ద్రోపయా కాం
క్షీదృష్టాంతో ప్రమస్య ... అత్ర తానాం అస్య నాదిరాం వత్సలశ్రితవబు
ద్ధిః స్తుత్యా భవతు త్వం సర్వమపి సకలం భవత్విత్యపురుషః రః సానందమాశ
శాసేతి తాత్పర్యమ్-
౪౩॥ శ్లో॥ ఇతి సస నామనళస్య ప్రీతోఽంఘ్రీ ఫుల్లపక్త్ర నామనళస్య ॥
శతరూపాం నామనళస్య ప్రయయాచ స మోబలేన నామనళస్య ॥
వ్యా॥ ఇతీతి॥ పద॥ ఇతి-సః- ననామ- నళస్య- ప్రీతః- అంఘ్రీ- ఫుల్లపక్త్ర
నామనళస్య- శతరూపాం అనలస్య- ప్రయయాచ సనః- బలేన- నామ- నళస్య
అన్వ ॥ నళస్య బలేన సః ప్రీతః స పురుషః రః ఫుల్లపక్త్ర నామనళస్య శతరూ
పాం నామ నలస్య నళస్య అంఘ్రీ ఇతి ననామ ప్రయయాచ నామ ॥ అర్థః॥ నళస్య న
ళో నామ సుషిరత్వేఽపి శిరః తస్య బలేన శక్త్యా సవః తుల్యాః పుష్పిత్వాత్ ఫలా
కల్ప ఇత్యర్థః ప్రీతః సంతుష్టః స పురుషః రః ఫుల్లపక్త్ర నామనళస్య ఫుల్లం వికసి
తం పక్త్రం నామ వక్త్రం నామధేయ నళం కమలం యస్య వికసితవదన వ్యాజస
న్న స్యేత్యర్థః- శతరూపాం నామ నభిధానాం అనలస్య అళయోరభేదః అశనిభూ

తస్యనలస్యనిషధరాజస్య అంఘ్రీచరణౌ ఇతి ఉక్త్వాన చామ ప్రణామంచ
క్రే-ప్రయయౌచనామస్వదేశముపగతవాంశ్చ చామ- నామప్రసిద్ధా॥ పుష్కు-
రః అహితనాశకస్యాపిస్వస్మిన్సర్వ పాంసుప్వితోనలస్యపాదయోః ప్రణ
మ్యాస్వపురంజగామేతి తాత్పర్యమ్_

౪౪॥ శ్లో॥ ముదమమునామున్తైనప్రాపసరాజ్యంస్మహాత్మనామున్తైన।
ధృతనానామున్తైనప్రాశాసినలేనవిఘటనామున్తైన॥

వ్యా॥ ముదమితి॥ పద॥ ముదం-అమునా-మున్తైన-ప్రాప-సః-రాజ్యం_మ
హాత్మనాం-ఉన్తైన-ధృతనానామున్తైన-ప్రాశాసి-నలేన-విఘటనామున్-తే
న॥ అ॥ సః అమునామున్తైన ముదంప్రాప-మహాత్మనామున్తైనధృతనానాము
న్తైనతేనననలేనవిఘటనామున్ రాజ్యంప్రాశాసి।అర్థః సపుష్కురః అమునా
మున్తైనఅనేనమోచనేనమున్తైనేతిభావేస్థానలః పుష్కురంగృహీత్వాధర్మ
బుద్ధ్యాముమోచేత్యర్థః_ ముదంహర్షం ప్రాపప్రాప్తవాన్ మహాత్మ
నాంపండితానాంఉన్తైనకథితేన నలోధార్మికః ఇనసీమహాత్మాచేతిమ
హాత్మభిఃస్తుతేనేత్యర్థః ఉన్తైనేతికర్మణిక్తః- మహాత్మనామితికర్తరిని
ష్ఠాధృతనానామున్తైనధృతాః నానాముక్తాః మాక్తికాని యేనతేనననలేనవిఘట
నాముక్ శత్రుజనితవిరోధవర్జితమిత్యర్థః రాజ్యం రాష్ట్రం ప్రాశాసి ప్ర
శాసితం॥ పుష్కురఆత్మమోచనేనప్రకారాంతరేణోభూతాత్ మహాత్మభిఃస్తుతేన
నలేనాపినిష్కంటకంరాజ్యంప్రశాసితమితితాత్పర్యమ్_

౪౫॥ శ్లో॥ అరిసంహారిరస్యావనేషుశుభాంపదమాపదమాప
దమాపదహా। సుఖదంచజనాయయథైవహా
రింయతమాయతమాయతహా॥

వ్యా॥ అరీతి॥ పద॥ అరిసంహారిః-అస్య-వనేషు-శుభాం-పదం-ఆపద-ఆ
పత్-అమా-అపదమా-సుఖదం-చ-జనాయ-యథా-ఏవ-హారిం-యతమా-
యతమాయ-తం-ఆయత-హా॥ అన్వయః॥ అస్యనలస్యఅమా-అపదమా-అరి
సంహారిః వనేషుచాపదం ఆపత్ యతమాయతమాయజనాయసుఖ
దంతంహారింయథాహాఆయత॥ అ॥ అస్యనలస్యఅమాత్యశ్రీకాఅపదమాద
మోదండఃఅపగతోదమోయస్యాస్సాఅపదమాశత్రూన్ దమయతీతిదమశక్తే
త్యర్థః అరిసంహారిః శత్రుసమూహవనేషుఅరణ్యేషుశుభాంశోభనాంప
దంస్థానభూతంఆపదంవిపద. ఆపత్ ప్రాప్తవతీ కించయతమాయతమాయ
హామాయామవంపనాయతాంఉపసంహృతామాయాయస్యసఃయతమాయమా
యాంరహితఇత్యర్థః, తస్మాత్తమప్రత్యయః అతిశయేనయతమాయఃయత

మాయతమఃఇతి స్త్రీజనాయమునిజనాయేత్యగ-ం,సుఖదంఆశ్రమరక్షణాద్వి
నాసుఖప్రదంతంనళంహారింయథాజనార్దనమివమా శ్రీఆయత్రప్రాప్తాన
శస్యశ్రీపః గతశ్రీకాభూత్వాఅత్యంతంశోకస్థానభూ[illegible]రవనంజగ్మః, సు
జనాయసుఖకరంతంనళంశ్రీఃహరిమివప్రపేదిరితి తాత్పర్యమ్,

౨౮॥ శ్లో॥ పురేవనైషధేనపుర్యాయాయతాయతా ।
సదాయమున్నమహామహామహామహాస్తసంపదమ్ ॥

వ్యా॥ పురేతి॥ పద॥ పురా, ఇవ, నైషధేన, పురీ, అతాయత, అయతాయతా, సదా, అయం, ఉన్నమహాః, మహామహాం, అహాస్త, సంపదం ॥అన్వయః నైషధేనయతాయతాపురీపురేవ అతాయత అయమున్నమహాః మహామహాం సంపదంఅహాస్త ॥ అర్థః ॥ నైషధేననిషధరాజేనఅయతాయతాఅత్యంతఅయతా అశుభా అయః అర్థాగమః అయనశ్చాసౌనాయశ్చతస్యభావఃఅయతాయతాసాయస్యాంపుర్యాంసా అయతాయతాసమృద్ధార్థాగమా, అర్ష అద్యచ్, పురీరాజధానీపురేవపూర్వమివఅతాయత, తనువిస్తారఇత్యస్మాత్కర్మణిలఙ్ యథాపూర్వంనళేనవిస్తారితేత్యర్థః- ఉన్నమహాఃఉద్గతతేజాః అయంనళఃసదాసర్వదామహామహాంమహాఉత్సవః మహాంశ్చాసౌమహశ్చ మహామహాఃసఃయస్యాంసాస్తీతిసామహామహాతాంసంపదం అభ్యుదయంఅహాస్తప్రాప్తవాన్ ॥ సాపురీపూర్వమివనళేనసమృద్ధవిభవాభూత్ అయం నళస్తుశీఘ్రమేవాభూత్వామహోత్సవసంయుక్తాంసంపదంప్రాప్తవానితి తా॥

ఇతిసుబోధినీటీకాసహితేనళోదయేచతుర్థఆశ్వాసః

సమాప్తోయంగ్రంథః

